

Dainų švenčių įstatymas – tradicijos apsauga

2007 m. lapkričio 20 d. buvo priimtas Dainų švenčių įstatymas.

Su jo iniciatoriais ir rengėjais: Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriumi Sauliumi LIAUSA, jo pavaduotojas Vida ŠATKAUSKIENE ir Juozu MIKUTAVIČIUMI kalbasi Dalia RASTENIENĖ.

Dalia RASTENIENĖ. Pradėkim nuo pačios pradžios. Kodėl reikėjo tokio įstatymo ir kaip turėtume jį traktuoti? Kokiam kontekste palyginti su Estija ir Latvija priėmę šį įstatymą atsiduriame mes?

Juozas MIKUTAVIČIUS. Žmonės, žinantys, kokiomis aplinkybėmis atkūrus Nepriklausomybę buvo rengiamos Dainų šventės, kokia atmosfera gaubė jų iniciatorius ir organizatorius, neklas, kodėl reikėjo šio įstatymo. Bet daug ir nežinančiuju. Todėl pasakysiu tik tiek – kiekviena nepriklausomoje Lietuvoje nuo 1990 metų surengta Dainų šventė – tai ištisa istorija ir kryžiaus kelias, kuriuos turėjo nueiti jų organizatoriai įrodinėdami jvairaus „aukščio“ pareigūnams ir valstybės veikėjams, kad reikia, kad laikas pradeti rengti Šventei. Dainų šventė kaip nacionalinis paveldas neturėjo jokių teisinių atramų ir priklausė nuo vieno ar kito, ar grupės pareigūnų palankumo, geros nuomonės. Taip ilgai tėstis negalėjo. Kritinis momentas buvo 1998 metai. Laikotarpis iki 1998 metų Dainų šventės buvo nepaprastai liūdnas Dainų švenčių dalyviams ir rengėjams. Tik kultūros ministru pradėjus dirbtį Arūnui Békštai šventės rengimo reikalai padudėjo. O iki jo Kultūros ministerijos vadovams niekaip nepavyko įrodyti nei tautinės, nei pilietinės šios šventės svarbos.

Tada mes, keturi vyrai – aš, Petras Bingelis, Vytautas Miškinis, Povilas Gylys, ir nuėjome į Prezidentūrą pas Darių Kuolį su pasiūlymu ir klausimu, ar vis dėlto nebūtų galima parengti kokio teisinio akto, kad Dainų šventė nepriklausytų nuo pavienių pareigūnų simpatijų ar antipatių, noro ar nenoro... Mums buvo pasiūlyta siekti, kad Vyriausybė priimtų atitinkamą nutarimą, kurio kita Vyriausybė jau negalėtų atšaukti. Bet tuo metu galimybių parengti įstatymą ir tikimybių, kad jis bus Seimo priimtas, kiek supratau, nebuvu jokių. Bet ir tam Vyriausybės nutarimui būti priimtam prireikė dvejų metų... Ilgai jis buvo stumdomas nuo vieno

prie kito... tai švietimo ministras jo nenorėjo, tai dar kažkas nenorėjo... Kai pagaliau Vyriausybės nutarimas, įpareigojantis rengti Dainų šventes, 2000 metų rudenį buvo priimtas, mes į rankas gavome lyg ir šiaudą, už kurio jau galėjome griebtis kritiniais momentais ir juo gelbėtis.

O vėliau mums daug gerų impulsų teikė bendravimas su estais ir latviais rengiant bylą UNESCO dėl Dainų švenčių tradicijos pripažinimo nematerialaus žmonijos paveldo šedevru. Patys žmonės pradėjo kelti klausimą, ar nereikėtų Dainų šventės įstatymo. Ir pats pradėjau galvoti, kad tokio įstatymo vis dėlto reikia. Bet didžiausias impulsas pradėti rengti šio įstatymo projektą buvo latviai, radę jėgų tokiam įstatymui parengti ir jį priimti 2005 metais. Suprantama, jų situacija buvo kitokia. Jie jau nuo 1993 m. rengė konferencijas, kuriose brandino idėją sukurti visaapimančią meninės veiklos rémimo sistemą, ne tik Dainų švenčių tradicijos. Vis dėlto jie suprato, kad nepasiseks šios idėjos įgyvendinti, ir apsiribojo Dainų šventėmis. Tuo metu parlamente dirbo Raimundas Paulas, kuris jų gyvenime visada vaidino didelj vaidmenį, buvo atrama priimant ir Dainų švenčių įstatymą. Jie man pasakojo, kad ēmësi net ir tokų griežtų žygų kaip pagrasinimo, kad, jeigu įstatymas nebus priimtas, né vienas Dainų šventėje nedainiuos... Kaip ten buvo, tiksliai nežinau, bet latvių Dainų švenčių įstatymas mums labai padėjo. Jvairiuose pokalbiuose jau galėjome parodyti, ką turi latviai, pasiremti ir jų argumentais. Štai nuo to ir prasidėjo.

D. R. O kodėl estams nereikia įstatymo? Kaip jie išsiverčia?

J. M. Reikia ir estams. Jie net kelis variantus turėjo parengę. Bet jų tokia situacija: sako, jei ateini su įstatymo projektu ir reikia neva tik įstatymo – viskas gerai, o jei reikia pinigų – jau negerai... Ir mums tik įstatymo be pinigų nereikia.

Mums padėjo 2000 m. Vyriausybės nutarimo dėl Dainų švenčių rengimo pakeitimą – buvo suformuluotas teiginys, kad su Dainų švente susijusias išlaidas savivaldybės apmoka iš dalies, o kokia ta dalis, – niekas nebežinojo. O savivaldybės apskritai iš savo biudžetų nenorėjo finansuoti rengimosi Dainų šventei ir dalyvavimo joje, nes manė, kad Dainų šventes kaip nacionalinį renginį turi finansuoti Vyriausybė tiešiogiai, kad tai – ne jų funkcija. Savivaldybių asociacijos atstovai labai mums padėjo diskutuojant su Vyriausybe.

Vida ŠATKAUSKIENĖ. Štai Jūs minėjote, kad jei neiškalba apie finansavimą, tai ir įstatymo mums nereikėtų. Manau, kad net tokiu atveju įstatymas mums būtų reikalingas. Vien dėl to, kad aiškiai būtų pasakyta, kas už ką atsakingas, kas rengia Dainų šventę, kas vadovauja visam pasirengimo procesui, už ką atsakinga Švietimo ir mokslo ministerija, už ką – Kultūros ministerija, Sveikatos apsaugos ministerija ir t.t. Jau ir tai būtų buvę labai svarbu.

J. M. Na taip, Jūs teisi, bet finansavimas itin svarbu, kadangi kitaip surengti visuotinės Dainų šventės neįmanoma. Bet priimtasis Dainų švenčių įstatymas aprėpia ir viena, ir kita, apibrėžia daug dalykų, matyt, mes apie juos dar pakalbėsime, bet svarbu, kad jau nebus valios gaivalingoms jégoms nuėjus į Kultūros ministeriją šnekėti kas šauna į galvą, deja, dažniausiai neigiamai Dainų šventės atžvilgiu.

Saulius LIAUSA. Dėl priežasčių. Norėčiau pastebeti dar porą dalykų. Visų pirma, atkūrus Lietuvos neprilausomybę, prisiminkim, prasidėjo dideli kultūrininkų judėjimai, buvo rengiami kongresai, kūrėsi vienuomeninės organizacijos, visi turėjo vilčių, kad kultūrai dabar tai jau bus parodytas dėmesys. Tačiau, matome, ir šiandieną kultūros situacija nėra gera, sunku jai atrasti visuomenėje savo vietą ir vertę. Aiškios kultūros politikos neturėjimas priveda prie labai neigiamų reiškinių. Kad ir Moksleivių dainų šventės. Juk jos nebuvovo rengiamos periodiškai. Neteko sutikti žmogaus, kuris nekartotų visiems žinomas frazės, kad be vaikų, be jaunimo nėra ateities, tačiau Švietimo ir mokslo ministerijos pareigūnai, nuo kurių priklausydavo, ar bus surengta Moksleivių dainų šventė, į tai nekreipdavo jokio dėmesio. Apskritai kultūros teisinės bazės lūžis ivyko apie 2000 metus. Buvo priimtas Kultūros centrų įstatymas, atsirado normatyvinis aktais dėl Dainų šventės. Visi pradėjom suvokti, kad neįmanoma be teisinės bazės gyventi, nes jaunoje demokratinėje valstybėje atsiranda įvairiausios įtampos dėl interesų susikirtimo, ir tai tam laikotarpiui buvo

natūralu, kaip natūralu iš to išeiti ir susikurti aiškią kultūros politiką rodančius teisinius aktus. Kitas dalykas – tai UNESCO pripažinimas Dainų švenčių tradiciją esant nacionaliniu mūsų paveldu, vertu žmonijos nematerialaus paveldo šedevro vardo. Tai irgi parodė, kad mes lobistiškai besiginčydamis nebesusivokiaame, kas yra mūsų nacionalinės kultūros pagrindai. Tai dar dvi priežastys, dėl ko Dainų švenčių įstatymas buvo neišvengiamas. Nepaisant to, šiandieną manoma, kad reikia dar daugiau įvairių juridinių dokumentų kultūros erdvėms apibrėžti ir apsaugoti, gal net visaapimčio kultūros įstatymo.

J. M. Mūsų visuomenė, tiksliau, bendruomenė, susijusi su Dainų šventėmis, buvo subrendusi tokiam įstatymui ir prasidėjo prie jo rengimo, bet mes negalime sakyti, kad Kultūros centrų įstatymas ar dabartinis Dainų švenčių įstatymas atėjo natūraliai, iš valstybės institucijų ar pareigūnų kaip kultūros politikos dalykas. Jie buvo rengiami kelių pasišventusių žmonių iniciatyva pritariant geriausiu atveju didesnėms grupėms bendraminčių. Tai nėra natūralus kelias. Jis rodo ir tam tikros konsolidacijos stygį. Palyginti su estais ir latviais, mes nuo jų skiriame tuom, kad jie visi sėdi toje pačioje valtyje, per Dainų šventę susilieja profesiniai kolektyvai su mėgėjų kolektyvais ir jie yra vieningi. Mes gi žymius valstybės jubilieus švenčiame pasitelkę „mėgėjiškus“ kolektyvus, o kur profesionalai? Jei jie neatsiskirtų, sėdėtų toje pačioje valtyje, tai ir Dainų šventė būtų „mūsų“, o ne „jūsų“. Tai vėlgi kultūros politikos klausimas.

S. L. Sunku atrasti šalį, kurioje kultūros situacija būtų ideali. Kai kuriems užsienio svečiams netgi atrodo, kad pas mus kultūrai rodoma ypač daug dėmesio, o mes suprantame, kad taip gali atrodyti tik iš šalies, mums gi iš vidaus taip neatrodo. Kita vertus, labai sunku tikėtis, kad teisės aktų lygmeniu valstybėje labai lengva sutarti ir pasidalinti prioritetais. Apskritai nesu sutikęs žmonių, kurie būtų patenkinti savo valstybių požiūriu į kultūrą. Ir nėra nė vienos valstybės, kuri būtų idealiai sustygarusi kultūros dalykus. Yra, suprantama, dalykų svečiose šalyse, keliančių mūsų susižavėjimą – aukštasis kultūros vadybos lygis, kai kurių tradicijų išlaikymas, bet tradicijos – pačios visuomenės subrendimo dalykas, o valdžia visuomet yra valdžia.

D. R. Bet šio Dainų šventės įstatymo parengimas kaip tik sakytu, kad mūsų visuomenė, bent jau kelioliaka jos atstovų, ēmési aktyvaus veiksmo, yra subrendusi ir tradicijas puoselėjanti visuomenės dalis – sukurė tam tikrą apsaugos nuo pavienių nelojalių pareigūnų mechanizmą.

V. Š. Kultūros srityje taip ir yra. Kultūros centru įstatymas atėjo iš apačios, Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas taip pat parengtas apačios iniciatyva, gerai nežinau, kaip į gyvenimą atėjo kultūros paveldo ir kiti įstatymai, bet manau, kad irgi panašiai. Nebūtų tai taip skausminga, jei mes nejaustumėme pasipriešinimo dalykams, kuriems ir sąlygos, ir žmonės subrendę.

D. R. Kieno pasipriešinimo?

J. M. Nereikia toli ieškoti pavyzdžių. Kai prasidėjo pirmieji Dainų šventės įstatymo projekto svarstymai, pasipylė „kas ką sakė“ ar „sako“, o sakė ne eiliniai žmonės, bet labai aukšti pareigūnai, kam ko nereikia, kartais atrodė – jau beveik nieko nereikia, ir nežinia net, kodėl nereikia ir kodėl blogai, kad nori savo sritį bent kiek sutvarkyti ir sustatyti viską į savo vietas. Gal nesupranta Dainų švenčių mechanizmo, gal jiems Dainų šventė atrodo eilinis didelis koncertas, kurį gana lengva surengti?

S. L. Mes vis stebimės, kad ir dabartiniu laikotarpiu. Valstybė ruošiasi tūkstantmečiui. Vilnius paskelbtas Europos kultūros sostine. Šalis ieško savo veido, bando susikurti viziją, kaip save pristatyti pasaulei, kaip turistus prisivilioti. Kultūros veikėjams svarstant, kaip, kokius kultūros laimėjimus iškeliant sutiki Lie-tuvos tūkstantmetį, Dainų šventė kartais nėra traktuojama kaip visavertis reiškinys ir nesuranda vietas tarp kitų išskilių kultūros reiškinių. Viena vertus, 2003 m. valstybė tarytum jau apsisprendė Mindaugo karūnavimo jubiliejų paminėti būtent Dainų švente, valstybės tūkstantmetis taip pat numatytas švesti rengiant Dainų šventę. Taigi atrodytų, kad valstybė lyg ir aiškiai yra pasakiusi, ko ji norėtų iš Dainų šventės ir kokią reikšmę jai suteikia, tačiau pradėjus dirbti reikiamus pasirengimo darbus keistokai pasijunti kai kuriose institucijose ir bendraudamas su kai kuriais pareigūnais – lyg vėl iš naujo turėtum įsiprašyti, priminti ir pan. Vis dėlto valstybės institucijose nėra aiškaus ir skaidraus suvokimo, kad mes turime Dainų šventę – didelę ir gražią tradiciją.

V. Š. Man kartais atrodo, kad jiems gėda pasakyti, jog yra tokia Dainų šventė Lietuvoje, kad tai yra vi-suotinis reiškinys, išplaukiantis iš pačių žmonių iniciatyvos ir noro. Kartais atrodo, kad gal jie Dainų šventės dalyvius kokiais prasčiokais laiko, kuriu reikia gėdytis?

D. R. Kaip manote, gal vis dėlto sovietinis laikotarpis kenkia Dainų šventės „reputacijai“? Dainų šventės istorijos, jos tautinių ir patriotinių ištakų daug kas nežino, juolab nežino daug senesnės estų ir latvių

Dainų švenčių istorijos. Štai ir užsifiksuoja nuomone apie Dainų šventę kaip apie sovietinį reliktą.

S. L. Gal vis dar kažkokią įtaką sovietinis laikotarpis daro, tačiau praėjo gana saugus laikotarpis nuo to jausmo atspalaiduoti. Matyčiau kitą pavoju – jaunimo požiūrį. Laisvės sąlygomis užaugo pirmoji jaunimo karta, atrodytų, jų neturėtų veikti senojo sovietinė ideologija. Jiems suformuotos kitos vertybės, atėjusios su globalizacija, tam tikru sąmyšiu, viešosiomis erdvėmis – televizija, žiniasklaida. Štai čia pavoju – jiems neįdiegti vertybės, susijusios su lietuviybe, su kultūra. Suformuotos naujos vertybės labai nesistemiskos, kosmopolitiškos. Pažiūrėkime, kokie planuojamai mūsų valstybės tūkstantmečio ar Vilniaus kaip Europos kultūros sostinės paminėjimo renginiai ar ta proga siūlomi projektai. Atrodytų, jog esame nevisaverčiai – būtina mums vis ką nors atvežti, ką nors nusižiūrėti iš Paryžiaus ar Romos...

J. M. Estų ir latvių dainų švenčių raidą būtų galima analizuoti be galio. Mums būtų priimtinas ir estų variantas – pas juos Dainų šventes rengia pačios meno organizacijos, draugijos, sąjūdžiai. Šventę rengia patys kolektyvų vadovai. Toks jų pasirinkimas, taip buvo ir sovietiniai metais. Tačiau mums tokį organizavimo būdą būtų sunku įgyvendinti. Latvių rengimosi šventei procesas panašus į mūsų, bet jie visada labiau mėgo ir gerbė Dainų šventę negu mes. Turiu omeny pirmiausia valstybės vadovus, kurie visą laiką Dainų šventę rėmė ir remia, supranta ją.

V. Š. Vienu metu visa latvių kultūros politika buvo sumodeliuota atsiremiant į Dainų šventę kaip visuomenės kultūrinimo, jos ugdymo priemonę. Kitoks požiūris negu pas mus.

J. M. Bet dabar, manyčiau, mes atverčiame naują Lietuvos Dainų švenčių raidos lapą. Kad ir kaip sunkiai išsiirutulijo Dainų švenčių įstatymas, dabar visa tai, kas juo teigiamai, nėra pavienių žmonių pasakymai, o valstybės teiginiai. Dabar daugelis žmonių, taip pat ir mes, esame oresni turėdami įstatymą ir visada būsime oresni, kai tik bus ginčijamas dėl Dainų šventės.

D. R. Dėl Dainų švenčių tradicijos, turėtume įsisąmoninti du dalykus: viena, kad tai yra nematerialus paveldas, kaip paveldas, suprantama, gali būti saugomas įstatymo; antra – prigimtinė Dainų šventės savybė yra jos masiškumas, didumas, tad nuo pat pirmosios Dainų šventės neapsieita be Vyriausybės paramos. Nuo pat pirmosios Dainų šventės kartojaesi ta pati organizacinė struktūra – iniciatoriai „iš apačios“ skatina valstybės pareigūnus surengti Dainų šventę ir prašo

jai pinigų. Būna, kad prašymai atmetami, po kurio laiko vėl raginama, vėl prašoma, ir taip, kol šventė surengiama. Tie patys keliai iki šių dienų. Tai tik dar vienu aspektu įrodo, kad tai yra tradicija, kadangi visada atsiranda iniciatorių, kurie eina pas valdžios vyru ir įrodinėja jiems, kad laikas rengti Dainų šventę...

V. Š. Bet būtent Dainų šventčių įstatymas situaciją turėtų diametraliai keisti, nes nebéra prašytojų, nebėra ējėjų, Vyriausybė ir visos už Dainų šventės surengimą atsakingos pajėgos yra suinteresuotos.

D. R. Įvalstybindami Dainų šventes mes tarsi ir sustingdom gyvąją tradiciją su visomis jos Kryžiaus kelio stotimis...

J. M. Tikiuosi, mes pačios tradicijos įstatymu nesuvalstybinam, mes stengėmės tik jos rengimo mechanizmą suderinti, paramą užtikrinti.

D. R. Jūs turite omeny, kad suvalstybinote pareigūnus, bet augančiam jaunimui valia rinktis – dainuoti Dainų šventėse ar ne... ?

J. M. Sakykim, ar aš padėdamas nepasiturinčiam žmogui gražiau atšvesti Kalėdas, paremdamas jį, griaunu jo tradiciją? Tas pat ir dėl Dainų šventės.

S. L. Bet kuriuo atveju pinigai negali būti Dainų šventės tikslas, tik priemonė, kad būtų kuo mažiau trukdymų.

D. R. Betgi pereikime prie paties įstatymo. Svarbiausi jo struktūros elementai: Taryba, Nacionalinė komisija, programa.

J. M. Pirmiausia norėčiau jį pakomentuoti bendrais bruožais. Maničiau, jis yra brandus. Kita vertus, jis modernus, juo numatyti mechanizmai prisiaderinti prie kintančių sąlygų. Dauguma įstatymų sukurti esamai padėčiai. Pavyzdžiu, kodėl Teatru ir koncertinių organizacijų įstatymas yra prastas ir visi jį kritikuoja? Nes juo įteisinta esama situacija, o mechanizmas, kad rytoj gali būti kitaip, nesukurtas. O mes tai numatėme. Nacionalinė komisija, jei prieiktu, gali sukurti ir naują Dainų šventės koncepciją, ir filosofiją, jos valioje spręsti, ar mes konservuojame tradiciją, ar modernėjame, ar ieškome darnos. Dainų švenčių tradicija – gyvas organizmas. Dėl Tarybos. Sekdami latvių pavyzdžiu, iš pradžių diskutavome, kad Dainų švenčių tarybos pirmininkas galėtų būti etatinis darbuotojas arba ministras pirmininkas. Labai daug ginčijomės, bet vis dėlto nusprendėme, kad mūsų sąlygomis to sunku tikėtis, todėl Tarybos pirmininkai yra du – rotacijos principu kultūros ministras ir švietimo ir mokslo ministras. Apskritai, kodėl norėjome tos Tarybos? Todėl, kad vienas dalykas, kai Dainų šventės reikalais nueina organizatorius į ministeriją ir pasikalba

su ministru, o šis sako, kad ne... ir kito kelio nėra. Kitas reikalas, kai yra Taryba. Į Tarybos posėdžius gali ateiti kolektyvų vadovai, Dainų šventės direktorius ar kiti ir kelti jiems rūpimus klausimus. Jei Taryba visavertė, joje įmanoma aptarti visus klausimus. Labai svarbu ir programa ketveriems metams. Jei visos Dainų šventės rengimo procese dalyvaujančios organizacijos geranoriškai vykdys numatyta programą, tai visa, kas sumanya, bus realizuota. Po ketverių metų gali naujai pažiūrėti į situaciją ir numatyti pakoreguotą, jei prieikytą, programą.

S. L. Siūlyčiau pažvelgti plačiau ir paprasčiau. Dainų šventė nėra kieno nors nuosavybė ar kaprizas. Sugalvojau – rengiu, sugalvojau – nerengiu. Valstybė apsisprendžia, o kiekvienas apsisprendimas turi savo įgyvendinimo mechanizmus. Tam yra reikalinga Taryba.

J. M. Taryba bus sudaryta iš pareigūnų. Pati Taryba bus visada, manau, kad visada į ją įeis kultūros ministras, švietimo ir mokslo ministras, finansų ministras. Keisis tik žmonės, o ne jos struktūra.

D. R. Šiame įstatyme daug démesio skiriama programų rengimo mechanizmui. Lietuvos liaudies kultūros centras padeda ministerijoms parengti programą, ministerijos teikia programą svarstyti Tarybai, Taryba, apsvarsčiusi programą, teikia Vyriausybei. Kokios apimties bus rengiamos programos? Ar ketveriems metams nuo iki Dainų šventės, ar ilgesniams laikotarpiui?

J. M. Įstatyme aiškiai parašyta: programa pradedama rengti po kiekvienos Dainų šventės. Baigiasi viena Dainų šventė, pradedama rengti programa kitai Dainų šventei. Taryba naują programą aprobuoja, derina su Vyriausybe, ir priimta programa vykdoma.

S. L. Palyginkim su valstybės biudžetu. Jis planuojamas kiekvieniems metams vis iš naujo, vis dėlto kiekvienais metais yra biudžetas. Taip ir programa. Nes gali atsirasti naujų tikslų, naujų užduočių, gali keistis valstybės situacija ar pan., tada ir programa keistisi. Svarbu, kad programa nebūtų veiksmų planas, kuris varžytų, bet natūraliai atitiktų laikmetį ir konkretios Dainų šventės tikslus.

V. Š. Manau, kad gali būti ir tokų projektų, kurie netilptų į ketverių metų ciklą, jie galėtų būti tesiами, pakartojami ir pan.

D. R. Koks Švietimo ir mokslo ministerijos indėlis į šio įstatymo rengimą?

J. M. Svarbu, kad Švietimo ir mokslo ministerijos atstovas buvo įtrauktas į įstatymo rengimo grupę, pagal galimybes dalyvavo jos darbe ir įstatymo projektas su šia ministerija buvo suderintas.

S. L. Tiesiog tokia susiklosčiusi situacija. Kultūros ministerija seniai jau turi padalinį, kuris rūpinasi Dainų švente, o Švietimo ir mokslo ministerija tokio padalinio neturėjo ir neturi. Be abejo, Švietimo ir mokslo ministerijos darbo barai labai platūs, suvokimas platus, gali ir kitos srities specialistas kuruoti Dainų švenčių rengimą, vis dėlto Kultūros ministerijos situacija geresnė, nes turima tiesioginio darbo rengiant Dainų šventes patirtis. O švietimo sistemos pareigūnai niekada patys nėra rengę Dainų švenčių. Dabar gi įstatymas numato, kad reikia susikurti tam tikrą struktūrą, kuriai būtų galima pavesti Dainų švenčių rengimo darbus. O kur dar visas procesas? Švietimo ir mokslo ministerija kol kas juo nesirūpina.

J. M. Negalėčiau pasakyti, kad Švietimo ir mokslo ministerija į įstatymo rengimą būtų žiūrėjusi negatyviai. Atvirkšciai, ji dalyvavo procese ir buvo tolerantiška. To, kad Dainų švenčių tradicija suprantama kaip nacionalinis turtas, užtenka. Kitas dalykas, kad Švietimo ir mokslo ministerijai tos gražios įstatyme suformuluotos idėjos apie vaikų meninio, tautinio ir piliečinio ugdymo uždavinius realiame gyvenime sunkiai įgyvendinamos. Vadinasi, negalime manyti, kad jau viskas padaryta. Įstatymo priėmimas – tik vienas etapas. Prasideda kitas, prasideda darbas. Nes jeigu pasidėjė įstatymą į jį tik žiūrėsime, tai nieko ir nebus. Čia už kiekvieną įstatymo raidę reikės kovoti. Na, pavyzdžiu, įstatyme yra pakartota frazė iš Lietuvos nacionalinio radio ir televizijos įstatymo dėl visuomenės informavimo apie renginius. Vyko didelis karas, kad nereikia kartoti. O kartoti reikia, nes rengdami programą mes galime i ją įtraukti norimą programą, ar planą, ką, kur ir kada reikėtų aptarti žiniasklaidoje, ir Lietuvos televizijai bei radijui. Nes kito būdo prieiti prie jų nėra.

D. R. Visi žinome situaciją dėl mėgėjų meno kolektyvų vadovų darbo apmokėjimo. Įdomu, kad įstatyme suformuluota, jog Kultūros ministerija privalo *tobulinti* meno kolektyvų vadovų darbo užmokesčio sistemą, o Švietimo ir mokslo ministerija įpareigojama *sukurti* tokią sistemą. Kaip pakomentuotumėte aiškias pastangas įstatymu paveikti mūsų sistemų darbuotojų darbo užmokesčio reikalus?

S. L. Tai vienės iš skaudžiausių mūsų srities dalykų. Vis dar išgirstame skirtantį profesionalus, į mėgėjus... šias sąvokas painioja ir kai kurie politikai, ir kultūros žmonės. Visų pirma norėčiau pabrėžti, kad ir meno mėgėjų kolektyvo vadovas yra diplomuotas specialistas, profesionalas. Vargu ar atsirastų drąsuolių, kurie sakytu: taip, jūs išsaugokit tradiciją, bet mes diplomuotam

specialistui nemokėsim atlyginimo. Švietimo sistemoje susidarė ydinga situacija, gal dėl to, kad pačią švietimo sistemą galima būtų pavadinti amžinų reformų sistema, neminésiu apskritai mokytojų atlygio už darbą, kokie jie situacijoje ir koks jų statusas visuomenėje, pabrėšiu tik, kad popamokinis mokinį ugdymas prilygintas papildomam antraeiliui dalykui, o per pastarajį dešimtmetį apskritai nusitryne riba, kur kryptingas, sistemingas vaiko užimtumas, o kur tik šiaip vaikas kažkuo užimamas. Juk didelis skirtumas, ar vaikas lanko kokį nors meno kolektyvą ir netgi pasiekia tam tikrų estetinių rezultatų, ar mokytoja surinkusi vaikus paaiškina jiems saugaus eismo taisykles... O pagal dabartinę švietimo sistemoje susiklosčiusią situaciją meno kolektyvų vadovai apmokami kaip už papildomą ugdymą, už tas kelias kontaktines valandas. Betgi meno kolektyvo vadovas yra specialistas, todėl ir turi būti apmokamas kaip tam tikros srities specialistas, ir ne už kelias valandas, o už pasiektus rezultatus. Nes ne tas pat, ar mokytojas tik pamoko vaikus dainuoti, ar vadovauja koncertiniams kolektyvui, kuris ir Dainų šventėse dalyvauja. Kultūros sistemoje ydinga tai, kad atestuojant ar skirtant atlyginimus visi vienodai laikomi „kultūros specialistais“, bet juk didelis skirtumas, ar tas kultūros specialistas yra administratorius, ar kolektyvo vadovas. Iki šiol kolektyvo vadovo apmokėjimo tvarka, atlygio už darbą dydis ir kriterijai nebuvu išanalizuoti ir pakoreguoti. Dėl to įstatyme suformulavome tokias nuostatas, kurias norint įgyvendinti, reikės tobulinti ir koreguoti įstatyminę bazę. Pojstatyminiai dokumentai leis mums aiškiai suformuluoti, apie ką mes kalbame, kas yra kas ir kiek vertas jų darbas. Mes siekiame, kad meno kolektyvų vadovai iš savo darbo galėtų pragyventi.

J. M. Reikalas tas, kad Švietimo įstatyme net tokios sąvokos kaip meno kolektyvo vadovas nėra. Ten tik „*būrelių vadovai*“. Todėl ir atsirado skirtumas tarp *tobulinti* ir *sukurti*. Didelis karas vyko dėl šių nuostatų įtraukimo į įstatymą, nes Švietimo ir mokslo ministerija buvo pareiškusi, kad pas juos mokytojo atlyginimo klausimas išspręstas, o į meno kolektyvų vadovus net nebuvvo atsižvelgta. Kultūros sistemoje bėda ta, kad nėra kaip mokėti atlyginimo meno kolektyvo vadovui, jei jis tiesiogiai nedirba kultūros centre. Dabar rengiame apmokėjimo tvarkos projektus ir žiūrėsime, kaip bus toliau.

D. R. Pratęskime finansinius klausimus. Kokiomis materialinėmis gėrybėmis apsirūpinti padės šis įstatymas savivaldybėms? Nes čia parašyta, kad rūpintis viša eiga, procesu ir rengti Dainų šventes rajonuose privalo savivaldybės.

J. M. Tokia valstybės sėranga. Valstybė, apskritys, savivaldybės. Jos turi lėšų kultūrai ir pačios numato, kam kiek skirti. O dėl Dainų šventės, ketvirtame įstatymo skyriuje labai aiškiai pasakyta: valstybės biudžete kiekvienais metais pagal tēstinumo programą numatomos lėšos Kultūros ministerijai bei Švietimo ir mokslo ministerijai, apskričių viršininkų administracijoms nuolatiniam rengimuisi Lietuvos dainų šventėms ir Lietuvos moksleivių dainų šventėms.

D. R. Matyt skirsnis dėl Nacionalinės komisijos buvo mažiausiai problemiškas, nes čia senos tradicijos, viskas lyg ir susigulėjė?

V. Š. Klausimas buvo tik tok, kodėl jos dvi ir koks tarp jų skirtumas. Vis dėlto reikėjo ir Tarybos, ir Nacionalinės komisijos.

J. M. Žmonėms, kurie toliau nuo Dainų švenčių, šis klausimas kilo natūraliai. Jie nesigilina, tiesiog klausia: o kam dviejų? O mes iš patirties žinome, kad vienus klausimus gali spręsti tik aukšti pareigūnai, ministrai, kiti valdininkai, kitus gi klausimus gali spręsti kitos kompetencijos žmonės.

D. R. Suprantama. Jau per pirmąją Dainų šventę 1924 m. buvo sudarytas Organizacinis komitetas iš pareigūnų ir Meno komisija iš menininkų...

S. L. Bet kurioje srityje šitaip. Yra formos ir turinio dalykai.

J. M. Tai tik įrodo, kad ir mes neišradome dviračio.

D. R. Ar konkrečiame gyvenime nuostatos, kad savivaldybė privalo steigti mėgėjų kolektyvus, kad privalo suteikti darbo sąlygas, kad privalo išleisti kelti kvalifikacijos ar netgi padėti, paremti, kad žmogus keltų kvalifikaciją, juk žinome, kad neretas kultūros specialistas yra nepakankamai savo srity išsimokslinės, lengvai įgyvendinamos? Įstatymu lyg ir įpareigojama...

V. Š. Tai ne įpareigojimas, tiesiog įvardyta.

S. L. Mes pasakome tam tikrą šios srities kultūros politikos kryptį. Įstatymo priėmimas ir rodo, kad atsianda tam tikra kultūros politika. Kitas dalykas, kaip mes galėsime ją įgyvendinti. Pavyzdžiui, švietimo sistemoje priimtas vaiko „krepšelis“, kad ir įrašytas į įstatymus ar kitokius normatyvinius aktus, sunkiai įgyvendinamas popamokinio užimtumo požiūriu. Vien įrašymo neužtenka, bet be įrašymo apskritai nieko nevyktų.

J. M. Mes turėsime dar išmokti šio įstatymo laikytis. Bet dabar, kai nustatytos teisės, pareigos ir funkcijos, tai daryti bus daug lengviau.

V. Š. Įstatymas savivaldybėms, jų kultūros įstaigoms ir apskritai visai kultūros infrastruktūrai irgi daug reiškia – jiems aiškiai deklaruota, ką jie turi veikti. Be to,

jie turi dokumentą, pagal kurį, turi teisę į reikiamus finansus, į dėmesį ir pan.

S. L. Reikėtų mąstyti pagal vertikalę – nuo valdžios iki žmogaus, nuo žmogaus iki valdžios. Tada ir įstatymai aiškūs, ir gyvenimas daug klausimų savaime išsprendžia. Bet, kadangi mūsų valstybė netoli ta kryptimi pažengusi, tai įstatymo atsiradimas ar vyksmo nuo pat valdžios iki to žmogaus, į kurį orientuotas vienas ar kitas teisės aktas, kelias yra ilgas ir sunkus. Kita vertus, visuomenė nėra dar tiek aktyvi ir pilietiška, kad išsakyti aiškiai savo siekius ir kad savaime susikurtų tokis mechanizmas, kuris neleistų kitaip elgtis, negu visuomenė pageidauja.

D. R. Man rūpi, kaip Švietimo ir mokslo ministerija spręs Dainų švenčių rengimo ir tradicijos palaikeymo klausimus neturėdama nei tokios įstaigos kaip Lietuvos liaudies kultūros centras, nei šiaip tam skirtų specialistų?

J. M. Teko girdėti, kad jie jau paprašė kelių etatų šiemis darbams.

S. L. Turint omeny nepaliaujamą procesą, sistemos valdymą, bendravimą su visa Lietuva, keli etatai – tik gera pradžia... Be to, neaišku, kokie specialistai bus parinkti šiam darbui, kokia juridine ir finansine baze bus pagrįstas jų darbas. Ilgas kelias. Esmė ta, kad įstatymas – lyg saugiklis, kad negali nieko nebūti. Šiandien tai yra esmė, o visa kita priklausys nuo daugelio aplinkybių – kaip šios sistemos žmonės subrės vienam ar kitam sprendimui, ar sugebės tie keli žmonės aprępti viską. Juk per praetą Moksleivių dainų šventę du trečdaliai idėjų, žmogiškieji ištekliai, metodinė medžiaga, archyvinė informacija ir kt. buvo paimta iš mūsų įstaigos, turiu omeny ir folklorą, ir choreografiją, ir istorinę medžiagą, nes iš tiesų Švietimo ir mokslo ministerijoje nėra nei archyvų, nei nieko.

V. Š. Jeigu Švietimo ir mokslo ministerija meniniams ugdymui skatinti ir valdyti sukurtų tam tikrą instituciją, norėtusi, kad ji nebūtų tiek „ori“, jog nenorėtų su mumis nė bendrauti. Pats vaisingiausias kelias būtų bendradarbiauti, juolab kad mes darome poveikį ir švietimo sistemoje vykstantiems procesams, turiu omeny ir berniukų chorus, ir šokio žanrą, ir folklorą, vakuai dalyvauja ir Dainų šventėse.

S. L. Visi turėtume atsakingai suvokti, kiek dabar turime darbo, ir dirbtį atsiraitę rankoves, o ne ginčytis, kas ką... Estijoje ir Latvijoje yra bent po kelias institucijas, kurios rūpinasi Dainų šventės tradicija. Lietuvoje mes, t.y. Liaudies kultūros centras, buvome vienintelė tokia institucija. Mums iš tiesų jau sunku viskuo kokybiškai pasirūpinti.

D. R. Kokie artimiausiai darbai, kad įstatymas jis-galiotų?

V. Š. Turi būti sukurti Tarybos ir Nacionalinės komisijos nuostatai, parengta meno kolektyvų vadovų apmokėjimo tvarka, ir įstatymas įsigalioja.

J. M. Mano supratimu, Dainų švenčių įstatymas žmonėms, kurie jo laukė, turėtų būti didelis įvykis ir dabar daug kas priklauso, kaip mes į jį pažiūrėsime. Jeigu praleisim pro pirštus, ir tiek, tai ir liūliuosim toliau. Bet jei jis mus sutelks, jei atsiras glaudūs ryšiai su savivaldybėmis ir su kitomis institucijomis, nes, nori ar nenori, įvyko darbų pasidalijimas, tikslą pasiekime. Už kitas institucijas nesiimčiau atsakyti, bet mes turėsime kelti klausimus, jei vieni ar kiti numatyti veiksmų nebūtų vykdomi. Ir nuo mūsų daug kas priklauso, ar mes ügtelėsime kokybiškai atlikdami mums skirtus darbus.

V. Š. Dar ir nesant įstatymo buvo dirbamas darbas – pavyzdžiui, Kultūros ministerijoje atsirado „eilutė“, pagal kurią numatomos lėšos pasirengti Dainų šventei – buvo sukurta finansinė programa, pagal kurią buvo siuvami tautiniai drabužiai, įsigijami instrumentai, skiriama parama geriausiems kolektyvams.

S. L. Ir nesant įstatymo buvo kuriamos programos, pavyzdžiui, pasirengimo 2009 m. dainų šventei programa buvo patvirtinta jau pernai. O įstatymas yra garantas, kad mes nuolat galėsime daryti poveikį procesams iš esmės.

D. R. Beliko patikslinti finansavimo reikalus.

J. M. Įstatyme aiškiai pasakytą, kad į Dainų šventę valstybė dalyvius atveža, juos maitina ir apgyvendina. O rengimosi procesas finansuojamas pastoviai pagal programas. Na, kad ir kaip nelengva, evoliucionuojame. 1994 m. dainų šventę rengėme turėdami 430 tūkstančių ir tai, ką surinkome iš rėmėjų, o 2007 m. šventę rengėme turėdami 6 milijonus.

S. L. Bet iš jų 4 milijonai buvo skirti savivaldybių kolektyvams suvežti...

J. M. Taip, bet jau 1998 ir 2003 metais buvo skirtas 1 milijonas, na, vis tiek...

S. L. Litą kompensavo vieną prie dešimt, o Dainų šventei vieną prie penkių... taip nuo 400 tūkstančių užaugo iki 2 milijonų...

V. Š. Taip, kai pasiklausai, kaip Dainų šventė ir kiti kultūros renginiai finansuojami Latvijoje, tai... gal, sakau, pas mus viskas pigiau kainuoja, nežinau, kaip mes išsiverčiam...

J. M. Šių metų Dainų šventei latviai iš rėmėjų jau turi surinkę per 1,5 milijono latų. Mūsų surinktos lėšos iš rėmėjų 2007 m. tesudarė kelias dešimtis tūkstančių.

V. Š. Bazių požiūriu irgi norėtusi pasilyginti su Estija ir Latvija. Mūsų situacija sudėtinga – Vingio parko estrada restauruotina, ką sakyti dėl Vilniaus stadiono...

D. R. Vadinas, įstatyme šokių dienos vieta tikslinai buvo nutylėta?

V. Š. Taip, nes nėra kur Vilniuje šokių dienos surengti. Apskritai mes norėjome, kad Dainų šventės pagrindinių renginių vietoms būtų suteiktas nacionalinis statusas, bet nepavyko išsikovoti.

S. L. Taigi beliko surašyti, kur rengiamos pagrindinės Dainų šventės dienos, bet tai nieko neįpareigoja jomis rūpintis. Tai ne vien Dainų šventės problema, tai apskritai valstybės problema – nesusitvarkyti gražiausiu miesto erdvii.

Apskritai turėtume suvokti, kad priėmus Dainų švenčių įstatymą niekas šiaip jau nepakito, tik atsirado viena mechanizmo dalelė, kuri leidžia toliau kultūros sistemą styguoti ir į priekį eiti. Niekas nepuls nei daugiau pinigų Dainų šventei skirti, nei ją labiau mylėti ar nemylėti. Pagrindinis mūsų uždavinys – pasinaudoti įstatymu ir padėti žmonėms susivokti, kad mažai tautai turėti galimybę susiburti per Dainų šventes ir pajusti vienybę dainuojant ir šokant yra vertybė. Dainų šventė gali būti pagrindas susivokti, kuo ir kaip esame lietuviai ir parodyti save per dainą, šokį, papročius.

J. M. Bet ko mes bijome, kodėl mes gėdijamės pasirodyti, kokie mes esame su savo dainom, drabužiais, šokiais? Néra sklaidos, néra pristatymo.

D. R. Betgi buvo laikai, kai tautos sąvoka neegzistavo. Žmonės save identifikuodavo, sakykim, pagal miestus... Sakau, gal vėl pasidaro nesvarbu, kokios esi tautybės žmogus?

S. L. Mano supratimu, yra du pavojai. Vienas, be abejo, – globalizacija. O kitas – nesugebėjimas atskirti mūsų negatyvios praeities. Dėl to atsiranda nevisavertiškumo kompleksas pasakyt, kas yra tavo ir kas yra tavo vertybė. Iš sovietmečio atėjės ir fasadiškumo suvokimas. Na va, kaip dabar – tikrai fasadiškai užsakėm tūkstantmečiui Dainų šventę, ir viskas. O kokia ta šventė bus, niekam neįdomu. Tai va, ko jūs norite – mes gi užsakėm Dainų šventę Mindaugo karūnavimo jubiliejui, dabar – tūkstantmečiui... Tai ko jus dar nepatenkinti...

D. R. Vadinas, valdžia fasadą ir kuria...

S. L. Na taip, kažkada Dainų šventę fasadu kaltino, dabar valstybės požiūris į Dainų šventę yra fasadiškas.

J. M. Valstybė švenčia savo vardo pirmojo pamėjimo pasaulyje tūkstantmetį... Turim daugybę institucijų – teatrų, ministerijų, visokių centrų. Visi nori

ateiti į šventę, bet niekas nenori pasirūpinti, kokia ji turėtų būti. Tai nejaugiai valstybė neturi ambicijų iškelti geriausias savo meno pajegas? Pavyzdžiu, teatrus? Tikriausiai tą vasarą niekas ir nevaidins, nebent kokiuose Trakuose. Bet kodėl to nepadarius? Kodėl nesudėjus akcentų, kaip mes per tą tūkstantmetį užaugom? Bet... anie nieko nedaro, o piliečiai irgi su šakém neateina ir nepareikalauja... Visi susitaiko su esama padėtimi.

V. Š. Norėčiau priminti ir platesnį tarptautinį kontekstą. Teigiamą poveikį mūsų visuomenei daro tokios tarptautinės organizacijos kaip UNESCO, deklaruojanti geriausius jvairių kultūrų reiškinius. Bent kiek masantis žmogus tuo pat gali suvesti galus: aha, Nepale yra taip, Ispanijoje taip, o va pas mus – štai šitaip. Ir niekur nėra blogiau. Tiesiog – štai taip. Norint, kad žmonės tai suvoktų, būtinas didelis šviečiamasis darbas, taip pat ir žiniasklaidos, o ne skieptyti mums nevisavertiškumo kompleksą. Manyčiau, visuomenė vis dėlto subrės, negali gi manyti, kad ims ir viskas išplauks į amorfiskus būvius. Galų gale, visuomenė jvairi. Vieniems visada rūpės, kas mumyse iš istorijos gelmių ateina, o kitiems gal ir niekada nerūpės.

S. L. Blogiausia, kad kultūra, tradicijos nėra réksmingos sritys, nėra tokios, kad turėtum šaukti, rėkti, kad tave suvoktų. O mūsų visuomenėje, ypač tarp jaunimo, itin gausu kosmopolitizmo, tempo, réksminumo, reklamos, aršumo. Daug kas perimta ir iš esamos ar įsivaizduotos amerikietiškos patirties. Mums bandoma įteigtii, kad reklama yra visagalė, kad reitingai yra visagaliai, jei nori, kad daugiau žmonių mėgtų Dainų šventę, turi sakyti, rėkti, kokia ji pui-ki... O Europos šalyse to nėra. Buvome svečiuose vienoje garsioje Olandijos firmoje, gaminančioje muzikos instrumentus. Žiūrime – vitrinose tos firmos konkurentų gaminami instrumentai, o jų pačių – kažkur į kampą nigrūsti. Klausiamo, kodėl? Kategoriškai atsako, kad tai ne konkurentai, o partneriai, nes jų vitrinose – olandų muzikos instrumentai rodomi... Konkurentais jie esti tik kartą per metus – Frankfurto mugėje, kur ekspertai vertina produkciją. Pas mus gi daug kas atvirkščiai. Sakykim, Nacionalinis radijas ir televizija. Ji yra Dainų šventės rémėja, užsitrinkina sau šį statusą, bet kai paprašai kalbėti apie tikrus dalykus ir parodyti, jie sako: ne, ta laida tada bus menko reitingo... Tai nebūkit tada rémėjai. Ir daugelyje sričių pas mus žmogus stovi ant kalno, kur vėjai pučia, ir linguoja į visas pusēs...

Mažos valstybės itin turi saugoti savo šaknis, ir bet kurioje srityje – versle, moksle, mene. Nereikia jiems viską mesti ir važiuoti kur į Airiją pinigų užsidirbt.

Tai ne vien ekonominiai dalykai, tai ir suvokimo dalykai. Žmonės turi šaknis. Mes gi... ? Čia irgi galime atsakymo ieškoti. Kas verčia televizijos vadus pasakyti, kad nebus reitingo? Kodėl gi tokie gajūs visokie dešimtukai, realybės šou? Ir koks laikas skiriama, sakykim, Donskio laidai?

J. M. Mes nejvertiname vieno dalyko. Kad sovietmečiu Dainų šventės visose trijose Baltijos šalyse leisdavo periodiškai deklaruoti savo tautinę tapatybę..

D. R. Bet kodėl jie leido tai daryti?

J. M. Kodėl 1946 metais leido Vinco Kudirkos Tautinę giesmę giedoti? Jeigu jie būtų numatę, kad bus Sajūdžio laikai, nebūtų leidę. Būtų uždusinę, užgesinę.

S. L. Suprantama, jie turėjo savo tikslų, bet ar jų pasiekė? Tauta kitu keliu nuėjo. Prisiminkim kad ir studentų dainų šventės „Gaudeamus“ atsiradimą, kaip ją stabdė. Kai „Gaudeamus“ 1958 metais vyko Rygoje, estai prie Laisvės paminklo padėjo gėlių ir suorganizavo dainavimą... Tai irgi kovos būdas. Valdžia nusprendė „Gaudeamus“ sustabdyti. Kitos šventės teko laukti devynerius metus, iki 1967 metų. Ją surengė vėl estai, na o tada nieko nelaukdami – 1968 m. lietuviai. Čia buvo Dainuojančiosios revoliucijos šaknys. Dar pridursiu: „Kur giria žaliuoja“, „Lietuva brangi“, dainuojamos per kiekvieną Dainų šventę, buvo didelės bombos sovietinei sistemai... Leido dainuoti, bet, matyt, nebegalėjo neleisti. Suprato, bet neturėjo kito kelio, nes tauta – didelė jėga. Jeigu nebūtume dainavę tuos keturiasdešimt metų, tai nebūtume dainavę ir Sajūdžiui prasidėjus.

The Song Celebration Law – Protecting the Tradition

On 20 November 2007 the Song Celebration (Dainų šventė) Law was adopted in Lithuania. Dalia Rastenienė's interview with the initiators and drafters of this law, the Head of the Lithuanian Folk Culture Centre, Saulius Liausa and Deputy Directors Vida Šatkauškienė and Juozas Mikutavičius focuses on the law's significance, structure and functions. The main structural parts of the law consist of creating a Song Celebration Council of responsible officers, creating a National Commission of famous artists and continuous organising of the Celebration from one event to another. According to the makers of the law, this mechanism should ensure a smoother organisation process of the Celebrations and their perpetuity.

Lietuvos lenkiškasis paveldas: žvilgsnis iš šalies

Apie Lietuvos lenkų folkloro tyrinėjimus kalbamės su etnomuzikologu iš Krokuvos, dr. Gustawu JUZALA

Gal galėtum nors trumpai pristatyti, kuo šiuo metu domisi Lenkijos folkloro tyrinėtojai, kokios institucijos juos telkia? Ar Lenkijos folklorininkams, etnomuzikologams rūpi Lietuva?

Šiuo metu Lenkijoje labai populiarūs paribų tyrinėjimai. Tų paribų daug – su vokiečiais, čekais, slovakais, taip pat su lietuviais, gudais, ukrainiečiais. Tarkim, kalnuose daug etniinių grupių, kalbančių jvairiomis ukrainiečių kalbos tarmėmis, bet save suvokiančių kaip atskiras tautas – tokie yra boikai, ūmkai. Lenkijoje ukrainiečiai paprastai yra graikų katalikai, o ukrainiečiai kalniečiai – pravoslavai...

Galimybė laisvai išvažiuoti į Lietuvą, Gudiją, Ukrainą atsirado tik po 1990 metų – penkiasdešimt metų mažai kas ten lankési. Tad daug tyrinėtojų vyko apsižvalgyti. Bet mažai kas tyrinėjo muzikinį folklorą – daugiau buvo domimasi bendrais etnologijos dalykais, kultūrine savimone.

Lenkijoje etnologija aprépia tautosaką, kultūros antropologiją ir etnografiją, taigi ir folkloristika nėra filologijos mokslo sritis, bet gali būti etnologijos disciplina, greta etnografijos. Studijuoti folkloristiką galima tik Opolėje ir Liubline. Folklorininkai telkiasi ir prie muzikologijos – Lenkijoje nėra galimybės studijuoti etnomuzikologiją kaip atskirą specialybę, bet muzikologai gali rašyti etnomuzikologinius diplomiinius darbus.

Aš dirbu Krokuvoje, Lenkijos Mokslo akademijos Archeologijos ir etnologijos institute. Tarp etnologų, tyrinėjančių kalniečių kultūrą, ir archeologų esu vienintelis etnomuzikologas. Folklorininkai-etnomuzikologai darbuojasi ir Mokslo akademijos Meno institute Varšuvoje, ten jie kaupia medžiagą iš jvairių Lenkijos sričių. O geriausiai folklorininkai telkiasi Liubline, Lenkų filologijos institute prie Marii Curie-Sklodowskos universiteto. Čia dirba ir šiuo metu žymiausias lenkų folklorininkas Jerzy's Bartmiński's.

Žinoma, dabar Lenkijoje populiariausia antropologija – mažai norinčių tyrinėti liaudies kultūrą.

Kiek Lenkijoje aktualūs Lietuvos lenkų ar lenkakalbių folkloro tyrinėjimai? Kokia Tavoji tyrimų sritis?

Jau nemažai metų Varšuvos universiteto Etnologijos instituto darbuotojai su studentais į Lietuvą atvyksta kas-

met. Jie tyrinėja ne vien tradicinę, bet ir dabartinę Lietuvos lenkų kultūrą, leidžia monografijas – pasirodė knygos apie Dieveniškes, Eišiškes. Jie važinėja ir į Latviją bei Gudiją, apie tai paskelbta daug straipsnių, bet juose mažai rašoma apie folklorą.

Apie Vilniaus krašto dainas ir muzikavimo tradicijas parašytos trys daktaro disertacijos. Marija Krupoves iš Vilniaus universiteto Varšuvos Meno institute, vadovaujama profesoriaus Liudviko Beliavski'o, parašė disertaciją apie Lietuvos lenkų dainas. Etnomuzikologas Tomašas Novakas parašė disertaciją apie muzikavimo tradiciją Vilniuje. Jis daugiausia dėmesio skyrė sociokultūriniam tyrimams, tyrinėjo, kaip tradicijos keitėsi, bet rinko ir instrumentinį folklorą, užrašinėjo šokius. Trečioji disertacija – mano. Man rūpi, kas Lietuvos lenkams ir lietuviams yra bendra. Dauguma Vilniaus krašto lenkų yra vietinės kilmės, ir nors visas folkloras čia gyvavo trimis kalbomis, dainų melodijos beveik nesiskyrė ar skyrėsi labai mažai. Taigi lenkiškai dainuojamų dainų melodijos artimesnės lietuvių tradiciniams folklorui nei lenkų.

Tai reikštų, kad Lietuvos lenkai yra lokaliosios Lietuvos kultūros dalis?

Iš istorikų ir kalbininkų, kurie tyrinėjo lenkų kultūrą Vilniaus krašte, žinome, kad lenkai čia atsirado dėl polonizacijos procesų. Galbūt po baudžiavos panaikinimo valstiečiai kai kur pradėjo kalbėti lenkiškai todėl, kad nebenorėjo būti valstiečiais. Šie procesai yra aprašyti prieš karą Vilniuje gyvenusios kalbininkės Halinos Turskos. Ji dar kalbėjos su seniausia tų žmonių karta, atsimenantčia, jog vaikystėje jie kalbėjo lietuviškai. Taigi žinome, kad šie lenkai yra vietinės – lietuvių ar gudų – kilmės, o man buvo labai įdomu išsiaiškinti, kokios jų dainų melodijos. Žinome, kad kalba gali keistis, bet melodijos taip greitai nesikeičia. Atrodo, kad daug dainų tekstu yra atkeliavę iš Lenkijos, bet jų melodijos vietinės kilmės.

Daug tradicinių žanrų dainų, pavyzdžiui, darbo dainos – valiavimai, rugiapjūtės dainos, dainuojamos lenkiškai, bet aukštaitiškomis ar dzūkiškomis melodijomis. Nors kai kas gali būti perimta ir iš lenkų. Kartais viena melodija dainos dainuojamos ir lietuviškai, ir lenkiškai – tik tekstas išverstas. Kitais atvejais – gerai žinomas lenkiškos dainos dainuojamos šiam kraštui būdinga melodija.

Vilniaus krašte yra lenkų, kalbančių lenkiškai, ir kalbančių *po prostu*. Tai gudiška tarmė, kurios leksika mišri – iš gudų, lenkų ir iš lietuvių substrato likusių žodžių. Taip kalbama Vilniaus, Šalčininkų, iš dalies Trakų rajone. Ten, kur visada kalbėjo *po prostu*, taip kalba iki šiol. O tose vietose, kur émė kalbėti lenkiškai – Nemenčinės pusėje, į šiaurę nuo Vilniaus, iki šiol kalba lenkiškai. Gražiai lenkiškai kalbama į šiaurę nuo Kauno. Čia lenkų kalba išmokstama šeimoje. O ten, kur kalba *po prostu*, lenkiškai išmoksta mokykloje. Lenkijoje *po prostu* kalbama Biastoko apylinkėse. Tai maišta gudų ir lenkų kalba.

Svarstant apie Lietuvos lenkų žodinę tradiciją, galima pastebėti, jog daug kas perimta iš dvaro. Dvarinininkams dirbdavo ne tik kaimiečiai, bet ir plikbajoriai – šlēkta. Jie pamégdavo dvaro dainas ir grįžę į savo akalyčią [*bajorkaimis, smulkių Lietuvos bajorų gyvenvietė* – S.M.] jas dainuodavo. Taip dainos pasklisdavo ir tarp kaimyninių kaimų valstiečių. Šį procesą – kaip iš lenkiškos, bajoriškos aplinkos dainas perimdavo šlēkta, o vėliau ir valstiečiai, stebėjo Michalas Fedorowski's. Bet jis daugiau tyrinėjo Lietuvos gudiją – Lydos, Gardino, Naugarduko, Švenčioniu, Ašmenos ir kt. apylinkes. Jo teigimu, taip lenkiškos dainos lengvai pereina į gudišką repertuarą. Analogiški procesai, matyt, vyko ir su lietuviais.

Fedorowski's buvo įvairių dvarų ekonomas. XIX a. jis pradėjo rinkti tautosaką, turėjo ir pagalbininkų, kurie padėjo užrašyti dainas bei jų melodijas, žymėjosi etnografines pastabas. Ką matė, tą užrāsė – tai labai vertinga medžiaga. Ji pradėta publikuoti XIX a. pabaigoje, paskui leidyba sustojo, ir tik 1950 metais viskas perleista jau su moksliniais straipsniais ir komentarais. Tai 8 tomai „*Lud białoruski na Rusi Litewskiej*“.

Kokiais ankstesniais lenkakalbio Lietuvos folkloro tyrinėjimais galėjai pasiremti?

Tiesą sakant, ši sritis menkai ištirinėta. Labai daug įdomios medžiagos apie Lietuvą yra iš XIX a., kai įvairiuose lenkų tautosakos žurnaluose dvarininkai rašyda vo apie savo valstiečius. Dažnai manoma, kad dvarinininkai visai nekalbėjo lietuviškai, bet daugelis jų ne tik kalbėdavo su kaimiečiais ar tarnais lietuviškai, bet rinkdavo tautosaką ir ją skelbdavo tautosakos bei antropologijos žurnaluose.

Prieš karą Vilniaus Stepono Batoro universitete buvo Etnologijos katedra, kurioje darbavosi žymūs etnologai – K. Mošinskis, M. Znamierovska-Priuferova, C. Boduen de Kurtene Erenkroicova (tai ilgiausia pavardė lenkų moksle). Prie Etnografijos muziejaus buvo Muzikologijos lektoratas, Jame skaitė paskaitas Tadeušas Szeligowski's, Romanas Padlewski's, smuikininkas, folklorą rinko ir gudų etnomuzikologas Hienadijus (Gustawas) Cyrtowiczius. Jie jau su fonografu įrašinėjo Vilniaus krašto lenkų ir gudų dainas bei jų melodijas. Prasidėjus karui, šie profesoriai išvyko į Torunę ar į Krokvą, o įrašų likimas

nežinomas, gal yra kokiam Lietuvos archyve... Vis dėlto dalį tų Vilniaus krašto dainų melodijų Cyrtowiczius ir Padlewski's iššifravo ir Vilniuje išleido mažus – gal po 10 dainų – rugiapijūtės, Joninių, vestuvinių ir kt. dainų rinkinėlius mokiniams. Tai turėjo būti lenkiškų dainų rinkinėliai, bet, matyt, lenkiškų dainų melodijos nebuvu tokios įdomios, tad daugiausia paskelbta apeiginės gudiškos medžiagos, tik ji išversta į lenkų kalbą.

Taigi prieš karą medžiagos surinkta nedaug, o po karo taip pat mažai kas ja domėjos – Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, Etnomuzikologijos archyve, yra šiek tiek įrašų – iš įvairiakalbių ar dvikalbių pateikėjų įrašyta ir lietuviškų, ir gudiškų, ir lenkiškų dainų, bet specialiai lenkų folkloras nebuvu užrašinėjamas. Jei tokią ekspediciją ir buvo, jų medžiaga yra likusi privačiuose archyvuose.

Muzikos ir teatro akademijoje radau 47 lenkiškų dainų transkripcijas, bet ten yra ir daugiau įdomios medžiagos. Porą kasečių su iš lenkakalbių ir gudakalbių žmonių užrašytu folkloru radau Lietuvų literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyve.

Kai atvažiavau, jau žinojau, kad tos medžiagos yra labai mažai, ir ji nėra išsamiau tyrinėta.

Kur pradėjai savo tyrinėjimus?

Nors iki šiol daugiausia dėmesio buvo skiriama Vilniaus krašto lenkams, aš pradėjau tyrinėti tą kraštą, kuris man buvo „po ranka“. Mano žmona kaunietė, tad atvažiuodavom vasarą į Kauną, o ten, tarp Kauno ir Kėdainių, prie Dotnuvos, buvo lenkų kaimų. Tokių kaimų, vadintam Liauda, yra ir Radviliškio, Panevėžio rajone.

Visi šių kaimų lenkai yra bajorų kilmės. Labai įdomus jų folkloras – jie išlaikė daug istorinių dainų, daugiausia iš XIX a. sukilių, nes dar žinojo, kas ten vyko ir kada tos dainos buvo dainuotos. Iš lietuvių užrašyta katinė-istorinė daina retai turi istorinį pagrindą, o lenkams – būtent bajoriškos kilmės – ši istorija yra konkreti, jie žino, apie kokį mūšį dainuojama ar pan. Tai jau Lietuvos dvarų kultūros dalis, kuri išliko tik tarp tų bajorų. Liaudos lenkai apskritai labai vertina istoriją, su jais labai įdomu apie tai kalbėtis. Istoriniai įvykiai jų atmintyje yra virtę beveik mitiniai. Mokėjo jie ir ne istorinių dainų, bet jos jau visiškai kitokios. Pavyzdžiui, buvo valiavimų ir meilės dainų, dainuotų aukštaitiškomis melodijomis, bet beveik neišlikę apeiginį vestuvinių dainų. Tik visoje Lenkijoje labai gerai žinoma daina „Sėski sėski, mano jaunoji“ – manoma, kad jos eilėdara perimta iš bažnytinės giesmės. Per vestuves jie dainuodavo įvairias ne apeiginės dainas. Patys sakė: „Lietuviai apie Šeduvą dainuoja taip, kad nuotaka verktų, o mes tokį dainų neturėjome. Mūsų dainos buvo bajoriškos ir labai gražios.“

Gal dar galėtum papasakoti apie tas bajoriškas istorinės dainas? Ar Lenkijoje yra analogiškų?

Kai kurios yra šio krašto, jose tikrai dainuojama ne apie Lenkiją, o apie Lietuvą, apie Nemuną, sugržimą į

savus namus. Šių dainų melodijos ne liaudiškos, joms būdinga mazurkos ritmika, bet jos dainuoja mos labai létai, panašiai kaip lietuvių dainos.

Liaudos lenkai labai daug skaitydavo. Lietuviai juokdavosi, kad tie bajorai buvo tik plikbajoriai, labai neturtingi, bet kalbėjo lenkiškai, labai gerbė istoriją ir kiekvienas žinojo, kokio yra herbo – giminės kilmė, istorija buvo jų istorinės tapatybės dalis. Mano pateikėjai, seni žmonės, turėjo ką pasakyti ir apie Jogailą, ir apie Vytautą. Jei to paties klausčiau netoliese gyvenančių panašaus amžiaus lietuvių, jie jau nežinotų, kas tas Jogaila buvo.... Tad aš pasidariau anketą ir klausinėjau ne vien apie dainas. Labai įdomu, kad jų atsimenama istorija buvo kitokia nei knygose, jau mitologizuota. Mokslinė istorijos versija tarsi bešališka, nekelianti emocijų, o čia tų emocijų buvo labai daug – Jogailos, Vytauto vertinimai, kas geras, kas blogas. Jie galėjo papasakoti Lietuvos istoriją nuo krikšto iki mūsų laikų ir apie kiekvieną dalyką turėjo savo nuomonę.

Kiekvieną vasarą, lankydamas Kaune, aš eisdavau į lenkų bažnyčią ir girdédavau, ką jie kalba. Ten susieidavo daug lenkų iš dvarų, kurie po karo buvo Sibire, po to sugrįžo...

Tai, kad dvarininkai gerai žinojo istoriją, man atrodė normalu, nes tai jų savimonės dalis, bet buvo nuostabu, kad labai daug skaitė ir istorija domėjosi paprasti žmonės, nedaug mokyklos ragavę. Žinojau, kad Kaune prieš karą buvo lenkiškų mokyklų, bet Kauno apylinkėse jų nebuvvo daug. Niekur kitur aš tokią dalyką neaptikau – tik ten, kur gyveno bajorai, o valstietiškos kilmės žmonės tokią dalyką nesvarsto. Ir Lenkijoje – ten, kur néra bajorų kilmės lenkų, tais dalykais nesidomima.

Prisimenu tokią dvarininkę iš Mitriūnų, netoli Krekenavos (ten, kur Čičinskas turėjo dvarą, apie jį visi dar žino iš diedukų pasakojimų...). Sovietų laikais jos labai gražų dvarą pavertė kolūkio centru, o jinai ištakėjo už paprasto žmogaus ir toliau gyveno šalia jos šeimai gal 500 metų priklausiusi giminės dvaro. Iki šiol kalbėjo vokiškai, prancūziškai.

Šios medžiagos dar nesu publikaves, bet studijuodamas etnologiją apie tai rašiau savo magistro darbą, esu paskelbęs straipsnių (*autorui malonai sutikus, šiame žurnalo numeryje skelbiamas vieno jo straipsnio vertimas – S. M.*)

Kur dar teko lankytis ir rinkti tautosaką Lietuvoje? Ką dar įdomaus pavyko užrašyti?

Pirmą kartą atvažiavau į Lietuvą rinkti medžiagos 1993 m., tuomet užrašinėjau tautosaką Kaune ir apylinkėse – pavyzdžiui, Babtuose, Lapėse, Panevėžiuje, Vandžiogaloje. Tas kraštas jau labai apmirės, lenkų kalba kalbančių žmonių likę tik Vandžiogaloj. Vėliau važiuodavau į Vilniaus kraštą – vienas arba su studentais muzikologais iš Poznanės, kurie čia atliko praktiką. Jie nebuvvo etno-

Gustawas Juzala ir Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė. Liublinas, 2006.

Audros Žilinskienės nuotrauka

muzikologai, ir daug kas juos stebino. Poznanės kraštas paveiktas vokiškos kultūros – prieš Pirmajį pasaulinį karą ten buvo Vokietija, seniai nebéra medinių namų, viskas iš raudonų plytų, ūkininkai turtingi – kitas pasaulis. Vilniaus kraštas ir vietiniai lenkai jiems atrodė labai egzotiški. Su Poznanės studentais lankiausi tris kartus – pirmą kartą Nemenčinės apylinkėse, antrą – Trakų, trečią kartą – Švenčionių apylinkėse. Nebuvau ekspedicijos vadovas, tiesiog jiems padėjau. Turėjom transportą, ir surinkau labai daug įdomios medžiagos.

Aš pats buvau jvairiose Vilniaus ir Šalčininkų rajono vietose, Švenčionių apylinkėse, 2007 metais važiavau į Dieveniškes.

Užrašinėjau viską, ką randu, bet labiausiai mane domina senasis apeiginis folkloras, kurio šiame krašte dar galima rasti, nes Lenkijoje apeiginio folkloro išlikę mažai, pavyzdžiui, rugiapjūtės dainų nebéra... Bet užrašinėjau viską, ką randu, ir giesmes...

Galbūt lenkiškai ar po prostu kalbančių žmonių gali būti išsaugota ir tai, kas nebeišlikę lietuvių folklore? Gal tokia kalbinė aplinka savotiškai užkonservuoja tuos arachaiškus reiškinius?

Taip. Šie žmonės nesiintegravo į Lietuvos visumą, į bendruomenę, bet labai daug ką „užkonservavo“. Apskritai tas kraštas labai konservatyvus. Viskas sparčiai keitėsi, o jie nepajégė taip greitai prisiderinti prie naujovių ir daug ką išsaugojo. Nebéra ten tradicinių vestuvių, bet kalėdotojai ir lalauninkai kartais dar eina per kaimus. Pavyzdžiui, lalauti eina moterys, o ne vyrai – tai jau pakeista tradicija, folklorizmo atvejis, bet šie žmonės dar prisimena šventės repertuarą... Taigi yra žmonių, dar prisimenančių, kaip

buvo, bet nebėra tradicijos per davimo. Daugelyje vietų lalavimo tradicija buvo atgaivinta, bet viename kaime man sakė, kad ji dar nebuvo nutrūkusi – prieš porą metų ten eidavo lalauninkai, kol muzikantas mirė... Žinoma, kol dar gyva senoji karta, daug ką įdomaus galima užrašyti iš kiekvienos močiutės, bet po 10 metų – jau nežinau, ar bus ką... Gerai, jeigu yra koks ansamblis, ir jaunimas dar perima tą tradiciją, dainavimo būdą. O natūraliai, be apeigų, folkloras, žinoma, kaime jau nebegali gyvuoti.

Šešiasdešimtmetės lietuvių pateikėjos – jau romansų kultūros atstovės. O lenkakalbės?

Yra tokį, kurios dainuoja mokykloje dar prieš karą ar jau po karo, klausant Lenkijos radio, išmoktus romanus ir literatūrines dainas, taip pat ir rusiškas. Bet dar galima užrašyti ir labai archajiškų dalykų, pavyzdžiui, užkalbėjimų... Dieveniškėse dar galima užrašyti ir lietuviškai, ir lenkiškai dainuojančių dainininkų.

Kokia tū Tavo kalbintų žmonių tapatybė – ar jie jaučiasi visateisiais etninės Lietuvos gyventojais, ar labiau save sieja su Lenkija?

Jie yra Lietuvos lenkai. Jie visada jaučia, kad čia jų vieta, bet jų kultūra lenkiška, tad nei prie vienų, nei prie kitų nepritampa. Gal geriau būtų apie tai kalbėti su lenkais iš Lietuvos...

Pavyzdžiui, Gudijoje labai svarbi religinė tapatybė, bažnyčios įtaka. Jie sako – mes kalbam gudiškai arba *po prostu*, bet esam lenkai, nes katalikai. Gardino, Lydos krašte taip pat daug katalikų, nes ten gyveno lietuviai, kurie niekada nebuvo pravoslavai. Vėliau jie perėmė gudų kalbą, bet niekada nekeitė tikybos – liko katalikais, bet jau save laiko lenkais.

Ar visam šiam plote lenkų kalba tapo prestižine?

Kaip pateikėjai sako – lenkiškai kalbėti – tai kalbėti „delikatniai“...

Lietuvių tauta slavėjo jau nuo viduramžių. Kalbininkai, remdamiesi faktais, gali datuoti kalbos keitimąsi, jie sako, kad jau nuo XIII amžiaus prasidėjo perėjimas iš lietuvių kalbos į gudų, bet lietuviškas substratas junamas, net per tiek daug amžių jis išliko.

Kartais įsivaizduojame, kad yra kažkokia siena – Vilniaus kašto riba. Bet ta pati kultūra tėsiasi kur kas toliau. Kalbininkas, baltų kalbų žinovas Janas Safarewiczius manė, kad ten, kur kaimų pavadinimai baigiasi galūnėmis -iškės, gyveno lietuviai. Šie vietovardžiai plačiai paplitę Baltarusijos pusėje. Ten būta įvairių kalbų, bet kultūra – viena...

Esi sakės, kad Lietuvoje žmonės pajunta tavosios lenkų kalbos ar tarties kiek kitokį atspalvį, ir kalbasi mieliau nei su „tikru“ lenku iš Lenkijos...

Taip, aš negimiau nei Lietuvoje, nei Lenkijoje. Mes kalbam kitaip, nors jau akcento nebéra. Namie aš išmokau Vilniaus prieškario inteligentijos lenkų kalbos. Senųjų Vilniaus gyventojų liko gal 10 procentų, o tie lenkai, kurie

gyvena dabar, skiriasi nuo lenkų, gyvenusių prieš karą. Tad tikrujų Vilniaus lenkų miestiečių kalba ir tradicija jau kaip ir išnyko.

Dabar gyvenu Krokuvoj. Kad Krokuvoj būtum pripažintas tikru miestiečiu-krokuviečiu, turi čia pragyventi bent 7 tavo giminės kartos. Žinau, kad nei mano vaikai, gimię Krokuvoj, nei anūkai nebus tikri krokuviečiai. Tai yra atskiras pasaulis – labai uždara bendruomenė, kuri tarpusavyje bendrauja nuo amžių, siejama giminystės ryšių. Toks yra visas Krokuvos senamiestis, mes juos ir vadiname – Kamenicų krokuviečiai. Kartais vienos giminės žmonės net keletą šimtų metų gyvena viename name – tai labai stipri miestiečių tradicija.

Kai atvažiuodavau į Lietuvą su studentais iš Poznaniés, žmonės pajusdavo, kad kalbu kitaip, ir su manim buvo atviresni, nebijojo paprastų dainų dainuoti, nes šiaip dainuoti *po prostu* labai gėdijasi – jeigu jau kas nors atvažiavo iš Lenkijos, tai jie iš karto kalba lenkiškai, nors tarpusavyje – *po prostu*. Tai kaip bendrinė kalba ir tamė, skirtinges kalbos su skirtingomis funkcijomis. Jei kalbti lietuviškai, tai viena kalba išsyk atlieka visas funkcijas. O ten buitinė kalba – *po prostu*, o, pavyzdžiui, atvažiavus į bažnyčią, jau *po prostu* negalima, tik lenkiškai. *Po prostu* dainuojamos labai gražios dainos ir pasakojamos pasakos. Bet jei atėjės klausி lenkiškai – tai papasakos lenkiškai. Lengvai vyksta vertimas.

Kartą buvau su Lietuvos muzikos ir teatro akademijos studentų ekspedicija Sariuose, 15 km nuo Švenčionių, ten buvo užrašyta daug gražių lietuviškų dainų. Su Ryčiu Ambrazevičium užėjom pas močiutę, kuri padainavo daug lietuviškų dainų ir jau buvo įrašyta, bet mokėjo ir lenkiškai. Ją užkalbinus lenkiškai, prisipažino, kad, lietuviškai dainuodama *lalinką* iš karto ją vertė iš lenkų kalbos. Jos vyras ją dainuodavo lenkiškai, bet su priedainiu *zielona wina zielona* (*vynelis vyno žaliasai*)...

Minėjai, kad šiuo metu rimtai tyrinėji Velykų lalavimus ir Tau vis dar pavyksta jų užrašyti. Ką įdomaus atradai? Ar lalinkos gyvavo tik konkrečiame areale, ar mes tiesiog per mažai apie jas turime duomenų?

Labai sunkus klausimas. Mes žinome *lalinkų* tik iš Pietryčių Lietuvos, ir porą dainų – iš CH. Barčo, A. Juškos rinkinių, t.y. iš Mažosios Lietuvos ir jos pakraščio. Ar kitur jų nebuvę, ar tik nebuvę užrašyti? Jei neturime duomenų, negalime ir tvirtinti... Šie užrašymai atsitiktiniai. Žinom, kad *lalinkų* paplitimo arealas yra labai didelis – beveik visa Baltarusija, Lenkijoje jos išlikę tik Bialystoko apylinkėse – dainuojamos ir lenkiškai, ir gudiškai, žinomas ir dalyje Ukrainos. Latgalijoje jos dainuotos taip pat tik gudiškai arba lenkiškai. Taip pat buvo dainuojamos Pskovo, Smolensko srityse, kur dar XIX a. buvo gudų. Žinome tiek. *Lalinkų* tekstu motyvų galima atrasti kitų švenčių apeiginėse dainose, atliekamose lankant kiemus – kalėdotojų, Užgavenių persirengėlių, kai kuriose rugiųpūtės pabaig-

tuviu dainose. Bet kiekvieno žanro dainų melodijos savytos, nors gudų kalėdotojų ir lalautojų dainos būna ir vieno tipo. Šiame areale gimininkos *lalinkų* melodijos yra išlikę Podlesėje, Gudijoje, Rusijoje ir Vilniaus krašte. Podlesės ir Barčo užrašytos melodijos panašios formos.

Jos tiesiog labai vėlai pradėtos rinkti. Lenkijoje XIX a. užrašyta tik viena melodija, o rimčiau jomis susidomėta tik XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Septintajame dešimtmetyje jau ir tą apeigą beveik nebeliko, Lenkijoje jos gyvavo tiktais iki 50-ųjų. O dainų buvo išlikę dar daug. Anksčiau niekas apie jas neklausinėjo, tai niekas ir nepadainavo, nes gyvojoje tradicijoje jos dainuoamos tik vieną naktį. Pasirodo, jog Podliašėje yra *lalinkų*, skirtų gaspadoriui, gaspadinei, berniukui – būsimam namų šeimininkui, mergaitei, net žydams.

Aš rašau habilitacijos darbą apie lalavimus, jų tekstus ir melodijas Lietuvoje, Lenkijoje, Gudijoje – visur, kur jie užtinkami. O mano daktaro disertacija buvo apie Lenkijos paribių liaudies muziką. Pavyzdžiui, paribiuose su Lietuva, Suvalkų krašte (Beceilių, Rutkos-Tartak ir Vižainių parapijose) Lenkijos lenkai dar dainuoja daugiausiai dainas, nes jie yra lietuvių kilmės. Anksčiau jie gal ir lietuviškai dainavo, o dabar – lenkiškai, bet daugiausiai išlikęs.

Ne atsitiktinai esi Lietuvoje, gražiai kalbi lietuviškai... Kaip esi susijęs su Lietuva?

Mano visi keturi seneliai buvo vilniečiai, 1940-aisiais jie buvo ištremti, bet ilgai man apie tai niekas nepasakojo. Tik neseniai sutikau dabar Italijoje gyvenantį dėdę, iš kurio sužinojau, kad jie buvo ištremti į Naująją žemę, t.y. labai, labai toli... Gerai net nežinau, kur jie ten pateko.

Kai prasidėjo karas su Vokietija, lenkai galėjo išvažiuoti iš Sovietų Sajungos su sąlyga, kad prisijungs prie antrojo korpuso, kovojančio su vokiečiais iš „užnugario“. Lenkijos prezidentas ir vyriausybė išeivijoje tuo metu rezidavo Londono ir su Rusija pasirašė sutartį, kad ten gali vykti net ištremtieji lenkai. Visi, žinoma, to norėjo, ir taip mano diedukai išvažiavo per mažąjį Aziją, po to per Palestiną į Aleksandriją – Egiptą, ir pradėjo vaduoti Italiją iš pietų pusės. Jie priklausė lenkų generolo Vladislavo Alberto Anderso vadovaujamam antrajam korpusui. Tame korpuose buvo ir universitetas – aš vaikystėje dar mokiausi iš vadovelių, išleistų Palestinoje, net simfoninis orkestras. Tai buvo tiesiog Lenkijos dalis, kuri keleavo po pasaulį. Tokių korpusų buvo ir daugiau – jie vadavo ir Norvegiją, ir Olandiją...

Karui pasibaigus antrasis lenkų korpusas buvo perkeltas į Angliją ir 1946 metais Didžiosios Britanijos vyriausybės nurodymu išformuotas. Bet lenkai nebegalėjo grįžti į Lenkiją. Dauguma jų buvo iš kresų – iš Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos, kraštų, kuriuos užėmė sovietai. Žmogus, kovojęs antrajame korpuose, grįžęs į Lenkiją vėl gagėjo būti ištremtas. Lenkai negalėjo likti ir Anglioje, nes

jų paprasčiausiai buvo perdaug, tad turėjo išvykti į kitas šalis – Ameriką, Kanadą, Pietų Afriką, Australiją ar Argentiną. Mano diedukai su mano tėvais, kurie gimė „pa-keliui“, išvažiavo į Argentiną. Vieni mano seneliai buvo susituokę dar Vilniuje, kiti susipažino jau ištremti.

Argentinoje tų ištremtyjų lenkų buvo labai daug. Daug jų buvo ir iš Lvovo, bet mano diedukai nelabai juos mėgo – jie buvo kitokie, kitaip kalbėjo.

Namie su tėvais mes kalbėjome ispaniškai, bet su dieukais – tik lenkiškai.

I Lenkiją aš atvažiavau tik 1990-aisiais studijuoti, ga-vau stipendiją. Lenkijoje susipažinau su Greta – lietuve ir būsimą žmoną, kuri stažavosi Krokuvoje, po to pradėjo dėstyti lietuvių kalbą Krokuvos universitete. Išmokau lie-tuviškai – visada sakydavau, kad norėčiau išmokti lietuviškai ir vengriškai, man labai patiko šiu kalbų skambėjimas. Be to, visada žinojau, kad čia mano šaknys. Atvažiau į Lenkiją kalbėjau lietuvišku vilnietišku akcentu. Mano diedukai niekada nebuvò etninéje Lenkijoje, tad jie nejautė tų kalbinių skirtumų, o Argentinoje tokius kaip jie buvo labai daug. Taigi, atvažiau į Lenkiją, aš jutau labai didelį skirtumą – mes namie kitaip valgėme, kitaip kalbėjome. O Lietuvoje visada jaučiaus labai gerai...

Mes nemanėme, kad kada nors galésime čia sugržtī. Argentinoje mano diedukai, kaip visi lenkai, kurie atvyko po karo, jau nebeturėjo ir lenkiškų pasų – tik Raudonojo kryžiaus, ir su ambasada reikalų neturėjo, nes tai buvo komunistinės Lenkijos valdžia.

Buvau dar jaunas ir per mažai diedukų išklausinėjau... Komunistų laikais apie tai nebuvò galima daug kalbėti, o dabar jau daug rašoma ir filmas yra pastatytas...

Istorijos ratas apsisuko, ir mes vėl susitikom Vilniuje. Dėkui už pokalbj.

Parengė Saulė MATULEVIČIENĖ

The Polish Heritage of Lithuania: An Outside Look

In her interview with the ethnomusicologist from Krakow, Dr. Gustaw Juzala, Saulė Matulevičienė discusses the priorities of Polish folklore studies, Polish researchers' interest in neighbouring Lithuania's Polish folklore between the wars and in recent decades, identity issues of the ethnic Polish in Lithuania, and the particularities of the heritage that they have safeguarded. Dr. Juzala believes that Polish songs in Lithuania share many similarities with traditional Lithuanian folklore. He thinks this is down to the fact that archaic examples of traditional culture of the border zone can survive in several languages. The interlocutors devote their special attention to the song repertoire provided by the Polish speakers of noble descent in Kaunas District and their historic memory. Gustaw Juzala's family history takes us back to Vilnius at the beginning of the 20th century and remind of the dramatic fate of the Polish in Vilnius.

Vyriška kepurė lietuvių liaudies dainose: buitinė realija ar poetinis įvaizdis?

Nijolė KAZLAUSKIENĖ

Straipsnio objektas: vyriško drabužių komplekto elementas – kepurė, vaizduojama lietuvių liaudies dainose. Tikslai: išanalizuoti, kaip lietuvių liaudies dainose pristatomi vyriški galvos apdangalai, ir gautą informaciją sugretinti su etnografinės medžiagos duomenimis, taip pat aptarti kepurės perkeltines reikšmes poetiniame dainų kontekste. Tyrimo metodai: aprašomasis, lyginamasis, interpretacinis. Išvados pateikiamos straipsnio pabaigoje.

Prasminiai žodžiai: daina, kepurė, buitinė realija, simbolis.

Ivadas

Tyrimui pasirinktos lietuvių liaudies dainos ir jų fragmentai, kuriuose minima vyriška kepurė.

Iš pirmo žvilgsnio sunku susivokti dainose minimų vyriškų kepurių įvairovėje (*kiauninė, vilkinė, ūdrinė, širminė, šyva, vilaginė, gelumbinė, tresinė, netgi šilkinė ir pan.*), tačiau, apsvarsčius jų paskirtį poetiniuose tekstuose, išryškėja tiesioginis ir perkeltinis reikšmės aspektas:

1. Esama dainų, kuriose kepurė minima kaip buitinė realija, t. y. vyrų nešiotas galvos apdangalas nuo darganos ir šalčio. Tokiais atvejais apibūdinama ir jos išvaizda: paprastai pasakoma, iš kokios medžiagos ji pasiūta ar pagaminta, užsimenama, kokios ji yra formos ir pan.

2. Jeigu kepurė dainoje yra poetinis įvaizdis, tada tekste ji tik minima, bet dėmesys būna sutelktas į tai, kas su kepure vyksta ar jau atsitiko. Poetiniame dainų kontekste išryškėja kepurės įvaidžio perkeltinės reikšmės, ir kepurė tampa nevienareikšmiu simboliu.

Straipsnyje atsižvelgiama į tai, kad dainose poetizuojamos kasdienybės realijos, tačiau siekiama atpažinti realybėje nešiotų kepurių pavidalus. Jeigu kepurė dainose minima tiesiogine reikšme, kaip kasdienės aprangos dalis, tada duomenų apie ją ieškoma materialinėje kultūroje, remiamasi naujausiais lietuvių dailės istorijos, aprangos ir tautinio kostiumo tyrinėtojų darbais. Jeigu kepurė dainose pristatoma kaip įvaizdis, turintis perkeltines reikšmes, tai pasitelkiami papročiai arba analizuojama dainos kompozicija, ieškoma lygiaverčių analogijų. Taip pat atsižvelgiama į apeiginį vestuvinių dainų kontekstą ir menines išraiškos priemones.

Straipsnyje taip pat detaliai aptariami su kepure atliekami veiksmai, nutikę įvykiai ar susiklostė situacijos – visa, kas padeda atskleisti kepurės įvaizdžio perkeltines reikšmes.

Pažymėti žodžiai tekste yra nuoroda į straipsnio pabaigoje pridėtą žodynėlį.

1. Kepurė – galvos apdangalas

Dainose iš sumedžiotų žvėrelių kailių žadama siūti kepures ir kailinius apdarus. Apdainuojama zuikelio medžioklė: *Pašaus zuikelui širdelę, nuvilks kailinaičius. Pa-siūs sau (mergelei) šūbą, šiltą kepurę* (LDK Kl 186). Pati lapė *ipuola tinklelin* (LDK Kl 136), o nušauta vežama į miestą, kur parduodama *už baltą sidabrelį* (LDK D 1482). Kitoje medžioklės dainoje „*Vai kur buvai, laputaitė*“ (LDK D 1497) nušautos lapės kailinaičius (*marškinaičius*) dera *ponai, bajorai, kunitai, generolai ir prasčiokai žmonės*. Sodiečiai ir miestiečiai tam, kad pasisiūtų kailinius, *šaudio gaudio bebrą* (LDK Kl 184), netgi šermuonėlių veja *juodieji kurteliai* (LDK Kl 173), o *Žižmų bernai pagaudė devynis bebrus ant marių, dešimtą ūdrą po tiltu. Bebrų šūbelę, ūdros kalnierėlis* (LDK Kl 324)! Pasak Vinco Žilėno, LDK būta valstiečių bebrininkų, „*kurių prievolė – prižiūrėti bebrynus, gaudyti bebrus ir jų kailiukus atiduoti dvarui*“ (VLE 2002, t. 2, 760).

Dainose neužmiršta prekyba sumedžiotų žvėrelių kailiais.

Žinoma, kad retų žvėrelių kailiai tuo pačiu tuo laiku buvo prieinami tik didikams, todėl retai minimi inventoriuose ir nedažnai vaizduojami portretuose“ (Matušakaitė 2003: 33). „*Beveik vien apykaklėms ir drabužių apdailai naudoti bebrų kailiai*“ (Matušakaitė 2003: 34).

Dainose minimos *šyvos, širvos, širminės, šyvinė² kepurės*: jaunikis *šyvą kepurę dėvėjo* (DŽT 1 113); *jauni-kaičių širvos kepurelės švytravo*; vainikas mervinai atnešamas ant *šyvos kepurelės* (LDK V 1133), brolelis iš jungtuvė grįžta su *širmine* kepure (LLD 11 p. 78), *širminė kepurė* uždedama našlaičiui (LLD 8 p. 364), trečias bernelis į karčemą atjoja su *šyvine* (*syvini*) kepure (LLD 11 239), *kepurelė širmokėlė* prageriama karčiamoje (LLD 16 p. 121) ir pan. Taip dainose pavadinamos pilkos spalvos

kepurės, tačiau nepasakoma, kokios jos formos, iš kokios medžiagos pasiūtos. Zuikis dainose vaadinamas *širmiu*, todėl minėtos kepurės galėtų būti siūtos iš zuikio kailio.

Atšalus orams jaunikaitis pirštis gali vykti su vilko kailio kepure: [...] *Su sidabro šoblytėle, oi, Su vilkine kepurėle, ojojoi* (LLD 7 250). Pamario krašto jaunikaitis ūdros kailio kepure (*udrine kepurėle* – KvD 63) iš kitų žvejų išsiskiria dainoje „*Mielai išgertau vyno kupkuži*“ (D 1544), tačiau kur kas labiau dėmesį atkreipia jaunikaitis kiaunine kepure. Dainuojama, kad brolelis pašaus kiaunelę, *pasiūs ponyulei šiūbą, sau – kepurėlę* (LDK Kl 72). I jaunikaitį taip kreipiamasi: *Kur jo kepurė, kur kiauninė, kur slauņi giminėlė* (LDK Kl 326)? Ar liaudies dainose, vaizduojant jaunikaitį kiaunine kepure, kaip ir minint brangius retų žvėrelių kailius, galėtų būti pamiršta istoriškai susiklosčiusi visuomenės sluoksnių hierarchija?

Kiauninė kepurė minima tiek vestuvinėje lyrikoje, tiek darbo dainose. Vestuvų dainose atvykėliai piršliai raginami nusiimti kiaunių kepurės: *Kabykit sukneles Ant sienužių, Kiaunių kepurėles – Ant vagužių* (LLD 5 367), ir jaunasis pas nuotaką išlydimas užsidėjęs *kiauninę kepurę* (LLD 4 328).

Kiauninė kepurė – bajorų galvos apdangalas – liaudies dainose galėtų būti aprangos elementu, padedančiu kurti oraus jaunkio įvaizdį. Kita vertus, valstiečių akis visada traukė turttingųjų apdarai, todėl neliko nepastebėtos ir bajorų kepurės. Pavyzdžiui, tévelio sūnuelio, kuris augo kaime, kepurėlė sulopyta, o sūnuelio, augusio Vilniaus mieste, kepurėlė karakuliuota¹ (LDK Kl 171). Tokia kepurė vėlgi kailinė, tik iš ériukų kailio. Šis brangus ir puošnus galvos apdangalas atsižeitinis, ne lietuviškos kilmės. „Seniausios kepurės Lietuvoje buvo kailinės: turtingųjų gyventojų – lapių, lūšių, bebrų ir kitokių žvėrelių kailių, neturtingųjų – daugiausia avikailinės“ (Gaijalienė 1991: 77).

Simono Daukanto užrašytoje dainoje „*Nuog tévelių peržegnoti*“ minimos vestuvinkų *kepurélés vilaginės*³ (DŽT 1 110). Deja, toks tekstas vienas, o paaškinimuose nurodoma, kad tai jaunojo sutiktuvio daina, esą dar kitur šis tekstas sakomas kaip oracija. Tikriausiai tai skolinių, atejės iš slavų kraštų, ten nešioti *vilagai* – Žiemines kepures, apsiutatos kailiu.

Dainose, kuriose minima vyriška kailinė kepurė, galėtų būti apdainuotas **bašlyko**⁴ tipo vyriškas galvos apdangalas. Anot Rūtos Guzevičiūtės, „šis dar XVI a. labai prestižinis galvos apdangalas – socialinės priklausomybės ir ekonominės padėties simbolis – XIX a. antroje pu-

1 pav. Žemaitiškos kailinės kepurės T. Daugirdo piešiniuose. Iš: *Lietuvių liaudies menas: Drabužiai*. Vilnius, 1974.

3 pav. Lietuvoje nešiotos magierkos. Iš: *Lietuvių liaudies menas: Drabužiai*. Vilnius, 1974.

2 pav. Marijampolės apylinkių valstietis. V. Gersono piešinys, 1851 m. Dėvi „raguotą“, kailiu apipavidalintą kepurę. Iš: *Lietuvių liaudies menas: Drabužiai*. Vilnius, 1974.

sėje tampa jau vien valstiečių buities elementu“ (Guzevičiūtė 1995: 46). Pasak Vidos Kulikauskienės, „19 a. pab. – 20 a. pr. bašliką kelionėje ant žieminės kepurės dėvėjo lietuviai valstiečiai“ (VLE 2002, t. 2: 701).

Dainos, kuriose minimos kailinės kepurės, yra apeiginės ir atspindi archajiškas visuomenės pažiūras ir gyvenimo būdą. Todėl brangių žvėrelių kailių kepurės galėtų būti buitinė realija, menanti tuos laikus, kai dar nebuvvo išsivystęs prekinis ūkis. Juk yra medžioklės dainų, kuriose medžioklės trofējai lieka medžiotojui, ir yra dainų, kuriose vaizduojama medžioklė, bet visa, kas sumedžiota, parduodama.

Lietuvių liaudies dainose minima kailinė kepurė, kuri, kaip vienas iš archajiškiausių galvos apdangalų sietina su senaja medžiotojų kultūra, nes mūsų krašto klimatas lėmė kailinės kepurės populiarumą (žr. 1–3 pav.).

Be kailinių kepurių, dainose minimos iš audinio siūtos kepurės: jaunkilio gelumbinė⁵ kepurė (LLD 4 194), netgi girtuoklio *Kepureli bova suknis*⁶, *Ir tū pati žyds nusoka* (LLD 16 89). Iš gelumbės siūtos paprastų formų **magierkos**⁷, kurios Lietuvoje buvo populiarios apie XIX a. vidurį (Guzevičiūtė 1996: 36–38). Nuo XX a. pradžios išplinta pirktinės kepurės su priekakčiu, vadinančiu *kazirku*: dainose *kazirkutas* našlys pirštis išsiruošia (LLD

2 p. 457) (žr. 3, 6 pav.). Pirkiniai daiktai buvo labai vertinami, valstiečiams jie buvo per brangūs.

Liaudies dainose jaunikaičiui pritinka ir skrybėlė⁸, kuri vadinama *skriblumi*, *kapališumi*, *bryliumi*, *skreblinė* (KvD 509) ir pan. Neužmirštas ir skrybėlėto bajoro įvaizdis, pasak dainos žodžiu, jo *brylukas gelumbinis* (LLD 2 569), tikėtina, jog tai – veltinė skrybėlė. Minimos Pamario krašto *bernyčių skreblinės kepuružės* (KvD 63).

Šiuo metu tautinio kostiumo kūrėjai iškelia veltinę skrybėlę dėvinčio valstiečio įvaizdį (žr. 4 pav.). Teresė Jurkuvienė rašo: „Labai svarbi vyriško išeiginio kostiumo dalis buvo skrybėlė“., „Praktiniai sumetimais skrybėlės dažniau buvo veliamos tamsios, jų kaubrės perrišamos juostelėmis, puošiamos povo, gaidžio bei dar kitokiomis plunksnomis arba gėlėmis“ (Jurkuvienė 2006: 19).

Dainose nelieka nepastebėta ir kiverio⁹ formos kepurė (*giverėlis*, *kaškietėlis* ir pan.), kuri, pasak tyrinėtojų, nešiota tiek prie karinio, tiek prie civilinio kostiumo (Guzevičiūtė 1995: 43–46). *Givereliu*, *kaškieteliu* dėvi kareivis (*žalnierių*), patikslinama, kad *žalnierių aukštasai giverėlis* (LLD 4 276), *juodas kaškietėlis* (LLD 5 p. 358), jaunikis irgi su kiverio formos kepure ir kardu (LLD 8 64), karcivai – *jauni berneliai*, kurių *Risti žirgeliai*, *Aukšti kaškietai*, *Šilko juostelės* (LLD 5 p. 300) ir pan. Balys Bučačas po jungtvių sugrižtančios nuotakos laukusius variantinkus taip aprašo:

Vartininkų viršininkas seniau būdavo labai puikiai apsitaisės: galvą pasipuošęs aukšta ir labai gražia lyp kokio vyskupo kepure <...>. Prie vartų laukią mergaitės ir vakinai taip pat juokingai apsitaiso: ant galvų užsimaukšlina puošnius giverius ar kepures (Buračas 1993: 356).

Jaunikaitis dėvi ir *tresinę*¹⁰ kepurėlę (LLD 4 329), pastebimas ir karys *tresuota* kepure: [...] *Visų žalnierių ir apicierų juodosės kepurėlės*, *O tikt tai vieno mano sūnelio tresuota kepurėle* (KvD 508). Tokia kepurė galėtų būti apvedžiota puošnia juoste. Dainose mergina ieško jaunikaičio *šilkine kepurėle* (LLD 7 298). Šilkinių kepurių valstiečiai nedėvėjo.

Pasitaiko dainų fragmentų, kuriuose kepurės išvaizda nusakoma suderinto sąskambio būdvardžiai: *Kepurėla smaili*, *daili*, *Už arielko duot negaili* (LLD 16 102). Kartais įvardijamas į akis krentantis požymis nenusako nei medžiagos, nei kepurės pavidalas: *Kepurelį raudonkraštį Už degtinę žyds nukrapšti* [...] (LLD 16 124). Galima tik suprasti, kad raudonkraštė kepurė nebuvo prasta, antraip ji nebūtų nutraukta nuo skolininko galvos.

Liaudies dainos atkreipia dėmesį į istoriskai susiklosčiusią vyrišką galvos apdangalą – kepurių raidą. Jeigu kepurė minima kaip iš tikruju nešiotas galvos apdangalas, pasakoma, iš kokios medžiagos ji padaryta (kailinė,

gelumbinė ir pan.), nurodoma spalva (*kepuružė juoda* (LLD 5 410, 415), *siera kepurė* (LLD 7 8), kartais ir forma (*aukštasai giverėlis* (LLD 4 276)).

Saviveiklininkų mėgstamų šiaudinių kepurių paminėjimų lietuvių liaudies dainose aptiki nepavyko, tyrinėtojams žinomas išpūdingos šiaudinės kraitvežių kepurės.

2. Kepurių puošyba: apeigos ir kasdienybė

Tyrinėtojai pastebi, kad gaubtuviai apeigose naudota vyriška kepure: „nuotaka buvo uždengiama, klesčiama nuometu, skara ir vyriška kepure, kad net nesimatė jos veido“ (Šidiškienė 2002: 85). „Kepurės dėjimas ant nuotakos uždangalo gali būti sietinas su linkėjimu sulaukti vyriškos lyties naujagimio. Šią prasmę turėjo ir simbolinis veiksmas, užrašytas Dzūkijoje, – išvažiuojančią nuotaką apmėtyti kepurėmis“ (Šidiškienė 2002: 86).

Dainose akį traukia jaunikio kepurės puošyba.

Sugrižusį iš jungtvių broliuką / bernelį mergina atpažista *tarp šimto raitelių* ir pastebi, kad jo kepurė povo plunksna puošta: *Širms žirgels*, *Tyma balnels*, *Už kepurėlės pova plunksnela*, *Vėjelia papučiam* (LLD 11 79). Dėmesį atkreipia ir daugiau dainų fragmentų, kuriuose minima plunksnomis ar žolynais kaišyta jaunikaičio kepurė.

Tiek raitelio – kario, tiek valstiečio – artojo idealizuotam paveikslui nuotaikos suteikia plunksnomis ar žolynais kaišytas galvos apdangalas: *Kasdien sopaguotas*, *O ir pentinuotas*, *Su poveliu plunksnužéle Už juodos kepurėlės* (LLD 4 58) arba *Kas diena vyžots Kas dien' trinyčiuots Žalia povo plunksnužé Už juodos kepurėlės* (KvD 163). Kitas idealizavimo pavyzdys – artojas, išpuoštas kiaunine kepure: *Tai užsidėjęs Kiauninę kepurėlę*, *Tai užsikišęs Žalią povo plunksnelę* (LLD 12 6).

Dainose vestuvinių iškilmių momentai sureikšminami, o puošni ir brangi kepurė pabréžtinai akcentuoja jaunikio orumą: [...] *Kasdien pavo plunksnele*, *Kiaunelös kepurėlė* (LLD 4 59).

Jaunikaičių kepurės gali būti įvairios, bet visų jų puošybai parenkamos plunksnos, rūtos ar kiti žolynai bei gėlės: *žalių rūtų kvietkuželė* (LLD 4 58), *žalia povo plunksnužé* (LLD 4 p. 81), tinka ir *žalias meirūnas* (AuM 188), kvietkelis (LLD 4 73) ir pan.

Piršlybų dainose sesės prisėja gausybę rūtų svečių kepurėms papuošti: *O tai jos pasės šimtą lovelių*, *Šimtą lovuzelių žalių rūtužių*, *Tai jos išrėdys Brolių kepurėles*, *jauņu svetužių* (LLD 2 312). Apeiginėse sutartuviai dainose bernelis prašo merginos paduoti *baltą rankelę*, suskinti rūtas, surišti jas šilkais ir šia puokšte puošti jo kepure (LLD 4 45). Dažna sutartuviai dainų tema – jaunikaičio prašymas nuskintomis rūtomis ar žolynais kaišyti jo kepure: – *Mergyte mona*, *Jaunoji mona*, *Nuskink man rūtelę* *Už kepurėlės* (LLD 4 133); – *Suskink, mergele*, *Tu man*

kvietkelj, Užkiškie, mergele, Už kepurėlės (LLD 4 73); – *Kad ir mairūnų, Bet iš darželia, Bet mana panelas Bus dovanėla* (AuM 189). Toks apsikeitimasis dovanomis – apeiginis pasižadėjimo, susitarimo ženklas. Rūtų vainikėlis ženklinia jaunikio kepurę.

Jaunasis prie merginos kiemo vartų sutinkamas su už kepurės šarmojančiomis rūtomis: *Apšarmojo rūtų kvietką Už juodos kepurės* (LLD 5 415). Kiek velyvesnėse dainose vietoj rūtų už kepurės atsiranda laiskelis, o tame – vedybinis pranešimas: *Už kepurės, už aukštostos Marga gromatėlė, Toj gromatoj parašyta – Rytoj šliūban stoci* (LLD 4 276). Darbo dainose bernelio ketinimų nuoroda vėlgi už kepurėlės: dainoje „Ein bernelis per lankelę“ (D 55) šienpjovys žada nukirstu dobilėliu pasipuošti kepurę ir merginas vilioti (LLD 12 89). Vadinasi, jis yra potencialus jaunikis.

Žvejų dainoje „Atlyja lietus, atpučia vėjas“ (D 1551) bernelis į merginos kiemą atplaukia laiveliu. Jaunikaičio ketinimai poetizuojami: „*Kad įmanyčiau savo mergytę Ant rankužių nešiočiau, I žieduži paversčiau.*“ (KlvD 68), kitame variante:

Kad įmanyčiau	Kad įmanyčiau
Savo mergytę	Savo mergytę
I jurpilą pasemčiau,	I kvietkužę suskičiau,
I laivą išikelčiau.	I antuži nešiočiau.

KvD 74

I tokius jaunikaičio žodžius mergina taip atsiliepia: *Nešiok bernysti, nešiok jaunasis, Juodos povos plunksnuželę Už juodos kepurėlės* (KlvD 68).

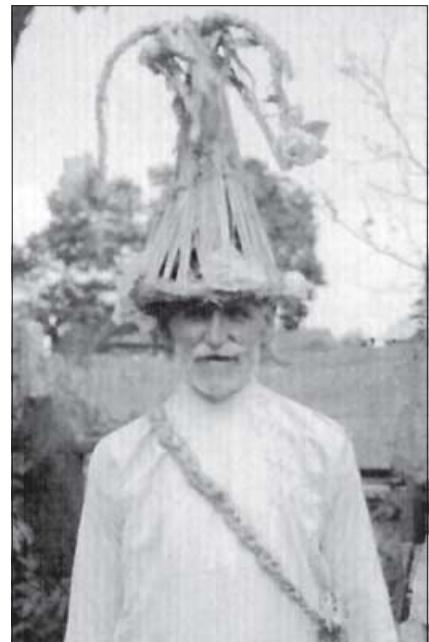
Plunksnomis kaištos kepurės iš tikrujų buvo nešiotos. Simonas Stanevičius „Žemaičių dainose“ rašo, kad žemaičių jaunuomenė turi būdą savo brylius povų plunksnomis gražinti, o pačią vedant, nuo tėvų, brolių ir seserų atsitolinant, reikia ir tą grožybį išsižadeti, nesang vedusiems kitoniški darbai ir rūpesčiai neg jaunikiams (Stanevičius 1999: 152).

Rimantas Balsys plunksnomis puoštą kepurę taip apibūdina: „Tai brandos, o kartu ir nevedusio, bernaujančio jaunuolio ženklas“ (Balsys 2005: 133).

Liaudies dainose mergina svajoja pati išsirinkti jaunikį. Dainoje „Oi, kad man duotų“ (Š 197) ji, jeigu galėtų, išsirinktų *Puikų bernelį Juktiniais čebatėliais, Šilkine kepurėle* (LLD 7 289). Deja, tévelis neduoda valios ir liepia išsirinkti *Dorą bernelį, Šienelio šienpjūvėlį, Laukelio artojėlį* (LLD 7 289). Liaudies dainose šilkas – ideali medžiaga, o šilkus verpianti ir audžianti mergina yra pageidaujama nuotaka, be abejonės, ji pati verta

4 pav. Rekonstruotos tuošnos aukštų viršumi skrybėlės. Vyrių kostiumai. Šiaurės vakarų (kairėje) ir Vakarų Aukštaitija, XIX a. vidurys.
Iš: Jurkvičienė, T. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Vilnius, 2006.

5 pav. Apeiginė šiaudinė kepurė. Kraitežys A. Augulis, pasipuošęs apeginiais drabužiais. Kupiškio apylinkės (1934 m.). Iš: BURAČAS, Balys. *Portretai*. Kaunas, 2006.

šilko drabužių (Kazlauskienė 2005: 85). Dėmesį atkreipia tai, kad mergelės pasirinkto jaunikio *žirgelis juodas, patsai šilkuotas* (LLD 5 396). Šilkinę kepurę dėvintis jaunikaitis galėtų būti turtingas, tačiau suprantama, kad šilkais aptaisyta mergina verta *šilkuoto* jaunikaičio, t. y. sau lygaus. Dainose džiaugsmingai sutinkami *jauni kavalieriai: Dureles vėrė – Šilkeliai čežėjo* (LLD 2 516). Apdainuoti nekasdieniški tuošnūs apdarai ne visada išsaugomi, antai jaunosios apdovanojimo dainoje „O kad mes ėjom“ (V 1543) vienas iš trijų jaunikaičių karčemoje prageria *šilko šiūbelę ir šilko kepurėlę* (LLD 11 333).

Liaudies žmonių poetizuoti tuošnūs arba neįprasti aprangos elementai pabrėžia idealius personažų požymius, neįprastus gebėjimus. Artojas su plunksnomis kaišta kiaunės kepure galėtų būti jaunikaičiu, kuris geba nudirbtis ir kitus ūkio darbus. Darbštumas – brandos požymis. Ar kiaunės kepurę turintis jaunikis turtingas, sunku pasakyti, greičiau jo užimamas bendruomeninis statusas galėtų būti svarus.

Kiekvieną dieną nešiotas galvos apdangalas, išpuoštas vestuvinių apeigų metu, tampa šventiniu. Rūtomis

kaišyta kepurė yra galvos apdangalas, kuris jau paženklintas apeigine simbolika.

3. Su kepure atliekami veiksmai

3.1. Nukelti / kelti kepurę

Liaudies dainose jaunikaitis kelia / pakelia nuo galvos kepurę ir sveikinasi su mergina ir jos artimaisiais: *Klēties duris vēriau, Kepurēlē kēliau: – Labas vakars vuosvūžélei, Senai motinēlei* (LLD 2 230); *Ojis ma davē Labas dienužes, Jis ma pakēlē Ir kepuružē* (LLD 11 395); *Kai atjos bernēlis, Pados man runkēlē, Ale onas pirma Pakels kepurālē* (LLD 10 11).

Toks pat ir atsisveikinimo gestas: *Kepurēlē pakylējau: – Sudieu, mergele [...]* (LLD 10 176). Nesunkiai aptinkami dainų fragmentai, kuriuose prieš išjodamas jaunikaitis – raitelis atsisveikina ir kelia, pakelia kepurę: *Kad sēdau į žirgelj, Kad stojau į kilpelē, Per dvaruž jodamas, Kepuružē keldamas Tēveliu dēkavojau* (LLD 10 125); *Kapjis gražiai į žirgą sēdo, Kepurēlē pakylējo: – Lik sveika, jau na mergele, Jau aš josiu į vainelę* (LLD 6 209). Meilės dainose pas mergelę išmiegojės (*nakvynēlē gavęs*) bernelis išjoja per vartelius kepurēlē keldamas (LLD 10 333).

Tik šienpjovys dirbdamas palieka kepurēlę ant šakeiliés (LLD 12 112). Darbo dainose kepurēti – tik tinginiai, sakoma, kad šienpjovių darbštuolių *kepurēlēs pradalgēliuos*, šienpjovių tinginelių – *kepurēlēs ant galvelēs* (LLD 12 111). Jaunikaičiui dera kepurę ant galvos saugoti.

Iprasta nuotakos namų slenkstį peržengti nukelta kepure: *Per seklyčią ējau – Kepurēlē rankoj, Čerška barška pentinēliai Ant mano kojelių* (LLD 2 178). Vis dėlto vestuvinėse piršlybų dainose randame teksto fragmentą, kur neaišku, ar jaunikaitis sėdi šalia merginos nusiémęs kepurę, ar kepurę ant jo galvos: *Kad sēdau už staleliu Prie mergelės šalelės, Už, tviska blizga povu plunksnelė Už kiaunių kepurēlēs* (LLD 2 255). Teigama, kad „XIX a. pradžioje lietuvių valstiečiai stebindavo svetimšalius tuo, kad savo šventadieninių skrybélių beveik niekada nenusiimdavo“ (Jurkuvienė 2006: 19).

Dainuojama, kad pas močiutę būdama mergelė nei na *per kiemuželj be rūtū vainikėlio*, o vainikuota mergina atkreipia kepures dėvinčių jaunikaičių dėmesį: *Kad per kiemelj ējau, Ryto raselę braukiau, Visi manim géréjos, Kepurēlē kylejo* (JSD 2 821). Liaudies meilės lyrikoje esama simbolinio kepurės ir vainiko dialogo: *Jis jai kēlē kepuratę, Ji jam – vainikatę* (LLD 10 174). Meilės dainoje „Žemė kēlė žolę“ (M 10) *Raitas kēlē kepurēlē, Sutikęs mergelę* (LLD 10 177). Kai vietoje mergelės įvardijamas vainikėlis, turime metonimiją *Raitas kēlē kepurēlē Rūtū vainikeliui* (LLD 10 p. 139). Taip riteriškai oriai, sėdėdamas balne, jaunikaitis siunčia pagarbos ženklą vainikuotai, t. y. netekėjusiai merginai.

Jaunosios graudinimo dainoje „Renk, sesule, pasleli“ (V 1306) jauniausias brolelis, sesers siūstas *In aukštajā kalneli tēveliū priekelti, īspējamās: – Kaip nujosi, broleli, Bük pakarnas tēveliam. Prieš kalneli eidamas, Nusiimk kepurēlē, Nusiimk kepurēlē, Palenk žemai galvelē* (LLD 8 342).

Pasisveikinimo ir atsisveikinimo scenose kepurės pakėlimo arba nusiémimo gestas yra nulemtas etiketo. Liaudies dainose kepurės nusiémimas – pagarbos, nuolankumo gestas. Iprasta scena, kai raitelis, išvydęs merginą, sėdėdamas balne kelia kepurę.

3.2. Užsidėti / pasiimti kepurę

Vestuvii dainoje „Lenkiau bijūnēli“ (V 676) kepurės užsidėjimas yra pirmas veiksmas, kurį jaunikaitis atlieka išsiruošdamas iš namų:

<i>Jau mūsų brolelis</i>	<i>Juoda kepurēle</i>	<i>Aukso pentinēlius</i>
<i>Pasirengi,</i>	<i>Užsidėju,</i>	<i>Nusišveiti,</i>
<i>Juoda kepurēle</i>	<i>Aukso pentinēlius</i>	<i>Bēraji žirgelj</i>
<i>Užsidėju,</i>	<i>Nusišveiti,</i>	<i>Pasišeri.</i>

LLD 4 326.

Be kepurės nedera merginų lankyt, o apdriskęs, bekepuris jaunikaitis tevertas pašaipu: [...] *Dar ir be kepurės. Pasiumk botagą, triūbą, Eik kiaulių ganyti* (LLD 4 p. 282).

Dėmesį atkreipia staigus kepurės užsidėjimo gestas. Pastebimi dainų fragmentai, kuriuose staigus kepurės užsidėjimas vertintinas kaip nesutarimų gestas: *Keprēlē ant galvelēs, Per vartus išjojau. Šaukė uošvis ir uošvelė Ir jauna mergelė* (LLD 2 p. 366); *Iš dvareljo išjodamas, Kepurēlē uždėdamas: – Vai vuosve močiute, Laikyk sau dukrelę* (LLD 2 321).

Dainose mergina nepageidaujamą svečią gali raginti pasiimti kepurę ir sėsti ant žirgo: – *Vai berneli jaunasai, Dobitēli baltasai, Imkie kepurēlē, sēskie an žirgelio, Jok iš tévo dvareljo* (LLD 2 357); *Imk kepurę nuo stalo, Vesk žirgą iš dvaro [...]* (LLD 8 4).

Kepurės užsidėjimas – nevienareikšmė jaunikio ketinimų išraiška. Užsidėjės kepurę, jaunikaitis išsirengia pas savo išrinktają, bet staiga ir netikėtai užsidėta kepurė – nieko gera nežadantis veiksmas.

Liaudies dainose darbštuolio šienpjovio kepurēlė lieka pradalgelyje, tačiau bekepuris jaunikaitis nevertas dėmesio.

Kepurės nukėlimas arba užsidėjimas – tai liaudies dainų pasisveikinimo ir atsisveikinimo scenos, be kepurės jose neišsiverčiama, nes tokios etiketo taisyklės.

4. Perkeltinės kepurės įvaizdžio reikšmės

4.1. Vainiko ir kepurės vertės opozicija

Vestuvinėje lyrikoje pastebima kepurės ir rūtų vainiko įvaizdžių priešprieša.

Pažintvių dainoje „Sidir vidir žolynėlis“ (V 20) nuskamba tokia antitezė:

Tamstos juodas kapališius Trijų kapeikelių [...]	Mano rūtų vainikelis Šešių tūkstantelių [...] LLD 2 30.
---	---

Teigama, kad vainikas daug brangesnis už kepurę: [...] *Kas už tav keporel Devė tris grėvėnas, Vo už rūtų vainikelį – Šešias grėvėnėles* (LLD 2 p. 296); *Kas už tav o kepurėlę Du trys skatikai, O už mano vainikelį Yr šeši šimteliai* (LLD 2 p. 296); *Mana žalus vainikėlis Penkių tūkstantelių, Tavo juoda kepurėla Trijų kapeikelių* (LLD 4 p. 43). Sakoma, esą bernelio kepurė *Ant rinkos pirkta – Du šilingužiu*, o jau *Manu vainikas – Šeši šimtužiai* (LLD 11 39) ir pan. Jaunikio kepurėlė su mergelės vainikeliu suprieminama ir vestuvinėse mergvakario dainose, tačiau merginos žodžiuose juntama nuoskaudos gaida, mat šios tematikos dainose apraudamas vainikas: *Tavo juoda kepurėlė Kasdien ant galvelės, Mano rūtų vainikėlis – Vienai valandėlei* (LLD 5 p. 41); tokia pati nuotaika ir vestuvinėse pasėdo dainose: *Tavo kiaunių kepurėla Ant viso amželio, Mano rūtų vainikėlis Lig šio vakarėlio* (LLD 8 71). Meilės dainoje „Ein broliukas per kiemelį“ (M 381) mergina raginama drąsiai sėsti šalia jaunikio: *Tesėda drąsiai, nes jos vainikėlis ir taip suvys ir sudžius, o jo juoda kepurėlė buvo ir bus* (LDK M p. 186).

Iš pirmo žvilgsnio kepurės nuvertinimas atrodo pašaipūniškai. Kita vertus, vestuvių apeigose žinomas vainiko išpirkimasis, o mergina, teigianti, kad jos vainikas labai brangus, išpėja jaunikaitį, jog ne kiekvienas pajėgus išpirkti jos vainiką; tai galėtų būti užuomina jaunikaičiui, jog pravartu suvokti situacijos rimtumą.

„Tautosakos tyrinėtojai sutaria, kad simboliai atsira-
de objektų sugretinimo, palyginimo pagrindu“ (Kerbely-
tė 2004: 58). Vyriška kepurė dainose, kurių kompozicija paremta gretinimu, priešinama mergystės dienų simbo-
liams. Šis dainų komponavimo principas padeda ižvelgti
kepurės įvaizdžio reikšmes. Su kepure vyksta analogiški

jvykiai kaip ir su merginos rūtomis, vainiku, kaselėmis, kaspinėliais ir pan. Liaudies dainose vainiko vertė hiperbolizuojama. Vainiko ir kepurės opozicija neišvengiamai dramatiška, vestuvės taip pat drama, ypač nuotakai.

4.2. Mergina nutraukia jaunikaičiui kepurę

Vestuvinėje dainoje „Subatėlės vaka-
rėlį“ (V 1180) svarstoma, ar tik ne raitų pulkas / bernuželis / vokietėlis pasisavino merginos vainiką. Jeigu taip nutiko, broliai raginami pavyti vagišius, o galima bausmė už pavogtą vainiką – kepurės nu-
émimas. Sesuo, netekusi vainikoo, broliams sako: „ – *Nei jūs muškit, nei jūs barkit... Užu mano vainikelį nuimkite kepurėlį,* [...] (LLD 8 p. 204).

6 pav. Kepurė su priekakčiu („kazirku“).
Lumždininkas Povilas Kriūkas. Iš: BURAČAS,
Bals. Portretai. Kaunas, 2006.

7 pav. Skrybėlė. Liepiškių kaimas, Šiaulėnų valsčius, Šiaulių apskritis (1922). Iš: BURAČAS,
Bals. Darbai ir šventės. Kaunas, 2006.

Rugiapjūtės dainose mergina ketina *nutraukti nuo galvelės* jaunikaičiui kepurę ir taip padaryti jam gėdą. Pavyzdžiu, dainoje „*Ir išlékė gegulė*“ (D 292) pastebimas dvinaris paralelizmas: pirmoje dainoje gegutėlė vanageliui už lizdelio sugadinimą ištrauks plunksnelę iš sparno, o antroje dalyje už sugadintą drobelę mergelė berneliui nutrauks kepurėlę nuo galvelės (LLD 6 58). Dainos „*Vai, aš pjaunu, pjovėjėlė*“ (D 298) vienoje versijoje bernelis žada merginai padaryti gėdą šokiucose:

<i>Išardysiu kaseles,</i> <i>Vidur tanciaus,</i>	<i>Išbarstysi rūteles</i> <i>Vidur tanciaus.</i>
---	---

Mergina atkerta:

<i>Padarysiu sarmatėlę</i> <i>Vidur rinkos:</i>	<i>Nutrausiu kepurėlę</i> <i>Vidur rinkos.</i>
--	---

LLD 6 66

Šiose darbo dainose vaikinui nutraukti kepurę žada ma už kėsinimąsi į merginos garbę. Taip sugretinami ketinimai: kokie vaikino ketinimai, toks ir merginos atsakas. Dėmesį atkreipia merginos tvirtinimas: *Norėjo mane privili Ir vainikėli nukelti – Aš bernuželį privyliau Ir kepurėlę nukėliau* (DŽT 1 229).

Dainose mergina įpareigojama saugoti vainiką, o vaikiniui taikomas adekvatus išpėjimas – išsaugoti kepurę. Šienapjūtės dainoje „Ejau per girią“ (D 159) šalia šienapjovių esančios merginos išpėjamos, kad gali netekti *vainikelių*, o šalia rugių piovėjų esantys vaikinai rizikuoja netekti *kiaunių kepurėlių* (LLD 12 177).

Kaip ir pažymi Balys Šruoga, kepurė „pavirto šiaip bernioko garbės simboliu“ (Šruoga 1957: 301), tačiau ji kartu ir nekaltybės simbolis. Minėtose darbo dainose jaunikaičio kepurė sugretinta su mergystės dienų simboliais: rūtelėmis, kaselėmis, vainikeliu ir pan. Tokiu būdu kepurės įvaizdis taip pat įgyja simbolinių prasmį.

4.3. Nukritusi kepurė

Išskirtinos tos situacijos, į kurias patekės jaunikaitis praranda kepurę.

Kepurė krenta mergelės kieme. Vestuvinėje pirmąjį dainoje „Per girelę jojau“ (V 131) jaunikaitis joja per girelę, stabdo žirgelį, prasitaria girdži ne lakštingalėlę, o mergelės *meilingus žodelius*, joja per kiemelį, ir kepurėlė nukrenta:

<i>Per kiemelį jojau –</i>	<i>Kepurėlę davė,</i>
<i>Kepurėlė krito.</i>	<i>Pati graudžiai verkė.</i>
<i>Akšen akšen, mergele,</i>	<i>– Neverk neverk, mergele,</i>
<i>Priduok kepurėlę</i>	<i>Rasi būsi mano.</i>

LLD 2 270.

Kitose šios dainos versijose kepurė nukrenta, kai bernelis, išgėręs alaus midaus ar midaus vyno, ant žirgelio sėda (LLD 2 171, 172). Dainoje „Mudu abu broluželiu“ (V 132) raitelio kepurė nukrenta *uošvės dvarelyj*. Šiose dainose kepurės nukritimas tampa esminiu įvykiu, siužeto kulminaciniu momentu.

Pasak B. Šruogos, „kepurė, taip pat kaip vainikas, simbolis labai senas, turis praeity nusitęsusią tradiciją, kuriąs pereidamas pametė ryšius su realybe: pasidarė dainos objektas“ (Šruoga 1957: 300). Dainose mergina jaunikį gali sutikti nešina jo kepure: pavyzdžiu, meilės dainoje „Paprašyčiau tėtušėli“ (M 74) bernelis aplaukia pas išrinktą laiveliu, o mergelė jį taip pasitinka: *Išein mano panytėlė Iš rūtų darželio, Išneš mano kepurėlę Ant baltų rankelių* (LLD 10 334). Kituose variantuose minimas žiedelis arba vainikėlis.

Lietuvių liaudies dainyno antrajame tome rašoma: „Simbolis „kepurėlė krito“ reiškia bernelio jaunų dienų

pabaigą. Mergelė paduoda nukritusią kepurę – sutinka už jo tekėti“ (LLD 2 p. 268).

Apžvelkime aplinkybes, kaip jaunikaitis praranda kepurę.

Keliu jodamas. Vestuvinėje jaunojo išleistuvio dainoje „Tamsužė temo“ (V 713) jaunikaitis išsiruošia iš namų, pusiaukelėje jam kepurėlė arba pentinėlis nukrenta, kilpuželė atsilaisvina, tada jaunikaitis prisimena nenuisilenkės senai motinėlei ir senajam téveliui (LLD 4 379). Prašoma brolielių, kad šie suvaržytų kilpužèles, paduotų kepurėlę (LLD 4 p. 374).

Mergeles viliodamas. Dainoje „Ko, berneli, stovi“ (V 134) jaunikaitis jodinėja po miestelį ir vilioja merginas tol, kol praranda kepurę: *Mergeles dabojaus – Kepurėlė puola, Rūtele žalioji, Kepurėlė puola* (LLD 2 273). Kai jis paprašo mergele paduoti kepurę, ši kepurėlė duoda, bet rūsčiai bara, gailiai verkia, tačiau bernelis neįspareigoja sugrižti: *O kad nesugrišiu, Gromatą rašysiu, Rūtele žalioji, Gromatą rašysiu* (LLD 2 273).

Jodamas per tiltą/upę, stovėdamas už upės/prie vandens. Vestuvinėje pasėdo dainoje „Oi, toli toli už Nemunėlio“ (V1025) mergelė ir bernelis sėdi / stovi ant krantelio / už jūrų marių, už Nemunėlio. Mergeles vainikėlis pakrypęs ant šalies / ant vandens, jos šilko kaspinių jau ant žemės, o žiedelai benukrentą. Bernelio kepurėlė taip pat pakrypusi *ant šaluželės*, juostelė atsilaisvinusi arba jau ant žemės (LLD 8 95–101). Dainoje merginos krypstantis į šalį vainikas gretinamas su benukrentančia jaunikio kepure. Darbo dainos „O aš parėjau vėlų vakara“ (D 1366) viename variante įsiterpia panašūs fragmentai: *Vaikščioja bernelis Panemuonėmis. Juoda kepurėlė ant šalužės, Šilkų juostuželė Ik žemuzei* (LLD 12, p. 472). Mergelė prasitaria: *O aš suvaržyčiau Juo juostužę, O aš pataisyčiau Kepuružę*, tik būdama įsitikinus, kad bernelis bus jos.

Vestuvinėje pirmąjį dainoje „Aš vienas sūnelis pas tévuželį“ (V 135) bernelis šeria žirgelį, joja pas mergele, tačiau per tiltą jojant žirgas arba pats raitelis praranda pusiausvyrą ir tuomet nukrinta kepurę:

<i>Jojau per tiltų,</i>	<i>Kaip pasverdėja</i>
<i>Tiltus dundėja,</i>	<i>Bérus žirgelis,</i>
<i>Žirgelis pasverdėja,</i>	<i>Nupuola kepurėla,</i>
<i>Žirgelis pasverdė(ja).</i>	<i>Nupuola kepurė(la).</i>

AuM 157.

Nors jaunikaitis prašo keliu einančios merginos paduoti kepurę, ši atsisako – bernelis nepažįstamas. Kitoje šios dainos versijoje bernelis, *tėvelio vienas sūnelis*, išjoja kelionėn; prijojus dunojėli, jam nukrenta kepurėlė: *O kaip atjojau Pas dūnojėli, Nupuolė kepurė I gilų dūnojėli* (LLD 2 275). Mergelė vėlgi atsisako paduoti kepurę: –

Neisiu, berneli, Neisiu, jaunasis: Bars mane motinėlė Ir senas tėvulis (LLD 2 275). Mergelei ant tilto stovint ir su berneliu kalbantis vėjas nuneša vainikėlį, o berneliui, ant tilto mergelę kalbinant, vėjas nubloškia kepurę: *O ir pakilo vėjelis, Šiaurinysis vėjužis, Nešioj gramzdin kepurę Tarp srovings upužių* (LLD 4 57).

Dainose analogiški įvykiai nutinka tiek jauniui, tiek nuotakai: berneliui nuo galvos krenta kepurė, o mergelei nuo galvos vėjas nubloškia vainiką. Ir mergelę bernelio prašo paduoti nukritusį / skęstantį vainiką, ir bernelis ragina mergelę pakelti jo nukritusią kepurę.

Pasirėmės į darželio tvorelę. Kalendorinėse advento ir Kalėdų dainose taip pat dažnas dvinaris paralelizmas.

Dainoje „*Oi, gražus gražumėlis*“ (LDK Kl 36) vilkėlis kalbina voverėlę, bernelis – mergelę. Kai bernelis pasirėmė ant tvorelės prie darželio, nupuolė kepurę nuo galvelės ant rūtų krūmelio. Teišeina mergelė, tepaduoda kepurę, gražiai pakalbėsią.

Suklupus žirgui. Meilės dainose taip pat žinoma kepurės kritimo tema: *Jo [bernelio – N. K.] žirgelis tai paklupo, Kepurėla jo nuvirtro. – Mergela mano mieloji, Paduok tu man kepurę. – Roda būtau aš tau paduoc, cik aš bijau pono Dzievo ir sa tévo* (LLD 10, p. 356). Mergina bijo „paduoti kepurę“, t. y. nederamai elgtis.

Kalendorinėse advento – Kalėdų žaidimų dainose neužmirštama ir nukritusios kepurės tema. Dainoje „*Tai genelio genumai*“ (LDK Kl 278) taip pat pastebimas dvinaris paralelizmas: vėjeliui nulaužus šakelę krito genelis, gegutė surinko plunksnelės, o papūtus vėjeliui suklupo žirgelis, nupuolė bernelis, nukrito jo kepurė, pabėrė rūtelę. Atėjo mergelė, surinko rūtelę. Žalia rūta jos, o mergelė bernelio. Galimi variantai, kai mergelės prašoma paduoti kepurę. Tačiau mergina tik tada įvykdys jaunikaičio prašymą, *kai pati jo taps / kai pati jam teks*.

Jaunikaitis bekepuris. Dainos „*Linko palinko mergelių suolas*“ (LDK Kl 279) komponavimo principas pagristas mergelės ir bernelio situacijų gretinimu. Pirmoje dalyje pasakoma, kad visos mergelės su vainikais, tik viena – be vainiko, todėl merginos raginamos priskinti rūtų ir nupinti vainiką. Antroje dainos dalyje teigama, kad vienas vaikinas bekepuris, ir tegu berneliai eina jam pirkti kepurės.

Bekeuriai jaunikiai minimi ir vestuvinėse dainose: piršlybų dainoje „*Oi, kiemas kiemas*“ (V 298) mergina nestokoja jaunikaičių: *Penki norėja, Kasdien ateja, Be kepurių stovėja* (LLD 2 553), tačiau mergina teks tik tam jaunikaičiui, su kuriuo žodži kalbėjo, širdelėj turėjo. Vestuvinėse jaunosios ieškojimo dainose nuotaka atsisako langelį praverti, veidelį rodyti ir sako: *Kas mane norės,*

Tas be kepurės stovės (DŽT 1 115). Tokiu būdu greičiausiai reiškiama pagarba nuotakai.

Kepurės nerandama nubudus. Atsibudusi mergelé neranda vainikėlio, bernelis pasigenda kepurėlės/pentinelių. Dainoje „*Ko nuliūdai, sesele*“ (V 2019) merginos ir jaunikaičio situacija analogiška: *seselės vainikėlis / ašarėlės darže ant rūtelių, brolelio kepurėlė / pentinėliai stonioj ant gembelės / po žirga kojelėm* (AuM 290) / *svirne ant skrynele* (DŽT 1 162). Vestuvinės mergyvakario dainos „*Vaikščiojo povas po dvarą*“ (V 826) kontaminuotuose variantuose įsiterpia ta pati situacija, tik brolelis *stainelėj ant vagelio* palieka balnelį, o sesers vainikas lieka *darželyje, ant rūtelių* (LDK V 826).

Vestuvinės tematikos dainose kepurė nukrinta jaunikaičiui išsiruošus iš savo namų: jojant per mergelės kiemą, keliu jojant, merginas viliojant, jojant per tiltą / upę / stovint prie vandens, kepurę jaunikaitis praranda, kai atsiremia į merginos darželio tvorelę, kai žirgas suklumpa. Jaunikaitis nubunda bekepuriu prikeltvių metu. Tariamo kepurės atgavimo būdas vienas – prašoma merginos pagalbos. Kalendorinėse advento – Kalėdų dainose renkant porą išskiriamas bernelis bekepuris ir mergina be vainiko.

Aptartose dainose kepurė – ne tik pamėgtas liaudies dainų objektas, ji yra jaunikaičio simbolis. Nesunku pastebeti, kad „simbolių kalba kartais lengviau suprantama, kai daina paremta gretinimu: vienoje dalyje kalbama apie mergelę, o kitoje – apie analogiškus bernelio veiksmus ar rūpesčius“ [...] (Kerbelytė 2005: 61).

4.4. Rasota kepurė

Šienapjūtės dainos „*Oi dieve dieve, dievuliau mano*“ (D 186) pirmoje dalyje mergelė vargely buvo, nušalo kojas ir rankeles, *užkrito rasa ant vainikėlio*, antroje dalyje tokia pati bernelio būsena: jis taip pat buvo vargely, nušalo kojas ir rankeles, *užkrito rasa už kepurėlės* (LLD 12 195). Kaip mergelės vainiką užgauna rasa, taip ji krenta ir ant jaunikaičio kepurės. Vestuvinė gaubtuviai daina „*Ar aš nesakiau*“ (V 2057) komponuojama sugretinant merginos ir jaunikaičio patirtį: sesei, einančiai per linų lauką, užkrenta linų laiškelis / žiedelis už kaselių / už vainikėlio, o broliui, einančiam per rugių lauką, užkrenta rugio žiedas už kepurės *ne vienai dienai, ne valandėlei – vi sam amželiui* (LDK V 2057). Kituose šios dainos variantuose jaunikaitis eina pro rūtų darželį, ir rasa užkrenta už kašketėlio (AuM 293).

Meilės dainose *miglotą kepurėlę / kepurėlę*, rasele užkrėsta, išduoda bernelio ir mergelės susitikimą (LLD 10, p. 376, 195). Dainoje „*Anksti ryta rytmetėli*“ (M 151) rasa užgauna palydėjusio merginą jaunikaičio aprangą:

surasojo čebatėliai, nuo raselės rūdija pentinėliai, rasa ir ant jaunikaičio kepurės: – O kur buvai, sūnaitėli, O kur vaikštinėjai, Kodėl tavo kepurėlė Šviesiai surasojus (LLD 10, p. 367)? Meilės dainoje „Aš prašiau dievą“ (M 152) bernelis lankė mergelę ir grįžo miglotą kepure, be to, jo šarmotas žirgelis, ūkanas užgautas balnelis: – O kur tu buvai, Manu sūneli, Kuodėl šarmots žirgelis, Miglotą kepurėlę, Šarmots žirgelis, Miglotą kepurėlę, Ūkanots balnelis, Rasota sermégėlė (LLD 10, p. 376)? Jau B. Sruoga, rašydamas apie lietuvių liaudies dainų simbolius, teigė: „Užkrito rasa už kepurės ir vainikėlio, – abu nustojoj jaunatvės garbės!“ (Sruoga 1957: 303).

Jaunikaičio kepurė – pamėgtas liaudies dainų objektas – poetiniame dainų kontekste tampa simboliu, o kepurės surasojimas – esminiu įvykiu. Iš dainų analizės matyti, kad nukritusi jaunikaičio kepurė, / rasos užgauta kepurė įprasmina bernystės dienų galą, skaistybės netektį.

Apibendrindami duomenis dar pateikiame kepurės ir mergystės dienų simbolių (rūtų, vainiko, kaspinų, kasų ir pan.) gretinimo / priešinimo lentelę:

Lentelė

Vyriška kepurė	Mergystės simboliai	Dainų žanrai
Verta kelių skatikų arba kapeikų	Vainikas vertas kelių šimtų, tūkstančių	Vestuvinės piršlybų ir sutartuvų
Kasdien ant galvelės, ant viso amželio	Vainikėlis mergelei vienai valandėlei, lig šio vakarėlio	Vestuvinės mergvakario
Kaišoma rūtomis	Iš rūtų pinamas vainikas	Vestuvinės tematikos
Keliamas sveikinant merginą	Sveikinant vainiką keliamas vainikas	Meilės
Mergelė žada nutraukti ją nuo galvos	Bernelis késinasi sugadinti drobele, išardytį kaseles, išbarstyti rūteles	Darbo: rugiapijūtės
Šalia rugių pjovėjų būdami, vaikinai gali prarasti kepures	Šalia šienpjovių būdamos, merginos gali netekti vainikų	Darbo: šienapjūtės, rugiapijūtės
Krenta atjojos į merginos kiemą, jojant per tiltą, papūtus vėjui, suklupus žirgui	Vėjas nupučia mergelės vainiką	Vestuvinės tematikos
Brolio kepurė surandama „stonioj ant gembelės“	Vainikas surandamas darže ant rūtelį	Vestuvinės prikeltuvų
Krypsta ant šaluzės	Vainikas, juostelė krypsta ant šaluzės, atsilaisvina žiedeliai	Vestuvinės pasėdo
Bernelis bekepuris	Mergelė be vainiko	Kalendorinių apeigų: Kalėdų žaidimų
Berneliu rasa užkrenta už kepurėlės	Mergelei rasa užkrenta už vainikėlio	Darbo, meilės, vestuvinė lyrika

Įsvados

Atlikta analizė leidžia teigti, kad vyriška kepurė lietuvių liaudies dainose gali būti pristatoma kaip buitinė realija, bet poetiniame dainos kontekste ji tampa nevienareikšmiu įvaizdžiu.

Puošni kepurė – drabužių komplekto galutinis akcentas, suteikiantis jaunikaičiui orumo. Kepurės iš kiaunės ar ériukų kailio, t. y. *karakiliuotos*, yra bajoriškos aprangos atributas, bet dainos, kuriose minimos kailinės

kepurės, yra apeiginės ir atspindi archajiškas visuomenės pažiūras bei gyvenimo būdą. Todėl brangių žvérelių kailių kepurės galėtų būti buitinė realija, menanti tuos laikus, kai dar nebuvo išsivystęs prekinis ūkis.

Dainose įvairios jaunikaičių kepurės puošiamos plunksnomis, gélémis, kaišomos žolynais ir rūtomis. Iš tiesų nešiotos plunksnomis kaišytos kepurės, o vestuvinių apeigų metu kepurės puoštos rūtomis ir žolynais.

Įdomu tai, kad jeigu kepurė dainoje minima kaip buitinė realija – galvos apdangalas, paprastai pasakoma, iš kokios medžiagos ji padaryta, nurodoma jos spalva arba forma, bet jeigu dainos poetiniame kontekste kepurė minima perkeltine reikšme – žinių apie jos išvaizdą beveik nėra.

Liaudies dainose kepurė dažniausiai pateikiama perkeltine reikšme ir padeda poetizuoti vestuvinių apeigų išgyvenimus ir nuotaikas. Kepurės kėlimas, kaip ir jos užsidėjimas, yra ne tik etiketo nulemtas gestas, bet ir liaudies dainų personažų emocijų, išgyvenimų ar būsenų iliustracija. Suprantama, kad jaunikaitis pro merginos kiemo vartus išjoja ne bet kaip, o garbingai – su kepure ant galvos.

Dainose, kurių kompozicija paremta gretiniimu, bernelio kepurė priešinama mergystės dienų simboliams – rūtoms, vainikui, kaspinėliams, kaselėms ir pan., tokiu būdu dainose kepurė įsitvirtina kaip jaunikaičio simbolis. Vainikas įkūnija tam tikras merginos būsenas bei patirtį, o kepurė nusako analogiškus jaunikaičio išgyvenimus.

Kepurė – bernystės dienų atributas, kuris nuo galvos ant žemės nubloškiamas vos praradus bernystės statusą.

ŠALTINIAI

- AuM – *Aukštaičių melodijos* / parengė Laima Burkšaitienė, Danutė Krištopaitė. Vilnius, 1990.
 DŽT – DAUKANTAS, Simonas. *Žemaičių tautosaka*, t. 1: *Dainos* / parengė V. Jurutis, B. Kazlauskienė. Vilnius, 1983.
 JSD – Lietuviškos svodbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. Vilnius, 1955, t. 2.
 KlvD – *Prūsijos lietuvių dainos* / surinko Vilius Kalvaitis, parengė Kostas Aleksynas. Vilnius, 1998.

LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 2: *Vestuvinės dainos*, kn. 1 / parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1983; t. 4: *Vestuvinės dainos*, kn. 2 / parengė B. Kazlauskienė ir B. Stundžienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1988; t. 5: *Vestuvinės dainos*, kn. 3, parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1989; t. 6: *Darbo dainos*, kn. 1 / parengė V. Misevičienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1993; t. 7: *Šeimos dainos*, kn. 1 / parengė L. Sauka, melodijas parengė V. Juodpusis. Vilnius, 1994; t. 8: *Vestuvinės dainos*, kn. 4 / parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1994; t. 10: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*, kn. 1 / parengė N. Laurinkienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1995; t. 11: *Vestuvinės dainos*, kn. 5 / parengė N. Vėlius, melodijas parengė L. Burkšaitienė. Vilnius, 1996; t. 12: *Darbo dainos*, kn. 2 / parengė V. Misevičienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1997; t. 13: *Šeimos dainos*, kn. 2 / parengė L. Sauka, melodijas parengė V. Juodpusis. Vilnius, 1998; t. 16: *Humoristinės – didaktinės dainos: Dainos apie girtuoklystę* / parengė J. Ūsaitytė, melodijas parengė J. Guadaitė. Vilnius, 2002.

LDK V – KAZLAUSKIENĖ, Bronė. *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Vestuvinės dainos jaunosios puseje*. Vilnius, 1976; *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Vestuvinės dainos jaunojo puseje*. Vilnius, 1977.

LDK KI – MISEVIČIENĖ, Vanda. *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos*. Vilnius, 1972.

LDK M – MAŽULIENĖ, Elena. *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Jaunimo dainos. Meilės dainos*. Vilnius, 1986.

VLE – Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 2. Vilnius, 2002, p. 760.

LITERATŪRA

- BALSYS, Rimantas 2005. Kepurė: žmogaus dalis ar visuma? Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: Konferencijos mėdžiaga*. Vilnius, p. 127–135.
- BURAČAS, Balys 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius.
- GAIGALIENĖ, Liuda 1991. Kepurininkai. Iš: *Kultūros barai*, Nr. 11, p. 77–78.
- GUZEVIČIŪTĖ, Rūta 1995. Kepurių kelionės. Bašlykas. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 2, p. 45–47.
- GUZEVIČIŪTĖ, Rūta 1996. Kepurių kelionės. Magierka. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 3, p. 36–38.
- GUZEVIČIŪTĖ, Rūta 1995. Kepurių kelionės. Konfederatė. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 43–46.
- JURKUVIENĖ, Terėsė 2006. *Lietuvių tautinis kostiumas*, Vilnius.
- KAZLAUSKIENĖ, Nijolė 2005. Šilkas lietuvių ir lietuvinių liaudies dainose. Iš: *Lietuviai ir lietuvinių (IV)*. Klaipėda, p. 85–95.
- KERBELYTĖ, Bronislava 2005. *Tautosakos poetika*. Kaunas.
- STANEVIČIUS, Simonas 1999. *Žemaičių dainos* / parengė Juozapas Girdzijauskas. Vilnius.
- SRUOGA, Balys 1957. Dainų poetikos etiudai. Iš: *Raštai*, t. 6. Vilnius.
- ŠIDIŠKIENĖ, Irma 2002. Lietuvės nuotakos simboliai Europos šalių kontekste. Realijų ir prasmų kaita XIX–XX a. Iš: *Lituanistica*, Nr. 4 (52), Vilnius, p. 71 – 97.

ŽODYNĖLIS

[Parengtas remiantis Lietuvių kalbos žodyno internetine svetaine <http://www.lkz.lt> Žiūrėta 2007 11 25. Dainų kontekstui nebūdingos reikšmės nenurodomos.]

¹ karākulis (rus. каракуль, kilęs iš Uzbekijoje esančios Karakulio vietovės pavadinimo) – tam tikri ériukų raitytomis vilnomis kailis, vartojamas kailiniams ir apykaklėms;

² širminė – širmo kailio kepurė;

³ širms 1. *baltas ar pilkas su maišytais tamsiais plaukais, švansas*; 2. *žilstelėjės, apyžilis; 3. pilkšvas*;

³ vilagis 1. *kailis su plaukais; 2. žieminė kepurė, apsiūta kailiu; vilaginis*, -ė pasiūtas iš kailio, su kailiniiais atvartais;

⁴ bašlikas (l. baszłyk, brus. башлык), bāšlikas (1) – ant galvos dedamas (ppr. prie apsiausto segamas ar siuvamas) gaubtas nuo šalčio, sniego, lietaus, kapišonas;

⁵ gelumbė 1. fabriko gamybos apystorius vilnonis audimas;

⁶ suknià (l. suknelia) suknelė 1. drabužis: 2. toks audinys, gelumbė;

⁷ magerka (l. magierka) tokia kepurėlė;

⁸ kapeliūšas (l. kapelusz) skrybélė; **brýlius** (l. bryl) 1. skrybélė; 2. skrybélės kraštas;

⁹ kiveris (plg. giveris) kýveris, kýveris 1. senoviška aukšta kariška kepurė; 2. kepurės ar ko nors kito smaigalys;

¹⁰ giveris (l. giwer) tokia kepurė (senovės karių, kraičvežių...);

¹⁰ trīšas (vok. dial. trese, tress) 1. auksiniais ar sidabriniais siūlais atauastas audeklo apvadas (juostelė) ant drabužių ar baldų, galionas; 2. toks senovinis moters galvos papuošalas – brokatinė géléta juosta;

¹¹ tresuotas, -a apsiūtas, papuoštas tresu.

The Male Hat in Lithuanian folk Songs: Mundane Object or Poetic Image?

Nijolė KAZLAUSKIENĖ

The paper focussed on the representation of male hats in Lithuanian folk songs. According to the purpose of the hats, two main aspects are singled out:

1. Songs in which the hat is represented as male headgear.

2. Songs the poetic context of which turns the hat into a poetic image.

Folk songs often mention woollen hats. Marten hats are especially impressive. This noble headdress helps create the image of a respectable young man in Lithuanian folk songs. However, songs that mention woollen hats are ritualistic and reflect the archaic social order. Thus, expensive woollen hats could be a mundane object dating back to the times before the rise of the commodity market.

Hats were decorated with feathers and at weddings with rues. Lifting and putting the hat back on in folk songs is not only a polite gesture but also an illustration of the characters' emotions and experiences. A young man on horseback lifts his hat in a knightly fashion for a girl wearing a wreath. The hat is a symbol of a young man in Lithuanian folk songs. In the same way as a wreath embodies a young girl's states of mind and heart, the male hat reflects a corresponding male experience. The hat is indicative of a status of an unmarried, free-lancing man and is disposed of as soon as this status is lost.

T. Serafinskio Kryžiaus kelio stočių ikonografija

Asta GINIŪNIENĖ

Straipsnio objektas – netyrinėtos Kryžiaus kelio stotys, pri skirtinos pasimokiusiam tapytojui T. Serafinskiui, esančios Bagaslaviškio, Jiezno (Kaišiadorių vyskupija), Kédainių Šv. Juozapo (Kauno vyskupija), Kauno Švč. Trejybės, Metelių, Žemosios Panemunės (Vilkaviškio vyskupija) bažnyčiose. Tikslas – remiantis šaltiniais patyrinėti T. Serafinsko Kančios kelio ciklų genezę, atskleisti ikonografijos kaitą, provaizdžių, XIX a. antrosios pusės pasių literatūros įtaką. Metodai: faktografinis, ikonografinis, lyginamasis. Pagrindinė išvada: T. Serafinskis XIX a. 8–10 dešimtmeciais pagal su kurta autorinį etaloną, veikta įvairių provaizdžių, nutapė ketletą Kryžiaus kelio ciklų-kartočių. Tarp jų išplėtotu naratyvu išsiskiria Žemosios Panemunės ciklas, kuris, ikonografiniu požiūriu, yra vienas įdomiausių šio žanro pasimokiusių meistrų kūrinių. T. Serafinsko taptyose Kryžiaus kelio stotyse atispindėjo XIX a. antrosios pusės Viešpaties Kančios kelio samprata, suformuota pamaldumo praktikos, maldynų ir pasių literatūros.

Prasminiai žodžiai: Kryžiaus kelio stotys, religinė tapyba, pasimokę meistrai.

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje įsivyravus keturiolikos stočių Kryžiaus kelio pamaldumo praktikai paplito įvairiomis technikomis atlikti Kančios ciklai – atvežtiniai ir vietiniai paveikslai, grafikos raižiniai, reljefai, spaudiniai, kurie, kaip meno kūriniai, papuošė, užpildė bažnyčias, Kryžiaus kelio koplytėles. Paveikslus tapė profesionalūs dailininkai, pasimokę meistrai ir liaudies meistrai. Apie šią kūrybos sritį istoriniuose šaltiniuose randame nedaug žinių – inventoriuose ir vizitacijos aktuose paminėtas kai kurių Kryžiaus kelio kūrinių įsigijimo laikas ar jų buvimas bažnyčioje. Apie paveikslų autorius dažniausiai sužinome iš parašo paveiksle (nors religinės dailės kūriniuose signatūros itin retos), kartais pagal analogus, dar rečiau –

1. T. Serafinskis. I stotis. Jiezno bažnyčia. A. Petrašiūno nuotr. 2000 m. KPC

2. T. Serafinskis. I stotis. Žemosios Panemunės bažnyčia. V. Balčyčio nuotr. 2004 m. KFMI

pagal įrašą dokumentuose. Iš empirinių tyrimų bažnyčiose ir muziejuose matyti, kad galima išskirti tam tikras Kryžiaus kelio ciklų grupes, artimas ikonografija ir bražu, ir priskirti jas įvardytiems dailininkams ar tapytojams-anonimams, jų dirbtuvėms.

Ši sisteminimo darbą „Lietuvos sakralinės dailės“ tęsiname leidinyje pradėjo dailėtyrininkai, tyrinę Vilkaviškio vyskupijos sakralinę dailę. Straipsniuose apie Kryžiaus kelio stotis nurodomi analogai, autorių sąrašą papildo naujos dailininkų pavardės.¹ Keletą ikonografinių grupių, apžvelgdama Plungės apylinkės² ir Užnemunės³ Kryžiaus kelio stotis, išskyre šio straipsnio autorė. Spaudai parengtoje publikacijoje „Josefo von Führicho Kryžiaus kelio ciklas Vienos Šv. Jono Nepomuko bažnyčioje, jo kartotės Lietuvoje“ išnagrinėta J. Führicho provaizdžio sklaida Lietuvoje. Minėtų tyrimų dėka XIX a. antrosios pusės religinės tapybos istorijos puslapiai pasipildė keliais naujais įvardytais autoriais, kuriems galima priskirti po keletą ar net keliolika ciklų: šiame sąraše produktyviausias tapytojas M. Bučinskis ar jo dirbtuvė, du bendradarbiavę tapytojai Michalina Ciszkevič ir Florianas Burdanowskis, profesionalūs lenkų tapytojai Matas Mačynskis, Kazimieras Gurnickis, pasimokę tapytojai Petras Švelinskis (Švalinskis?), K. Bogumilas, Žemaitijoje dirbęs J. Szyrma, Sudūvoje klajojęs Hymienickis ir kiti. Vis dėlto apie daugumą XIX a. antrosios p. Kryžiaus kelio autorių tegalime pasakyti – „nežinomas tapytojas“.

Šiame straipsnyje bus tyrinėjami Bagaslaviškio, Jiezno (Kaišiadorių vyskupija), Kėdainių Šv. Juozapo, Kauno Švč. Trejybės (Kauno vyskupija), Metelių, Žemosios Panemunės (Vilkaviškio vyskupija) bažnyčių Kryžiaus kelio ciklai. Visus šiuos komplektus priskirti vienam tapytojui buvo galima dėl šių priežasčių: visų minėtuju ciklų paveikslai, išskyrus Žemosios Panemunės, mažai tesiskiria formatu, ikonografija, kompozicijomis, dauguma stočių tapačios. Metelių, Bagaslaviškio, Jiezno, Kėdainių Šv. Juozapo, Kauno Švč. Trejybės bažnyčių komplektus

3. X stotis. Ilustracija iš knygos „Gyvenimas Išganytojaus sveto...“. 1879

4. T. Serafinskis. X stotis. Žemosios Panemunės bažnyčia. V. Balčyčio nuotr. 2004 m. KFMI

5. T. Serafinskis. V stotis. Žemosios Panemunės bažnyčia.
V. Balčyčio nuotr. 2004 m. KFMI

6. V stotis. Iliustracija iš knygos „Aukso altorius...“. 1861.

galima vadinti autorinėmis replikomis arba kartotėmis (1 pav.).⁴ Tarp jų išskiria Žemosios Panemunės bažnyčios ciklas, kitoks ne vien horizontaliu formatu, bet ir išplėtotomis naratyvinėmis kompozicijomis (2 pav.). Jame pasikartoja kai kurios kartocią kompozicijos, personažai, esti retų, tokiai pačių ikonografinių elementų. Visus šiuos Kryžiaus kelio ciklus vienija labai būdingos Kančios scenų kompozicijos, raiškūs, kiek deformuoti personažai, taip pat savitas meninis braižas ir raiški tapysena. Pagal Kauno Šv. Trejybės bažnyčios VII stotyje

autoriaus paliktą įrašą: „T. Serafinski“ buvo galima nustatyti šių ciklų autorių.⁵ Daugiau duomenų apie pasimokiusį taftytoj nepavyko rasti, todėl straipsnyje dėmesys sutelkiamas į kūrinius – T. Serafinsko nutapytus Kryžiaus kelius, jų ikonografiją. Bandysime nustatyti šio autoriaus kūrybos chronologines ribas, nors punktyrais pažymėti jo vietą religinių dailės Kryžiaus kelio tapybos srityje.

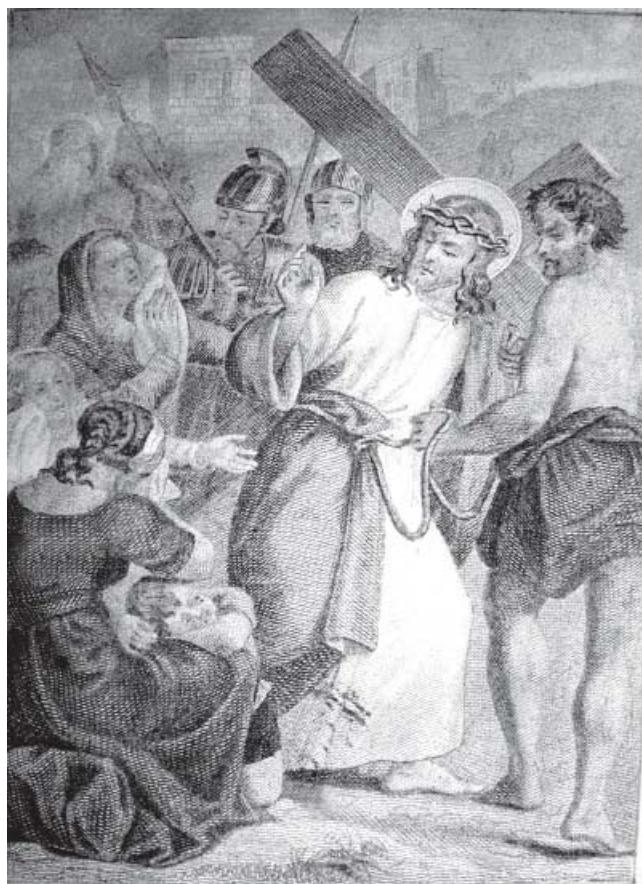
T. Serafinsko Kryžiaus kelio paveikslai nutapyti ant drobės, du iš jų – Žemosios Panemunės ir Jiezno bažny-

čiose – ant skardos. Jiezno bažnyčios IX stotyje yra skardos dirbtuvės ženklas: „...ΞΜΑ.Φ KPAMCTA.10 (?)“.⁶ Pažymétina, kad ne visi paveikslai kabo pirminėse vietose. Kauno Šv. Trejybės bažnyčios Kryžiaus kelias perkeltas iš Stakių (iki Pirmojo pasaulinio karo vadintos Pamituvio) bažnyčios.⁷ Pagal kun. Algimanto Kajacko pasakojimą, šios gerokai apnykusios Kryžiaus kelio stotys sovietmečiu buvo sukrautos Kauno Šv. Trejybės bažnyčios pastogėje. 1982 m. šventovę sugrąžinus tikintiesiems paveikslai buvo restauruoti ir pakabinti atšventintoje bažnyčioje.⁸ Kitas, Jiezno bažnyčios ciklas, perkeltas iš Birštono bažnyčios. 1909 m. Birštone pastačius neogotikinę šventovę prie naujo interjero buvo pritaikyti tos pačios stilistikos dirbtuviniai reljefai. Senieji T. Serafinsko paveikslai kurį laiką dar buvo saugomi zakristijoje, po to sukrauti bažnyčios palėpėje. XX a. 9 dešimtmeciu jie buvo paskolinti laikinajai Kaltinėnų koplyčiai (Tauragės r.),⁹ kurioje rinkosi tikintieji, kol sudegusios vietoje buvo statoma nauja bažnyčia. 1999 m. Kryžiaus kelio paveikslai buvo sugrąžinti ir perduoti Jiezno bažnyčiai. Nepaisant prieistorės abu ciklai straipsnyje vadinami pagal dabartinę jų buvimo vietą – Jiezno ir Kauno Šv. Trejybės bažnyčių ciklai. Visi daugiau kaip prieš šimtmetį nutapytai paveikslai yra keliskart atnaujinti, kai kurios labiau nukentėjusios Kauno Šv. Trejybės, Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios stotys yra pertapytos ir padailintos.

Vietinės reikšmės dailės paminklų sąraše įrašyti tik du T. Serafinskio Kryžiaus kelio komplektai: DV 1680, Metelių bažnyčia – „Stacijos (14)“ ir DV 619, Birštono (dab. Jiezno) bažnyčia – „Stacijos (14)“. Registriniame sąraše šios nežinomam autorui priskirtos Kryžiaus kelio stotys buvo datuotos įvairiai, pavyzdžiu: Birštono (dab. Jiezno) bažnyčios – XIX a. antroji pusė, Metelių bažnyčios – XIX a., Vilkaviškio vyskupijai skirtame Lietuvos sakralinės dailės kataloge pastarųjų paveikslų nustapymo data paankstinta, nukelta į 1822–1830 metus, jų atsiradimas susietas su naujos bažnyčios statyba.¹⁰ Suradus signatūrą ir archyvinius duomenis apie kai kuriuos T. Serafinskio ciklus galima patikslinti jo kūrybos laikotarpio ribas. 1880 m. paties autoriaus ranka įrašyti ant minėto Švč. Trejybės bažnyčios ciklo. Pagal šaltinius galima nustatyti kito, dabar Jiezno bažnyčioje kabančio ciklo (buv. Birštono bažnyčios) įsigijimo datą – pirmąkart jis paminėtas 1884 m. Birštono bažnyčios inventoriuje.¹¹ Informacijos apie Kėdainių Šv Juozapo bažnyčios stotis randame ir Krakių dekano 1894 m. raporte, kuriami parašyta: „Igyta 14 Išganytojo kančios ikoną (икон страданий Спасителя) už 200 rub“.¹² Taigi sužinome ir kiek už šį ciklą buvo sumokėta.¹³ Apie įkainio dydį galima spręsti jį palyginus su kitais XIX a. antrosios p. įvairios rūšies Kryžiaus kelio komplektais – oleografijų ciklą buvo galima įsigyti už 80–130 rublių,¹⁴ o panašus profesionalaus dailininko darbas kainavo nuo 300¹⁵ iki 1010 rub.¹⁶ Kūrinių kainą nulémė ne vien menininko vardas, bet ir paveikslų meniškumas – už to paties autoriaus kopijas ar replikas buvo mokama gerokai pigiau nei už sudėtingas didesnio formato kompozicijas, kurios buvo sukuriamas pagal individualų užsakymą. Dalį kainos sudarė rémai.

Apie T. Serafinskio kūryboje išskirtinių Žemosios Panemunės bažnyčios Kryžiaus kelią istorinių duomenų nepavyko rasti. Žinoma, kad dabartinė, antroji, mūrinė bažnyčia baigta statyti 1877 m.¹⁷ Tikriausiai Kryžiaus kelio stotys, kaip būtinas XIX a. pabaigos sakralaus interjero elementas, buvo įsigytos pastačius ir įrengus bažnyčią – apie XIX a. 9 dešimtmetį. Taigi panašiu laiku kaip ir kiti T. Serafinskio ciklai. (Ši prielaida plačiau bus aptariama skyriuje apie T. Serafinskio Kryžiaus kelijų ikonografijos raidą.)

Du T. Serafinskio Kryžiaus kelio – Kauno Švč. Trejybės (buv. Stakių) ir Jiezno bažnyčios – ciklai yra su lietuviškais pavadinimais. Spaudos draudimo, carinės valdžios vykdomos rusifikacijos metu lietuviški įrašai ant paveikslų buvo gana retas reiškinys. Tai priklausė nuo klebono ir parapijiečių tautinės savimonės. Rašoma, kad Pamituvio (dab. Stakių) parapijos tikintieji

7. C. Mayer. VIII stotis. Vario raižinys. LNM

8. T. Serafinskis. VIII stotis. Bagaslaviškio bažnyčia.
A. Petrašiūno nuotr. 2000 m. KPC

9. T. Serafinskis. III stotis. Žemosios Panemunės bažnyčia. V. Balčyčio nuotr. 2004 m. KFMI

buvę grynieji žemaičiai, kurių XX a. pradžioje nereikėjė atversti į lietuvybę.¹⁸ Idomu tai, kad buvusių Stacių (dabar Kauno Švč. Trejybės bažnyčios) Kryžiaus kelio pavadinimai nurašyti iš populiairių XIX a. vidurio knygelių, skirtų Kryžiaus kelio pamaldumui ugdyti. Pavadinimų rašyba paraidžiui atitinka „Garbie Diewa knigele jaunumenej su pridejimu Rožanczui ir Kalwarios...“, „Kalwaria arba kialas kryžiaus sopulun Jezusa Kristusa [...] del Diewa-Bajmingu Žiamajcziu suprastinaj partajsita ir isz nauja spaustuvien paduota“ (abi 1860)¹⁹ knygelių stočių pavadinimus. Perrašant ar atnaujinant paveikslus pavadinimuose įsivėlė vienas kitas netikslumas, praleista viena kita raidė [A. G. pataisymai pagal knygelę „Garbie Diewa...“ skliaustuose], „I“ ir „J“ raidės rašomas su tašku, „Ł“ rašoma kaip „ł“. „STACIA PIRMA. WIESZPATS JEZUS AP-SUDITAS ANT SMERCZIA.“; „STACIA ANTRA. WIESZPATS JEZUS JEM KRIŽIU ANT PECZIU SAWA.“; „STACIA TR[E]CZIA. WIESZPATS JE-ZUS PIRMA KARTA PUOŁ PO KRIŽIUMI.“; „STA-CIA KIATWIRTA. WIESZPATS JEZUS UŽEJN

KIAĪ MOTINAI SAWA SZWENCZIAUSEJ.“; „STACIA PENKTA. WIESZPATS JEZUS NESZIMI KRIŽIAUS PAGAI[Ł]BIETAS NUOG CIRENEUSZA.“; „STACIA SZESZTA. JEZAUS WEJDAS APSZŁUOSTITAS NUOG WERONIKAS.“; „STA-CIA SEKMA. WIESZPATS JEZUS PUOI[Ł] AN-TRA KARTA PO KRIŽIUMI.“; „STACIA ASZMA. WIESZPATS JEZUS TIESZIJ WERKIĘCZES MO-TERIES.“; „STACIA DEWINTA. WIESZPATS JE-ZUS PUOI TRETI KARTA PO KRIŽIUMI.“; „STA-CIA DESZIMTA. WIESZPATS JEZUS APNUO-GINTAS IR PAGIP[R]DITAS.“; „STACIA WIEN[I]OI[L]EKTA. WIESZPATS JEZUS PRI-KAFTA[S] PRI KRIŽIAUS.“; „STACIA DWII[L]EK-TA. WIESZPATS JEZUS PAKIEITS [PAKELS] ANT KRIŽIAUS IR M[N]UMIRIS.“; „STACIA TRII[L]EKTA. WIESZPATS JEZUS NUIMTAS NUOG KRIŽIAUS.“; „STACIA KIATURIOI[L]EK-TA. WIESZPATS JEZUS PAGUI[L]DITAS GRABI“. Jiezno bažnyčios stočių pavadinimai neautentiški, tikėtina, kad senieji įrašai uždažyti ir perrašyti litera-

tūrine normine lietuvių kalba, pavyzdžiui: „Pirma Stacija. V. Jėzus nuteistas numirti.“ (1 pav.) ir t. t. Metelių, Bagaslaviškio Kryžiaus kelio paveikslų apačioje taip pat matyti juosta, skirta pavadinimui. Dabar galime tik spėlioti, kada ir dėl kokių priežasčių įrašai buvo užtapyti – ar spaudos draudimo metu, ar vėliau dėl senybinės kalbos, o gal stočių pavadinimai buvo užrašyti lenkų kalba? Tai paaškės atlikus tyrimus.

T. Serafinsko Kryžiaus kelio provaizdžiai. Keturiolikos dalių Kryžiaus kelio ciklas – nuo Piloto namų iki Jézaus palaidojimo – turėjo nusistovėjusią ikonografiją, stočių paveiksluose privalėjo būti atpažįstamas tam tikras Išganytojo Kančios momentas. Profesionalūs dailininkai, pasimokę ir liaudies meistrai buvo saistomi griežto reglamento, todėl dažnai pasirinkdavo paprasciausią sprendimą – tiksliai nukopijuodavo populiarias Kryžiaus kelio stočių klišes, per gravūras, reprodukcijas, knygų iliustracijas paplitusias katalikiškoje Europoje. Kiti autoriai, nenutoldami nuo tradiciinių ikonografinių schemų, Kančios vaizdams suteikdavo savitesnę išraišką, laisviau jas interpretuodavo. Kokį kelią pasirinko T. Serafinskis, galima pabandyti išsiaiškinti suradus provaizdžius.

Kauno Švč. Trejybės Kryžiaus kelio stočių pavadinimų rašyba parodė, kad autorius žinojo Kryžiaus kelio vadovus. Kai kurie XIX a. antrosios p. leidiniai buvo iliustruoti Jézaus Kančios kelio paveikslėliais. Juozapo Zavadskio spaustuvė Vilniuje turėjo įsigijusi keletą tokų raižinių komplektų. Atrodo, kad pagal vieną iš jų T. Serafinskis galėjo nutaptyti kai kurias Žemosios Panemunės ciklo kompozicijas („Gyvenimas Iszganytojaus svieto...“ 1879, „Kalwarya arba kialas kryžiaus...“, 1879) (3 pav.). Šios iliustracijos, kaip matyti iš įrašo, įgytos iš Paryžiaus *Laurent de Berny* spaustuvės (1828–1840).²⁰ Iliustracijos gana paprastos, pavaizduoti trys–penki veikėjai, fonas minimalus. T. Serafinskis atkartojo paveikslėlių kompozicijų schemas, pagrindinių personažų pozas: II stotyje – Jézaus ir kareivio, IV stotyje – Švč. Mergelės Marijos ir Jézaus, VI stotyje – šv. Marijos Magdalietės ir Jézaus. Pagal šį provaizdį galėjo būti nutapta gana retos ikonografijos X stotis „Jézui nuplēšiami drabužiai“, kuriuoje Išganytojas pavaizduotas sėdintis (3, 4 pav.). Įdomi, neįprasta V stoties „Simonas Kirėnietis padeda neštį kryžiu“ kompozicija, vienoda visuose T. Serafinskio cikluose: pagrindiniai veikėjai Simonas Kirėnietis su kryžiumi ir Jézus, vedamas kareivio, pavaizduoti nusisukę, einantys skirtingomis kryptimis (5 pav.). Toks siužeto traktavimas nėra tapytojo išmonė, pagal šią schemą figūros sukompionuotos „Aukso altoriaus“

maldaknygės (Juozapo Zavadskio spaustuvė, 1861) iliustracijoje, kurią, manoma, išraižė grafikas Vincentas Smakauskas.²¹ (6 pav.). Kitų Žemosios Panemunės ir kartočių stočių provaizdžiais buvo Lietuvoje paplitę kai kurie graviūrų ciklai, kurie dažniausiai kabėdavo kukliose filijinėse bažnyčiose ir koplyčiose, arba

Dešimta Stacija. V. Jėzus apnuogintas ir tulžia pagirdytas

11. T. Serafinskis. X stotis. Jiezno bažnyčia.
A. Petrašiūno nuotr. 2000 m. KPC

12. T. Serafinskis. XIV stotis. Bagaslaviškio bažnyčia.
A. Petrašiūno nuotr. 2005 m. KPC

13. T. Serafinskis. VI stotis. Bagaslaviškio bažnyčia.
A. Petrašiūno nuotr. 2005 m. KPC

14. T. Serafinskis. VI stotis. Kauno Švč. Trejybės bažnyčia.
A. Giniūnienės nuotr. 2007 m.

STACIA Szeszta. Jezus wejdas apsuostitas nudg Veronikas.

mažo formato spaudiniai, skirti privačiam pamaldmui skatinti.

T. Serafinskio Kryžiaus kelių I stoties scenoje Pilotas pavaizduotas vilkis rytietiškais rūbais, sėdintis baroki-

zuotame soste su baldakimu. Egzotišką prokuratoriaus įvaizdį (suformuotą viduramžiais, mėgstamą baroko daile) XIX a. palaipsniui išstumė istorizuotas Piloto paveikslas, bet Lietuvoje pasimokiusių dailininkų ir liaudies meistrų darbuose jis tebebuvo mėgstamas. Palyginę pagal baroko stilistiką sukurtą vokiečių grafiko M. Engelbrechto (1684–1756) raižini²² ir daugiau kaip po šimtmečio T. Serafinskio nutapytą I stotį randame daug ikonografinių panašumų. Kitas XIX a. raižinių ciklas veikiausiai taip pat buvo gerai žinomas tapytojui – tai nedidelio formato vario graviūros, skirtos privačiam pamaldmui, atspaustos Niurnbergo C. Mayerio (1798–1868) spaustuvėje²³ (7 pav.). Šio provaizdžio įtaka yra akivaizdi Kryžiaus kelio replikose: panaši VI (Veronika nušluosto Jėzui veidą), VIII (Jėzus ramina verkiančias moteris) (7, 8 pav.), X (Jėzui nuplēšiami drabužiai), išskyrus Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios paveikslą. Ne visuose, bet Metelių ir Bagaslaviškio cikluose atkartota XI stoties (Jėzus prikalamas prie kryžiaus) kompozicija, Kauno Švč. Trejybės bažnyčios XIII stotyje – Pietos scena. Galima manyti, kad T. Serafinskio kryžiaus nešimo paveiksluose tarp minios ar kulisuose pasirodantis išskirtinis didaktiškas personažas žydas taip pat galėjo būti perimtas iš C. Mayerio graviūrų, nes standartizuotuose XIX a. Kryžiaus keliuose jis vaizduojamas gana retai (10 pav. – pateikiamas pirmame žurnalo viršelyje).

Kryžiaus kelio *Nukryžiavimo*, *Nuėmimo nuo kryžiaus* ar *Pietos*, *Jėzaus laidojimo* paveikslams nestigo įvairios stilistikos provaizdžių, šiuo siužetu paveikslai kabėjo bažnyčiose, buvo žinomas ižymių Vakarų Europos meistrų kopijos, variacijos, reprodukcinės graviūros. Tapytojai šiai atvejais turėjo didesnį pasirinkimą. Antai Žemės Panemunės ciklo XI stotis nutapta pagal nuo XIX a. 8 dešimtmečio Lietuvoje paplitusį vokiečių nazarenu mokyklos atstovo J. Führicho provaizdį.

Pateiktas T. Serafinskio Kryžiaus kelių pirmavaizdžių sąrašas nėra galutinis, nes prototipais galėjo būti ir profesionalių dailininkų ciklai, taip pat dirbtuviniai reljefai, dar nesurasti, o gal sunykę paveikslai ar spaudiniai. Pavyzdžiu, neįprasta, apversta *Jėzaus prikalimo* scena (Jiezno ir Kauno Švč. Trejybės bažnyčių cikluose (17 pav.)) pavaizduota Michalinos Ciszkewicz ir Floriano Burdanowski'o²⁴, taip pat nežinomo autoriaus Kernavės (Kaišiadorių vyskupija, nepilnas ciklas, nenaudojamas) bažnyčios XI stoties paveiksluose; finalinė *Jėzaus karste* kompozicija yra M. Bučinski'o Plokščių bažnyčios (Vilkaviškio vyskupija), nežinomo dailininko Aleksandrovėlės (Panevėžio vyskupija) XIV stoties paveiksle. XIX a. antrojoje pusėje vietiniai Lietuvos tapytojai gana dažnai vietoje tradicinių *Jėzaus kūno nešimo į kapo*

rūsių ar *Apraudojimo* scenų pasirinkdavo adoracinių pobūdžio *Jėzaus karste* kompoziciją, kuri priminė Didžiojo Šeštadienio dekoraciją (12 pav.). XIX a. pabaigoje suaktyvėjo reprodukavimo procesas, padidėjo ikonografinių pavyzdžių įvairovė. Jų įtaka atspindi vėlesniame, pagal tą patį kartocių etaloną nutapytame, bet „modernesnės“ traktuotės Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios cikle, ypač X–XII stočių interpretacijoje.

Galima padaryti tam tikras išvadas apie T. Serafinsko tapybos santiųj su provaizdžiais: visų pirma turime konstatuoti, kad T. Serafinskis nenukopijavo kokio nors vieno Kryžiaus kelio ciklo, bet buvo susipažinęs ir naujojosi įvairia ikonografine medžiaga. Antra, provaizdžiai meistrui tebuvo pirminė medžiaga, nes jis sukūrė savo Kryžiaus kelio etaloną, pagal kurį nutapė replikas. Žemosios Panemunės cikle jis nutolo nuo replikų, panaudojo ir kitus provaizdžius, kurie buvo atspirties taškas savitai kūrybinci raiškai.

T. Serafinsko Kryžiaus kelių ikonografija. Kaip minėta, T. Serafinsko Metelių, Bagaslaviškio, Jieznos, Kauно Švč. Trejybės, Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčių ciklai yra kartotės, nutapytos pagal paties autorius sukurtą etaloną. Jas nagrinėdami sutelksime dėmesį į ikonografinius skirtumus, jais sieksite atskleisti T. Serafinsko Kryžiaus kelių ikonografinius ypatumus. Taip pat bandysime išsiaiškinti Žemosios Panemunės bažnyčios ciklo vietą kartocių kontekste ir atsakyti į klausimą, kas galėjo sąlygoti minėto ciklo išskirtinumą.

Ikonografiniu požiūriu panašiausi tarp kartocių yra Metelių ir Bagaslaviškio bažnyčių ciklai, Bagaslaviškio paveikslų kompozicijos papildytos vienu kitu veikėju, fono detalėmis.²⁵ Galima prielaida, kad paprastesnis Metelių bažnyčios ciklas nutapytas pirmiau. Kitose autoriaus replikose yra daugiau ikonografinių ir kompozicinių variacijų, daugiausia jų vėlyvajame Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios cikle.

Pirmiausia aptarsime, kokios visų Kryžiaus kelio ciklų stotys yra identiškos, po to kokios

kartočių. Visus T. Serafinsko ciklus sieja tapačios I (Jėzus pas Pilotą) ir XIV (Jėzus laidojamas) stotys, išreminančios Išganytojo Kančios dramą (1, 2, 12 pav.). Panašios yra IV (Jėzus susitinka savo Motiną), V (Simonas

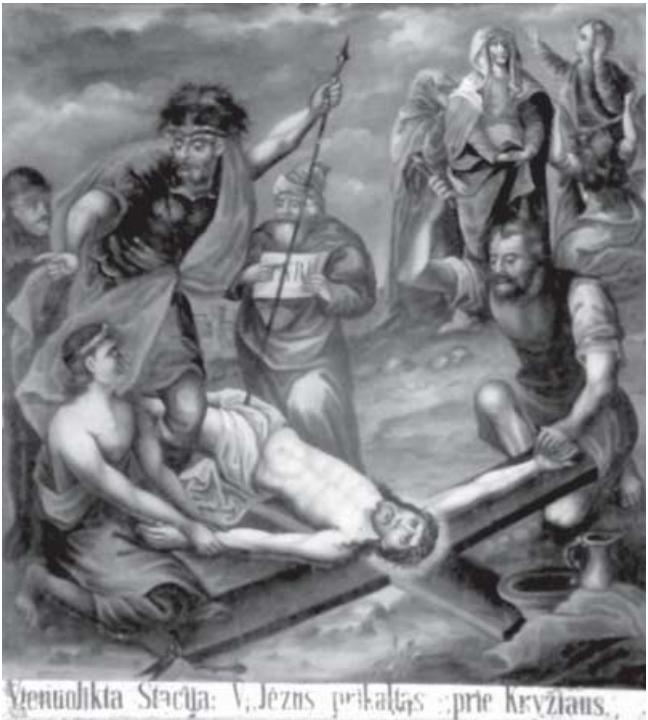

Sesta Stacija. Veronika šluosto Jėzaus veidą.

15. T. Serafinskis. VI stotis. Jieznos bažnyčia. A. Petrašiūno nuotr. 2000 m. KPC

16. T. Serafinskis. VI stotis. Žemosios Panemunės bažnyčia. V. Balčyčio nuotr. 2004 m. KFMI

17. T. Serafinskis. XI stotis. Jiezno bažnyčia.
A. Petrašiūno nuotr. 2000 m. KPC

18. T. Serafinskis. XI stotis. Bagaslaviškio bažnyčia.
A. Petrašiūno nuotr. 2005 m. KPC

Kirėnietis padeda nešti kryžių) (5 pav.), VIII (Jėzus ramina verkiančias moteris) stotys (8 pav.). Išplėtotos fabulos Žemosios Panemunės cikle daugiau nei replikose veikėjų: įterpiamas raitelis, žydas, romėnų karys, taip pat koks brutalus pusnuogis veikėjas pavaizduotas padoriau apsirengęs ar kitokia poza (II stotis „Jėzui uždedamas kryžius“). Pagal savo etaloną T. Serafinskis nupatė ir dinamiškas Jėzaus trijų suklupimų scenas (III, VII, IX stotys). Žemosios Panemunės cikle šias kompozicijas tapytojas kiek perfrazavo: galima atpažinti tuos pačius Kančios dramos veikėjus, budelius, sustingusius brutaliose pozose, šarvuotus romėnų karius, žengiantinius ar abejingai stovinuojančius, taip pat lydinčiuosius, sukaustyti širdgėlos, bet jie atrodo išdėstyti pagal kitokį scenarijų (9, 10 pav.). Skirtingus X stoties „Jėzui nuplėšiami drabužiai“ variantus, kaip buvo minėta, nulėmė provaizdžiai. Nuosekli eiga atsiskleidžia kartotėse, VI stoties „Veronika nušluosto Jėzui veidą“ variantuose (13, 14, 15 pav.). Visų šios stoties paveikslų kompozicija panaši – Veronika pavaizduota suklupusi priešais Jėzų su išskleista drobule (pagal C. Mayerio provaizdį). Metelių ir Bagaslaviškio bažnyčios paveiksluose matyti tik drobulė, Kauno Švč. Trejybės bažnyčios paveiksle ant drobulės jau „įterptas“ Jėzaus veidas, Jiezno ir Kėdainių bažnyčių paveiksluose – prie išskleistos drobulės su Veraikonu priderinta kiek pasisukusios Veronikos figūra. Šio religinio motyvo laipsniškas išsiskleidimas gali būti siejamas su Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje atgaivintu ir platinantu Šventojo veido kultu, Romoje esančios Veraikono relikvijos pagerbimo tradicija. Prie parapijų buvo steigiamos „neperstojančios maldos“ draugijos, leidžiamos Viešpaties veido adoracijos maldų knygėlės, platinami atvaizdai, altoriai puošiami „Arma Christi“ antepeadijais, kurių centre įkomponuotas Veraikonas (Plokščių, Inturkės bažnyčia ir kt.).²⁶ Itin pagarbiai šis motyvas perteiktas Žemosios Panemunės bažnyčios ciklo VI stotyje, kuri, kaip minėta, nutapta pagal kitą provaizdį – Veraikonas įkomponuotas veik centre, tarp stovinčių Jėzaus ir Veronikos figūrų (16 pav.). Bet sugrįžkime prie kartočių. Pagal VI stoties drobulės motyvą T. Serafinskio Kryžiaus kelio kartotės išsidėsto tokia tvarka:

19. T. Serafinskis. XIII stotis. Kėdainių bažnyčia.
A. Petrašiūno nuotr. 2005 m. KPC

20. T. Serafinskis. XIII stotis. Kauno Švč. Trejybės bažnyčia.
A. Giniūnienės nuotr. 2007 m.

Metelių, Bagaslaviškio, Kauno Švč. Trejybės, Jiezno, Kėdainių bažnyčių ciklai.

T. Serafinsko Kryžiaus keliuose panaudotos dvi skirtingos XI stoties „Jėzus prikalamas prie kryžiaus“ interpretacijos (17, 18 pav.), kurias nulėmė skirtingi provaizdžiai – vienas tradicinės ikonografijos: ant įstrijai įkomponuoto kryžiaus paguldytas Jėzus, prie jo du budeliai, atliekantys egzekuciją, antrame plane lydintieji – Švč. M. Marija, šv. Jonas, šv. Magdalena, šventosios moterys. Taip Jėzaus prikalimo scena nutapta Metelių, Bagaslaviškio, Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčių cikluose. Jiezno ir Kauno Švč. Trejybės bažnyčių paveiksluose Jėzaus prikalimo scena apversta – centre įkomponuotas roménų karys, smeigiantis durtuvą.²⁷ Šis ikonografinis variantas, matyt, dėl neįprasto apversto vaizdo, neproporcingai padidintos kario figūros nebuvo labai sėkmingas ir įtikinantis, gal todėl vėlesniame Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios cikle autorius sugrijojo prie tradicinio varianto.

Keturiuose cikluose T. Serafinskis pakartojo kulminacinę *Nukryžiavimo* sceną (išskyrus Žemosios Panemunės ir vėlyvajį Kėdainių šv. Juozapo ciklus): pirmame plane, kryžiaus papédėje pavaizdavo nualpusią Mariją, palaikomą šv. Magdalenos ir šv. Jono. Prototipuose ši grupė dažniausiai būna paslinkta į šoną, galbūt ją centruodamas tapytojas norėjo paryškinti Jėzaus

Motinos skausmą. Mariologinė siužeto linija pratęsima ir XIII stoties – Pietos kompozicijoje (Kauno Šv. Trejybės, Žemosios Panemunės bažnyčios).

XIII stoties ikonografijai T. Serafinskis taip pat panaudojo du Vakarų Europos ir Lietuvos dailėje naudotus ikonografinius variantus, išryškinančius du XIII stoties siužeto momentus (19, 20 pav.). Jie išskiriami XIX a. antrosios pusės maldynų Kryžiaus kelio tryliktosios stoties apmästyme: 1) „Juozapo su Nikodemu nuleidusiu nuog križiaus szwencziazus kuna Iszganitojaus musu“; 2) „aszaras ir suopolius Sszwencziazusios Marijos, kad prijem kuna numirusi miliausia Sunaus sawa“.²⁸ Pirmasis evangelinis, tradicinis, paplitęs nuo ankstyvosios krikščionybės laikų, išplėtotas potridentinėje dailėje, paplitęs per graviūras, didžiųjų baroko meistrų kopijas, kartotes, reprodukcijas; antrasis sietinas su Pietos ikonografija, susiformavusia dėl Viduramžių mistinio pamaldumo ir pasių literatūros įtakos. T. Serafinskis dažniau rinkosi Jėzaus nuémimo nuo kryžiaus sceną, nors dviejuose cikluose, Žemosios Panemunės ir Kauno Švč. Trejybės, pavaizdavo Pietos kompozicijas, nutapytas pagal skirtingus provaizdžius (20, 21 pav. – pateikiamas galiniame žurnalo viršelyje).

Apibendrinant, aiškumo dėlei, antrajį Kryžiaus kelį salygiškai galima padalyti į dvi dalis: pirmoji dalis –

I–IX stotys (kryžiaus nešimas), antroji dalis – X–XIV stotys (ant Golgotos kalno ir palaidojimas). Pirmos dalių kartočių stotys nutapytos pagal autorinį modelį. Laisviau juo pasinaudota Žemosios Panemunės cikle – scenos savaip surežisuotos, papildytes. Išsiširkia VI stotis „Veronika nušluosto Jézui veidą“, kartotėse – dėl ikonografinės eigos, o Žemosios Panemunės cikle – dėl panaudoto kito provaizdžio. Antroje ciklo dalyje daugiau pakeitimų, kartotėse kaitomi keli XI, XIII stočių variantai, vėlyvesniame Kédainių Šv. Juozapo bažnyčios cikle – kitokios ikonografijos X–XII stotys. Žemosios Panemunės bažnyčios cikle II dalių Viešpaties Kančios scenos traktuotos savitai. Visi Kryžiaus kelio ciklai užbaigiami ta pačia finaline „Jézaus karste“ kompozicija.

Pagal VI stoties „Veronikos drobulės“ motyvą ir kai kurių ikonografinių elementų²⁹ panaudojimą kartočių ciklai išsidėsto tokia tvarka: Metelių, Bagaslaviškio, Kauno Šv. Trejybės (nutapytas 1880 m.), Jiezno (paminėtas 1884 m.), Kédainių Šv. Juozapo bažnyčios (igytas 1894 m.) ciklai. Ši raida atitinka chronologinę eiga. Vis dėlto vieno motyvo parinktis yra per menkas argumentas pagrįsti T. Serafinsko Kryžiaus kelių ikonografinę raidą. Juolab kad kitų – XI („Jézaus prikalimo“ scenos du variantai) ir XIII („Pietos“ ir „Nuémimo nuo kryžiaus“) stočių variantų ikonografinė kaita neatitinka šios raidos. Tai galėjo būti T. Serafinsko bandymų, kūrybinių paieškų rezultatas, sietinas su naujų provaizdžių atradimu bei paties autoriaus įsigilinimu į šią temą. Tikėtina, kad išskirtinis, išplėtotos fabulos Žemosios Panemunės Kryžiaus kelio ciklas sukurtas panašiu laiku – XIX a. 9-uoju dešimtmeciu, bet kaip individualus užsakymas. Kaip minėta, tikrai vėlesnis yra Kédainių Šv. Juozapo bažnyčios ciklas.

Prasmės ir simboliai. Kryžiaus kelio paveikslai turėjo konkrečią paskirtį, jie formavo tikinčiojo sampratą apie Viešpaties nueitą Kančios kelią, Jo Atpirkimo misiją. XIX a. Kryžiaus kelio knygelių pratarmėse rašoma, kad tikintieji turi daryti trumpus apmąstymus „ipaczej stacijos, pagal paweiksąlą iszreikszta abroze (Ta isake szw. Kongregacija 16 Wasare 1839 m.).³⁰ Reglamentuotoje XIX a. antrosios pusės Kryžiaus kelio taipyboje negalėjo būti savavališkos siužeto interpretacijos ar jo plėtotės, netradiciniai ikonografiniai intarpai privalėjo turėti religinį pagrindą. T. Serafinsko Kryžiaus keliuose yra mišlingų personažų, simbolių, elementų, kuriuos galima pabandyti dešifruoti pasitelkus to meto pasijų literatūrą. 1864 m. buvo lietuviškai išleista, vėliau ir keliskart pakartotinai išspaustinta augustinių vienuolės mistikės Katharinos Emmeryk (1774–1824) knygelė „Sopulinga muka Vieszpaties

musu Jezaus Christaus“,³¹ kurioje detaliai aprašyti jos Viešpaties Kančios kelio regėjimai. Netolimoje praeityje, XIX a. pradžioje, mistikės patirtos vizijos priartino evangelinius Jézaus Kančios įvykius, skatinė kiekvieną tikintįjį suvokti juos kaip elgesio pavyzdžius ir tai išgyventi. K. Emmeryk aprašyta istorija rėmėsi jos amžininkai,³² ji veikė vaizdinę Jézaus Kančios kelio išraišką,³³ ypač nazarėnų grupuotės kūrinius. Pabandysime remiantis šios mistikės tekstu atskleisti kai kuriuos užkoduotus T. Serafinsko Kryžiaus kelio paveikslų simbolius, reikšmes.

K. Emmeryk regėjimuose detaliai aprašo minią, lydėjusią Jézų į Golgotos kalną: joje buvo Švč. Mergelė Marija, šventosios moterys, jo mokiniai, romėnų kariai, raitininkai, fariziejai, žydai, budeliai.

Fariziejai. I stotyje paveikslų gilumoje prie Piloto sosto matyti du it dvyniai panašūs fariziejai (tik Kédainių Šv. Juozapo bažnyčios paveiksle – vienas jų stovi priešais sostą). Šie barzdoti vyrai replikose keistai nubalę, bespalviai, kai kuriuose cikluose atrodo lyg būtų nepabaigtai tapyti (1, 2 pav.). K. Emmeryk tekste skaičome, kad Jézų pas Pilotą atlydėjo „du wiriaus Kungių Kajposzias ir Annoszias“.³⁴ Tikėtina, kad tiedu vyrai, rodantys pirštais į Jézų (Žemosios Panemunės bažnyčios cikle), yra pagrindiniai Jézaus kaltintojai (2 pav.). Kitokios išvaizdos fariziejai pasirodo Žemosios Panemunės X ir XI stotyse. XI stotyje vienas jų apsigobės žydų maldos šaliu – tallit. Kartotėse ir Žemosios Panemunės cikle taip pat pavaizduotas barzdotas židas (10 pav.). Šis didaktiškas personažas buvo Jézaus Kančios scenų dalyvis ir Viduramžių paveiksluose.

Romėnų kariai. K. Emmeryk mini **raitininkų** būri – II stotyje pavaizduotas ant balto žirgo jojantis raitininkas, galbūt „patsai storosta szarwuotas ginklajis“, kuris, kaip rašo regėtoja, „joje pirmiaus“.³⁵ T. Serafinskis kruopščiai perteikė romėnų šarvus ir jų atributiką, taip pat nutapė vėliavą su įrašu S.P.O.R (III stotis) – *Senatus populus que Romanus* (Romos senatas ir liaudis) sanci trumpa (9 pav.).

Budeliai. Neigiamiausiai Kančios dramos dalyviai – budeliai, kuriuos K. Emmeryk taip apibūdina: „Buwa tai žmonies maža auguma, pasziurusejs plaukajs, padabni į kraugierius žverius, biauriose rejkaļuose tarna-wa je už pinigus rimionams ir židams“.³⁶ T. Serafinsko paveiksluose, kaip ir K. Emmeryk aprašyme, sie brutalūs personažai yra pagrindiniai kankintojai, o romėnų kariai, atrodo, šiame veiksme dalyvauja kaip prižiūrėtojai, tvarkos sergėtojai (4, 5, 10 pav.).

Kančios atributai. Be įprastų kryžiaus, erškėtių vainiko, vinių, plaktuko, paveiksluose matoma ir virvė.

I stotis – Jėzaus rankų riešai surišti virve, taip pat virvė juosia kaklą – taip Jėzus vaizduojamas „Ecce homo“ kompozicijose (1, 2 pav.). V stotyje Jėzaus juosmuo ir rankos taip pat surištos virve (6 pav.). Kitose stotyse jis pavaizduotas parkritęs po kryžiumi, tempiamas už virvės. K. Emmeryk išprasmina šį elementą ir nutiesia paralelę tarp Senojo ir Naujojo Testamento, susieja jį su Abraomo auka: į aukos vietą Izaokas nešė malką ryšulėli, o Jėzus – kryžiu: „kieturi budelej wirwes pririsztas prie juostos Jezaus, palenkta po sunkuma kryžiaus, primanti Izaoka neszanti medžius ant kačna del padarima isz jo apieros Diewuj“.³⁷ Kartotėse X stotyje T. Serafinskis pavaizduoja berniuką, nešiną krepšeliu su Kančios įrankiais ir lentele su įrašu INRI (Jiezno, Kėdainių bažnyčia) ar tik lentelę (X stotis – Metelių, Bagaslaviškio bažnyčios) (11 pav.). K. Emmeryk tekste paminimas jaunuolis – „paskuj ju ženge jaunas bernelis su užkabinta ant krutines toblicze parasa: *Tas ira Jezus Karalus Židu*, kuri tureje buti prikačta prie wirszaus kryžiaus“.³⁸ Mistikė išvardija ir kitus Kalvarijos eisenos dalyvius su įvairiais Kančios įrankiais: vieni turėjo „wirwes, wines, klinus, krapszus su reikalingajais daiktaj; kiti nesze kartis ir kopetas [...]“. Idomu, kad provaizdžiuose, pavyzdžiu, C. Mayerio XI stoties graviūroje ar X stoties knygų iliustracijoje, šių atributų nėra, o T. Serafinskio stotyse jie išdėstyti pirmajame plane (3, 4, 18 pav.).

Angelai. K. Emmeryk regėjimuose greta realių veikėjų įterpiami „aniolai“, kurie pasiskubina pagelbėti Viešpačiui baisiose Kančiose ir aprauda mirusį Isganytoją. K. Emmeryk tekste skaitome: „Regėjau prie graba Iszganitojaus szwencziausis kunas apviniotas drobulėjs žibantis szwiesumu guleje tarpe dvielu Aniołu, kuriie po wałandos idejima i graba atsistoja wienas prie Galwos, antras prie Koju Jezaus“. XIX a. antrosios pusės šio siužeto ikonografijoje dažniausiai vaizduojami du angelai (Metelių bažnyčios cikle), T. Serafinskio paveiksluose įkomponuotas trečiasis angelas su smilkytuvu galėjo būti įkvėptas Didžiojo Šeštadienio liturgijos, bažnytinii apeigų (12 pav.).

Akmuo. Jėzaus parpuolimo stotys. K. Emmeryk pa mini septynis suklupimus, jų aprašymuose keliose vietose paminėtas akmuo: „Jėzaus pirmas parpuolimas. Įlinkime uliczios purwinineme klane, buwa akmu deł patogesne parejima. Jezus prisiartines prie tos wietos nebetureje siļu tolesnej ženkти, bet kad budelej trauke ir be malones stume, parpuole ant ano akmene...“³⁹ Žemosios Panemunės bažnyčios cikle didžiausias akmuo pavaizduotas pirmojo suklupimo paveiksle (III stotis), kituose – mažesni (9, 10 pav.).

Tai kelios veikėjų charakteristikos, keli elementai, kurie iliustruoja K. Emmeryk tekstą, jų yra ir daugiau. Deja, negalime, kaip vokiečių nazarėnų tapytojo J. Führicho Kryžiaus kelių tyrinėtojai, pasakyti, kad K. Emmeryk knygėlė gulėjo T. Serafinskio knygų lentynoje..., nes apie jo gyvenimą nieko nežinome. Vis dėlto žvelgdami į išlikusius Kryžiaus kelio ciklus, kartotes ir savitą Žemosios Panemunės ciklą galime teigti, kad tapytojo Kančios vaizdinius galėjo įkvėpti minėtosios mistikės tekstai.

Išvados. Gausi iliustracinė medžiaga, provaizdžiai T. Serafinskui leido kūrybiškiau pažvelgti į standartizuotą, daug pastangų ir atsidavimo reikalaujančią žanrą. Tapytojas specializavosi Kryžiaus kelio tapybos srity. Panaudodamas įvairius provaizdžius, jis sukūrė savitą etaloną, pagal kurį XIX a. 8–10 dešimtmečiais nutapė keletą kartočių. Išskiriantis iš kitų, išplėtotos fabulos Žemosios Panemunės bažnyčios Kryžiaus kelio ciklas veikiausiai nutapytas kaip specialus užsakymas. Šis ciklas užima išskirtinę vietą T. Serafinskio kūrybinėje biografijoje, taip pat ir XIX a. antrosios pusės pasimokiusių meistrų tapybos pavelde, kaip labiausiai išplėtotos ikonografijos Kryžiaus kelio pavyzdys. T. Serafinskio Kryžiaus keliuose atispindi XIX a. antrosios pusės Viešpaties Kančios kelio samprata, suformuota pamaldumo praktikos, vaizdų, maldynų ir pasių literatūros. Išsiaiškintas dar vienas anonimas papildo XIX a. antrosios pusės religinės dailės tapytojų sąrašą. T. Serafinskio Kryžiaus kelių tapybos apžvalga – tai pirmieji štrichai apie šį pasimokiusį dailininką ir šio žanro tapybos specializaciją XIX a. antrojoje pusėje.

NUORODOS:

1. *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 1, Marijampolės dekanatas. Vilnius, 1996; *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 3, Lazdijų dekanatas. Vilnius, 1998; *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 4, Aleksoto dekanatas. Vilnius, 2000; *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 5, Alytaus dekanatas. Vilnius, 2003. *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 6, d. 1. Šakių dekanatas. Vilnius, 2006.
2. GINIŪNIENĖ, A. Plungės apylinkės Kryžiaus kelio stotys. Iš: *LKMA suvažiavimo darbai*, t. 18. 2003, p. 895–914.
3. GINIŪNIENĖ, A. Užnemunės Kryžiaus kelio stotys. Iš: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*. Vilnius, 2005, p. 209–226.
4. Autorinė replika arba autorinė kartotė – tai dailininko savo kūrinio pakartojimas, paveikslai gali skirtis formatu, kai kuriais elementais. Tekste šie apibūdinimai naudojami kaip sinonimai.
5. GINIŪNIENĖ, A. *Užnemunės...* p. 223–225.
6. Antspaudas užfiksuotas 1968 m. dienyne. Iš: *KPC, LTSR Kultūros ministerijos Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Dailės grupės ekspedicijos dailės paminklams tirti ir registruoti dienynas*, 1968, l. 87 [rankraštis].

7. Bažnyčia 1816 m. perstatyta, 1875 m. padidinta; Pamituvo bažnyčia buvo Veliuonos parapijos filija. Iš: KVIKLYS, B. *Lietuvos bažnyčios, Kauno vyskupija*, t.3. Chicago, 1980, p. 371.
8. Paveikslus apie 1980 m. restauravo Kauno restauratorių grupė. Pokalbis su kun. Algimantu Kajacku, 2006 m. balandžio mėn. 11 d. Iš: A. *Giniūnienės asmeninis archyvas*.
9. Ekspedicijos medžiaga, Kaltinėnai, 1989 m. Iš: A. *Giniūnienės asmeninis archyvas*.
10. RAMONIENĖ, D. Kryžiaus kelio stotys [Meteliai]. Iš: *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1, kn. 3, p. 300.
11. Birštono bažnyčios archyvas. Birštono bažnyčios 1884 m. inventorius su 1888 m. prierašu. Šie duomenys nurodyti R. Stankevičienės Jiezno bažnyčios Kryžiaus kelio paveikslų apraše. KPC dailės kūrinio aprašas, 2000.
12. *LVIA*, f 669, ap. 3, b. 2486, l. 81, 83 – Kėdainių bažnyčios 1894 m. vizitacijos aktas
13. Ten pat.
14. Už Upynos Kryžiaus kelio oleografijas sumokėta 80 rublių. Južintų bažnyčios – 160 sidabrinių rub. *LVIA*, f 669, ap. 3, b. 2336, l. 86. – Upynos filijinės bažnyčios 1889 m. vizitacijos aktas. *LVIA*, f 669, ap 3., b. 257, b. 15.– Južintų bažnyčios 1896 m.
15. VASILIŪNIENĖ, D. Kryžiaus kelio stotys [Balbieriškis]. Iš: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1, Vilkaviškio vyskupija, kn. 5, p. 137
16. Tokia suma sumokėta už menišką lenkų tapytojo M. Mączyński'o ciklą. *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 2220, l. 34–35 – Pušaloto bažnyčios 1885 m. vizitacijos aktas.
17. KVIKLYS, Br. *Lietuvos bažnyčios, Vilkaviškio vyskupija*, t. 2., Chicago, 1982, p. 355.
18. 1906–1907 m. Stakų klebonu buvo kun. Juozas Tumas-Vaižgantas, kuriam nereikėjo apaštalauti šioje parapijoje lietuviškais reikalais. Prieš tai, nuo 1891 m., Stakų filialistu buvo kun. Feliksas Sereika (1844–1913), kuris garsėjo kaip didelis Lietuvos patriotas, visuomenės veikėjas, savo lėšomis pirkdavęs draudžiamą spaudą ir ją dalydavęs parapijiečiams. Iš: KVIKLYS, B. *Lietuvos bažnyčios...*, Kauno vyskupija, t. 3, p. 371–372
19. *Garbie Diewa knigele jaunumenej pawesta su pridejimu Rožancziu ir Kalwarios*, Vilnius, 1860. *Kalwaria arba kialas križiaus so-pulu Jezusa Kristusa“...* Wilniuj, 1860.
20. Plačiau apie Paryžiuje veikusią „Laurent de Berny“ spaustuvę bus rašoma rengiamame straipsnyje.
21. JANONIENĖ, Rūta. XIX a. I pusėje Vilniuje išleistų maldynų iliustracijos. Iš: *Menotrya*, 2003, Nr.2 (3), p. 30.
22. M. Engelbrechto sukurtos Kryžiaus kelio graviūros minimos tarp populiarūjų baroko stilistikos darbų ECKMANN, N. *Kleine geschichte des Kreuzweges*, Regensburg, 1968, p. 34. Apie šio provaizdžio sklaidą rašyta straipsnyje: GINIŪNIENĖ, A. *Plungeš...*, p. 905–912.
23. LNM muziejuje saugomi du tokie komplektai: iš Joniškio rajono Kurmaičių koplyčios. Plačiau apie šį graverį – Giniūnienė, A. *Užnemunės...*, p. 223–224.
24. Šiedu autoriai pagal vieną šabloną Lietuvos bažnyčioms nutapę daug Kryžiaus kelio ciklų: Gelgaudiškio, Videniškių (saugomas varpinėje), Utenos Kristaus Žengimo į dangų, Ariogalos, Butkiškių ir kt. bažnyčiose
25. Bagaslaviškio cikle įterpti papildomi veikėjai (II stotyje bude lis, III, IV – raitininkas, besisukojantys, stovinuojantys romėnų kariai, XI stotyje antrame plane įkomponuotos Švč. Marijos, šv. Jono ir lydinčių moterų figūros, XIV stotyje – angelas su smilkytuve, X stotyje – vaikelis su INRI lentele ir kt.).
26. *Draugija neparstatojancios maldos Szvencziausio sakramento susivienijime su garbe szwencziausio veido Vieszpaties Jézaus*. Tilžė, 1890. *Maldeles arcibrostwos Szwencziausio wejdo*. Krokuva, 1877; *Maldeles arcibrostwos Szwencziausio wejdo*, Tilžė, 1891.
27. Yra žinomi spaudiniai.
28. *Kalvaria, arba Kialas križius suopulu Jezusa Kristusa [...]*, 1862, p. 33, 34.
29. Metelių bažnyčios XIV stoties paveiksle yra tik du angelai, kituose – trys, trečias angelas su smilkytuvo. Metelių ir Bagaslaviškio bažnyčių cikluose bernaitis nešinas tik su lentele, Jiezno – ir krepšeliu su kankinimo įrankiais.
30. *Rožanczius amžinas ir Stacijos, arba kelej kryžiaus*, Vilnius, 1860, l. 29.
31. Iš lenkų kalbos išvertė S. Kušeliauskas. *Sopulinga muka Vieszpaties musu Jezaus Christaus*. Pagal apdumojimų Onos-Kotrinos Emmeryk, zakonikes augustijonu, 1864 [1896, 1897, 1904].
32. Ten pat, p.93.
33. Išskiriamas ypatingas poveikis nazarėnų kūrybai. *Kleine Geschichte des Kreuzweges*, Regensburg, 1968, p. 42. GINIŪNIENĖ, A. *Užnemunės...*, 219.
34. Ten pat, p. 78, 92–93.
35. Ten pat.
36. Ten pat, p. 102.
37. *Sopulinga muka Vieszpaties musu Jezaus Christaus*, p.93.
38. Ten pat, p. 93.
39. Ten pat, p. 94.

SANTRUMPOS

KPC – Kultūros paveldo centras
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

The Iconography of T. Serafinski's
 Stations of the Cross
 Asta GINIŪNIENĖ

The paper analyses the stations of the cross found in Bagaslaviškis, Jiezna (Kaišiadoriai diocese), Kėdainiai St. Joseph (Kaunas diocese), Kaunas Holy Trinity, and Meteliai, Lower Panemunė (Vilkaviškis diocese) churches. According to the iconography, compositions, artistic style, and brush stroke they can be attributed to one author that has been identified having found a signature on one of the Kaunas church of the Holy Trinity cycle pictures. The painter specialised in stations of the cross. Using different base images he created an authorial model according to which he made several repetitions in the 1870s-1890s. The outstanding *Stations* cycle of the Lower Panemunė church was probably commissioned. This cycle is of particular importance in T. Serafinski's biography as an artist as well as in the whole creative heritage of the 19th century professional masters. It stands out through its best developed iconography of the Stations. Having looked at the base images and the books on Stations of the time, it can be stated that T. Serafinski's stations reflect the contemporary perception of Christ's Passion coined by religious practices, common images, hymn books and literature on the passion. This paper identifies one more anonymous painter that enlarges the list of the second half of the 19th century religious artists. It is the first attempt at talking about T. Serafinski's creative output and the specialities of this genre in the second half of the 19th century.

Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius;
 Kultūros paveldo centras, Ašmenos g. 10, LT-01135 Vilnius,
 el.p. asta.giniuniene@kpc.lt

Gauta 2008-03-01, spaudai įteikta 2008-05-15

Lietuvos lenkų istorinė savimonė

Gustaw JUZALA

Straipsnio objektas – Kauno, Kėdainių, Radviliškio ir Panevėžio apylinkių lenkakalbių gyventojų folkloras. Remiamasi 1993–1999 metais autoriaus surinkta medžiaga. Straipsnio tikslas – atskleisti savitą Lietuvos šlėktų istorinę savimonę. Tyrimo metodas lyginamasis. Pagrindiniai teiginiai ir išvados. Kauno rajono lenkai daugiausia yra bajoriškos kilmės. Jie sudaro specifinę gyventojų grupę, kuri išsaugojo savo papročius, kalbą, turtingas tradicijas ir istorinę tautosaką. Istorinių tradicijų perteikimas vietiniams bajorų palikuonims yra tarytum savitas grupės išskirtinumo ženklas.

Prasminiai žodžiai: Lietuvos lenkai, Lietuvos bajorai, istorinė savimonė

Naujausiuose etninių-kultūrinių santykų tyrinėjimuose Lietuvoje gana vienareikšmiškai teigama, kad daugelis buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse gyvenančių lenkakalbių gyventojų yra vietinės kilmės.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukštuomenės sluoksnį polonizavimosi procesas buvo ilgalaikis reiškinys. Jau XVI a. Lietuvos didikai ēmė vis dažniau vartoti lenkų kalbą. Visiškai kitaip polonizavimosi procesai vyko tarp smulkiųjų, vadinančių *akalyčių* šlėktų.

Kauno gubernijoje gyvenusi bajorija tiktai ketvirtame XIX amžiaus dešimtmetyje pradėjo vartoti lenkų kalbą. „Senienų kolekcionierius“ Janas Witortas iš Panevėžio 1895 metais apie Kauno gubernijos lenkus rašė taip: „Šiandien jau nebéra nei bajorų nei miestiečių, kuriie kasdien kalbėtų namuose lietuviškai, nors dar prieš 40 metų buvo dvarų, kuriuose broliai bajorai vartojo lietuvių kalbą!“¹

Kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regionuose lenkų kalbos perėmimo procesai vyko dar kitaip. Lietuvos Rusioje baltarusių kalba buvo išsaugota netgi „ponų“, ji buvo vartojama namuose antrosios kalbos teisėmis. Apie baltarusių kalbos vartojimą pasakojo Janas Czeczotas, kuris prisiminė, kad ta kalba „senieji ponai tarpusavy šnekėtis mėgdavę, ir ligi šiol ponai bei ekonomai ją, kalbėdami su pavaldiniais, tebevartoja“. Tose pačiose teritorijose, šlėktų *akalyčiose* (i Pietus nuo Rūdininkų girios iki pat Kalesnikų, Načios, Rodūnės), tarpukariu buvo užrašyta baltarusių kalbos kaip namų

kalbos vartojimo atvejų.³ Henrykas Łowmiański's tvirtina, kad smulkiųjų šlėktų sluoksnis kilęs tiesiog iš pa-prastųjų ikikrikšioniškojo laikotarpio gyventojų. Jie išlaikė asmeninės laisvės pojūti, drąsiai dalyvaudavo vi-suotiniuose sukiliuose, bet, būdami neturtingi, turėjo dirbtį žemę.⁴

Ši kartą išsamiau aptarsime lenkakalbių Kauno apylinkių Liaudos kaimų gyventojus.

Bostono Lietuvių Enciklopedijoje apie Liaudą rašoma:

„(Lauda) vardas Nevėžio deš. kranto bajorkaimių, labiausiai aptinkamų Pociūnelių – Dotnuvos ruože

Dainininkė Janina Piotrowska ir Gustawas Juzala prie Vandžiogalo Švč. Trejybės bažnyčios, Kauno r., 1995 m. Gustavo Juzalos nuotrauka.

Kanklininkė Waleria Tarmontówna-Stasewiczowa. Ji yra Stasio Rudzio mokinė, groja jo pagamintomis suvalkietiškomis 16 dvigubų stygų kanklėmis. Ožaičių kaimas, Radviliškio r., 1995 m. Gustavo Juzalos nuotrauka.

(Kėdainių apskr.). Apie L. bajorus gana daug duomenų pateikia XVI a. galos Raseinių žemės teismo aktai, pirkimo-pardavimo ir kt. dokumentai. Tada platus ruožas Nevezio deš. kranto bajorū, kurie priklausė iš tolį nusidriekusiam Veliuonos vls. (...) buvo vadinti L. Aktuose paprastai yra rašoma „w Liawdzie“, „v Laudach“, „Laudanskoje imienije“, „Liavdevski dvor“ ir t.t. Tas pavadinimas pradžią yra gavęs nuo upelio Liaudė.⁵

I šiaurę nuo Kauno, už 25 km, driekiasi dar viena dvarų ir šlēktų akalyčių juosta – Vandžiogala, Babtai, Labūnava ir kt. Lietuvių enciklopedijoje apie tai rašoma:

„Vandžiogalo gyvenvietė žinoma jau XIV a. Ji minima kryžiuočių kronikoje kaip Wandagel, Wendjagel, Vendigalin vardais. Nuo Vandžiogalo vakarų link, pro Babtus, Ariogalą, Batakius XIV a. antroj pusėj pabaigoje ėjusi plati gynybinė linija, saugojusi tuščiau gyvenamas Žemaičių sritis nuo kryžiuočių puldinėjimų. Nedidelame 8 kilometrų ilgumo plote tarp Vandžiogalo ir Labūnavos toj gynybinėj linijoj buvo padaryta

10-yje vietų užtvaros iš suverstų medžių aštriomis šakoms ir smailiomis viršūnėmis į priešo pusę. (...) 1918 m. sulenkėjė Vandžiogalos ir apylinkės gyventojai buvo bandę paskelbtį nepriklausomą „Vandžiogalos respubliką“.⁶

Šių šlēktų akalyčių atsiradimas buvo aiškinamas įvairiai. Henryko Lowmianski'o manymu, bajorija Kauno apylinkėse įsikūrė neatsitiktinai. Kaunas, išsidėstęs svarbiausiu Auštaitijos ir Žemaitijos komunikacijų susirkimo centre – Nemuno, Neries ir Nevėžio santakoje – XIV amžiuje, kryžiuočių ordinui su neapsakomu atkaklumu puolant lietuvių žemes, turėjo svarbią strateginę reikšmę. Didieji kunigaikščiai samdydavo kariuomenen didelę vietinių gyventojų dalį, taip pakeldami į bajorystės luomą ne tik visas šeimas, bet ir ištisus kaimus. Jau XVI–XVIII a. randamos kelios bajoriškųjų akalyčių grupės, sudarančios vientisą teritoriją.⁷

Šioje krašto dalyje gyvenantys lenkai vartoja literatūrinę lenkų kalbą arba vietinę lenkų tarmę. Halina Turska tvirtina, kad lenkų kalba į šiaurę nuo Kauno, tarp Neries, Nemuno ir Nevėžio, išplito antrojoje XIX amžiaus pusėje. Šiose teritorijose jau buvo nemažai šlēktų akalyčių, tuo metu akalyčių ir kaimų gyventojus siejo kaimyniški santykiai, o šlēktos perimta lenkų kalba pamažu ēmė plisti ir liaudyje. Dėl to ilgainiui galėjo susidaryti sąlygos visiškai perimti lenkų kalbą ir vartoti ją namuose.⁸ Taigi ne Kauno miestas, neva lenkiškumo centras, darė įtaką šios teritorijos lenkinimui. Kaunas atsidūrė šios teritorijos pakraštyje.⁹ Kaimuose prie Kauno lenkų buvo daug mažiau nei toliau į šiaurę nusidriekusiose teritorijose, taigi ten, kur buvo susitelkę šlēktų akalyčių plotai.¹⁰

Palyginti su Vilniaus kraštu, Kauno regiono kalbinė situacija yra kur kas mažiau komplikuota. Lietuvių-lenkų paribys Kauno rajone ir lietuvių-lenkų-baltarusių paribys Vilniaus krašte skiriasi ne tik tautine sudėtimi ir kalbomis, bet ir visuomenine padėtimi. Kauno rajone buvo išsaugotas senasis šių teritorijų gyventojų skirtumas į bajorus-lenkus ir valstiečius-lietuvius. Tą pasidalijimą dar labai aiškiai atskleidžia skirtingas šio krašto gyventojų santykis su istorija bei jų dainuojamasis repertuaras. Kauno krašte ir šlēktų akalyčiose ypač mėgstamos ir mieliausiai dainuojamos karinės-istorinės dainos. Kauno rajono šlēktų akalyčių gyventojai labai sąmoningai saugo savo protėvių atminimą – kaupia šeimos relikvijas, dokumentus, iš kartos į kartą vieni kitiems pasakoja šeimos istoriją. Ją nesunku užrašyti, nes ši atmintis yra saugoma, puosejama, dedamos visos pastangos, kad ji būtų pratęsta. Gimинės istorijos, bajoriškos kilmės atsiminimai yra tapę

svarbia šlēktų akalyčių gyventojų istorinės savimonės dalimi.

Įdomu, kad tokios šeimos istorijos lémė tik lenkų literatūrai būdingo prozos žanro – vadinamujų dvarininkų pasakojimų (*gawęda szlachecka*) – atsiradimą. Tai tarsi bajoriškojo folkloro rūšis, kuri perteikiama ne tik tai iš lūpų į lūpas, bet ir rašytiniu būdu. Taip buvo užrašyta daugybė kaip tik šio visuomenės sluoksnio atstovų atsiminimų.

Visiškai kitas valstiečių santykis su istorine atmintimi – ji kur kas trumpesnė. Seniausia, prieškario karta geriausiu atveju prisimena senelių vardus, bet dažniausiai tik tuos, kuriuos pažinojo dar gyvus. Šių pasakotojų atmintyje jau neišlikę konkrečių, individualių senelių bruožų, dažniau jie prisimenami tiesiog kaip darbastaus, gerbiamo ar apsukraus žmogaus pavyzdys – t.y., tam tikras asmenybės tipas. Tai pastebima ir Vilniaus krašte, kur valstiečių kaimai ir šlēktų akalyčios išsidėstę vieni šalia kitų. Nors visi čia gyvenantieji save laiko lenkais, valstietiškos ir šlēktiškos kilmės gyventojų santykis su praeitimi smarkiai skiriasi.

XIX amžiaus sukilmmai – tai laikotarpis, apie kurį pateikėjai pasakojo daugiausia ir su didžiausiu noru. Jų domėjimasis šiuo laikotarpiu ir sukilių didvyriais buvo akivaizdus. Kauno krašte gyvenantys lenkai pasaikojo savo šeimos istorijas arba apie artimiausiose apylinkėse vykusius istorinius įvykius. Apie sukilimus pateikėjai dažniausiai buvo girdėję iš savo senelių, kurie dar patys prisiminė 1863 metus. Pateikėjai visiškai susitapatinavavo su tuo laikotarpiu ir apie to meto įvykius pasakojo labai emocingai. Kita vertus, šios istorijos jiems priminė vaikystę. Savo pasakojimuose pateikėjai minėjo konkrečias mūšių vietas, vardijo sukilėlių pavardes, neretai artimiausią giminaičių vardus:

Mano protėviai dalyvavo sukiliuose. Mano prosenelis Zygmuntas Kontowtas dalyvavo [1831 m.]. Kaip tik kažkoks ponas pasakė, kad paminėjo jį kažkokiose knygose, bet aš negavau tų knygų ir neatsišviečiau tų puslapiai. Taip pat 63 m. mano senelis Mieczyslawas Kontowtas kovėsi sukiliime. Iš mano jaunystės laikų jau negeri santykiai buvo su lenkais. Net jeigu buvo kokios kapinės, niekas apie tai nekalbėjo, galėjo būti dėl to didelių nemalonumų. Neturiu jokių daiktų iš to laikotarpio, nes buvau išvežta į Sibirą ir viską iš manęs atėmė (M, 1925, Kaunas).¹¹

Žinau, kad sausio sukilime kovėsi Stanewiczius. Ne-pamenu vardo. Taip pat iš Žemaitijos. Jis vadovavo nedideliam būriui, paskui pateko į nelaisvę. Iš nelaisvės jam kažkaip pavyko išvažiuoti į Prancūziją, o paskui buvo Paryžiuje. Nusižudė. Jo brolis liko Lietuvoje prie

Raseinių, Staniškėse [dvaras], tai, rodos, buvo mano pro-, rodos, mano prosenelis. Kovos vyko net netoli Plemborgo, mano senelio dvaro, o ten jis kabo [portretas ant sienos], Tadeuszas Dowgirdas. Jis buvo lietuvių veikėjas, netoli jo dvaro vyko kovos. Net vienam būriui vadovavo Jancewski's, prie Plemborgo paėmė dešimtį rusų dragūnų. Sukilėliai paėmė į nelaisvę. Iš to laikotarpio turiu dokumentus. Mano brolis domisi mūsų, Dowgirdų, šeimos istorija, renka dokumentus iš archyvo. [...] Žemaitijoje [buvo sukilėlių kapinės], bet dabar viskas sunaikinta. Kražiuose buvo kapinės, kur palaidoti sukilėliai. Kaimų kapinėse dar buvo. Kai aš buvau vaikas, buvau namuose, tai dar galima buvo surasti kaimo kapinėse kryžius. Dabar jau nieko iš to neliko. Žinau tik tiek, kad prosenelis dalyvavo sukiliime, tragediai žuvo. Aišku, dvarą konfiskavo. Viduklėje, Žemaitijoje (M, 1912, Kaunas).

Mano senelis, Aleksandras Chmielewski's dalyvavo. Tada jam buvo 16, 17 metų. Pirmasis sukiliimas [lapkričio], kuriame dalyvavo, vėliau 64-ais metais. Žemaitijoje kovësi, nes jis gyveno netoli Šiaulių. Kražiuose baigė

„Baba praszalna“ – moteriškė, kuri meldžiasi už pinigus. Fotografiuota 1997 m. Vandžiogalo miestelyje, Kauno r., per atlaidus. Iki šiol dauguma Vandžiogalo gyventojų yra bajoriškos kilmės, bažnyčioje mišios vyksta lenkų kalba. Gustavo Juzalos nuotrauka ir komentaras.

mokyklą. Ir tie sukilimai buvo kažkur toje vietoje Žemaitijoje. Sukilimui vadovavo Izachelis Stanewiczius. Mano senelis dalyvavo. [...] Turiu senelio daiktų. Senelis laiškus raše [iš Sibiro tremtyje] žmonai Joannai į Vandžiogalą. Ten ji gyveno Barkų dvare. Iš to laiko baldai liko. Senelis palaidotas Vandžiogaloje, kapinėse prie bažnyčios (M, 1932, Kaunas).

Pateikėjai labai dažnai nurodydavo vietas, dažniausiai miškuose, kur slapstėsi sukilėliai. Kelis kartus pasakota apie Šaravus, kur miškuose, netoli vietinės parapijos, auga ažuolas, ant kurio yra dvi mūkos, apaugusios tuo ažuolu. Vietiniai žmonės pasakoja, kad po tuo medžiu melsdavosi sukilėliai. Ten pat yra ir namelis, kuriame sukilėliai slapstydamas, bei dabar jau prižiūrimi sukilélių kapai:

Mūsų miškuose yra tokai ažuolas, vienas žmogus surado jį. 31 m., kai sukilėliai buvo miške, slapstydamas mūsų miškuose. Ten buvo Mackiewiczius. Kiti meldesi prie to medžio. Buvo ten pakabintos dvi mūkos, prikalė Kacperas Maleckis. O šalia atrado kapus. Dabar pastatė kryžius. Ten buvo sukilėliai ir septyni kungių palaidoti, o paskui buvo apleista. [...] Ten yra keli sukilėliai palaidoti, yra tokia kalvelė. Jau niekas nieko nedaro. Nickas netrukdo ilsėtis (M, 1910, Kaunas).

Viena iš populariausių asmenybių – kunigas Antonis Mackiewiczius (Antanas Mackevičius), jį pateikėjai minėjo labai dažnai. Jis žinomas tiek Liaudos, Kauno krašto šlėktų akalyčiose, tiek ir miestuose, Kaune ir Kė-

dainiuose. Kaune gyvenantys lenkai dažnai rodydavo, kur yra kryžius ir kunigo nužudymo vietą žyminti paminklinė lenta. Jie tą kryžių prižiūri, padeda gėlių. Gerai žinomi folklorizuoti pasakojimai apie Mackiewiczių turi įvairių variantų. Šios istorijos iš lūpų į lūpas per teikiamos labai kūrybingai, su įvairiais papildymais. Geriausiai žinomas pasakojimas apie tai, kaip kunigas Mackiewiczius, atlaikęs mišias, arba, kitame variante, – mišių metu, išėjo iš bažnyčios Paberžėje, surinko sukilélių būrius ir išėjo „ginti tévnės“:

Kunigas Mackiewiczius iš Paberžės išvažiavo. Sekmadienį nebuvo pamokslo, nebuvo pamaldų. Atėjo Mackiewiczius į bažnyčią. Kunigas buvo apsiavęs batais, buvo su kelném. Taré: gana! Jau einame ginti tévnės. Ir išėjo. [...] Senelis pasakojo, šautuvas buvo jau paslėptas tarp žabų prie pečiaus, kad jau tuoj tuoj eis, o senelis tévas maldauja: „Nepalik mūsų“. O čia jo miške, visai prie mūsų namų, jau buvo sukilėliai, kunigas Mackiewiczius kartu su jais, o senelio seserys maistą dalino tokiam dideliam šile, ir sukilėliai ateidavo, ir Mackiewiczius ateidavo, dažnai sakydavo, kad tai giminės, nes jis Mackiewiczius ir senelis Mackiewiczius. [...] Mackiewiczių Kaune pakorė. Čia kunigas sakė, kad mūsų kapinėse keli sukilėliai yra (M, 1909, Vadaktai).

Čia netoliene, Paberžėje, buvo kunigas Mackiewiczius. Jis formavo sukilélių kariuomenę. Čia, šalia mūsų, nebuvo tokius sukilélių kapinių, nes pas mus nebuvo tokius kovų. Žinau, kad mano senelės tėtis, jis buvo našlaitė

sukilio metu, jis buvo nuteistas myriop ar įkalintas katorgoje, bet žinau, kad dalyvavo – Dulskis Tadeuszas. Sipowiczius Hieronimas, mano senelio pusbrolis, irgi buvo. Jo dvarą konfiskavo. Mano senelė buvo iš Vandžiogalos. Ir ten dvarai buvo, ir konfiskuoti buvo (M, 1916, Urniežiai).

Kaune yra palaidotas lietuvių sukilélių vadas, tas už Ožeškiens [gatvės] buvo pakartas. Jo kapą arkliais sutrypė, kur palaidojo, sunaikino. O iš tiesų, kur jis yra palaidotas [tikrai], niekas nepasakys. Ten dabar ta vieta papuošta, pažymėta, lentelė yra, o dabar kryžius pastatytas, ten kažkas prižiūri. Antoni Mackiewicz, Antanas Mackevičius. Jis buvo kunigas iš Paberžės. Su savo būriu, pasakojo, kunigas apsilinko stulą, padėjo taurę per mišias ir išėjo į sukilių (M, 1952, Kaunas).

Paberžės Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia, 1994 m. Gustavo Juzalos nuotrauka.

Paberžėje, netoli senosios medinės bažnytėlės, yra nedidelis medinis, bet tinktuotas dvarelis, kuriame yra 1863 metų sukilio muziejaus ekspozicija. Tarp kitų eksponatų čia galima pamatyti ir kūnigui Mackiewiczui priklausiusius daiktus – laiškus, dokumentus, dainynus, rašytus lenkų ir lietuvių kalbomis.

Viename pasakojime apie Mackiewiczių buvo užsiminta ir apie valstiečių prievoilių ponams panaikinimą, taip pat apie jų reakciją į baudžiavos panaikinimą. Lietuvoje tai įvyko 1863 m. sukilio metu:

Šešiasdešim trečiųjų sukilimas – tai pats didžiausias sukilimas lietuvių žemėse. Ko gero, visi norėjo, kad baigtuši lažas. Kaip sakė Marksas: apačia nenori gyvent po senovei, o viršus negali. Mano senelė prisiminė sukilimus, ji mirė 33–34 metais, tada jai buvo 96. Iki pat mirties turėjo gerą atmintį, apskaičiusi, rusiškai mokėjo skaityti ir lenkiškai, ir su aukštėsniais žmonėmis jai teko susidurti, buvo išsilavinusi moteris. [...] senelė pasakojo, kad kai skaitė bažnyčioje dekretą, kad baudžiava panaikinta, tai bažnyčioje šoko, dainavo, verkė, kiti negalėjo suprasti, kaip taip atsitiko (M, 1914; M, 1952, Kaunas).

Šiame pasakojime 1863 m. sukilimas įgyja klasinės revoliucijos reikšmę, o tautinė išsivadavimo kova nustumama į antrajį planą. Taip propagandiniai tikslais XIX amžiaus lenkų sukilimai dažnai aiškinti tarybinėje literatūroje.¹²

1993 metais švenčiant 130-ąsias sukilio metines ir „Kauno vaivados“ Aleksandro Chmielewski'o 180-ąsias gimimo metines, Kauno lenkai surengė vaidinimą, pagerbiantį jo atminimą. Šiame vaidinime buvo skaitomi Joannai Chmielewskai iš Sibiro siusti vyro laiškai. Ji tuo metu gyveno Barkų dvare, netoli Vandžiogalo. Toks renginys iliustruoja lenkų santykį su išsivadavimo kovomis:

Vandžiogaloje palaidotas Teresės Chmielewskos senelis. Bet tik dabar apie tai sužinojome. Kai Teresė pradėjo tas savo kartas atrasti, pastatėme vaidinimą. Tie laiškai iš Sibiro buvo skaitomi, aš buvau to didvyrio žmona, tuos laiškus skaičiau, taip iš jos ir žinau (M, 1930, Kaunas).

Vandžiogaloje labai gerai prisimenamos Muravovo-Koriko surengtos skerdynės netoli esančiame Ibėnų kaime. Tai galima paaiškinti nepaprastu įvykių žiaurumu. Visose šlėktų akalyčiose išsaugota atmintis apie tai,

Ožaičių kaimo ažuolas. Radviliskio r., 1995 m. Gustavo Juzalos nuotrauka.

kaip „sukilélių kaimai“ buvo apgyvendinami sentikiais, apie trėmimus, apie turto konfiskavimus ir daugybę žuvusiųjų:

Ibėnų kaimelis, 1864 m. Užgavenių dieną miškelis buvo visas iškirstas, bet dar atvažiavo, sukapojo visą kaimelį. Merginai buvo 15 metų, ir ji per mišką tik su marškiniais basa atlékė į Nevėži, o ten buvo nedidelis vienuolynas, ten gyveno iki 22 metų, paskui ištakėjo už mano prosenelio ir todėl mes žinome visą tą pasakojimą. 1864 m. trumpomis dienomis išžudė sukilėlius, tame kaimelyje buvo daug, daugiau nei 200, buvo baisios skerdynės. Muravojovas pakorė ant medžių už kaklo ir už kojų, o neleido laidoti, kol nesupuvo. Tokį pasakojimą iš savo senelės girdėjau. Ji vienintelė išliko. Paskui visas kaimelis buvo apgyvendintas starovierais, jų visas kaimas yra, dabar toks nelabai tvarkingas kaimas, vogė... tiesiog vogė (V, 1938, Vandžiogala).

Netoli Vandžiogalo Ibėnai, netoli. Ten sukiléliai atėjo, gal žuvo mano senelis. Per Velykas, kaip katalikai, atėjo Velykų išpažinties, visas būrys atėjo prisikėlimui, o kažkas išdavė, ir jie gynësi, bet kunigas pasakė, kad tokia matyt yra Dievo valia, susitaikym su ja, ir visus atidavė ten bažnyčioje. Išvežė, pakorė, tik žinau. Tada apgyvendino rusais, iš bažnyčios padarė cerkvę, ir iki dabar cerkvę ir rusai ten gyvena (M, 1916, Urnėžiai).

Kai kuriais atvejais pateikėjai pasakojo, kad nors jų protėviai nedalyvavo sukiliuose, bet padėdavo sukilėliams, nešdami maistą ar drabužius. Tie faktai jiems taip pat atrodė verti pagarbos:

Žinau, kad senelė sukilėliams nešiodavo maistą, rūbus. Jai buvo pasimaišę, vaikščiojo lyg dainuodavo ten ir nešiodavo produktus. Niekas i ją nekreipé dėmesio, nes buvo nepilno proto, bet ji buvo protinga (M, 1929, Počiūnėliai).

Neretai pateikėjai žinojo, kur kadaise būta sukilėlių kapų ar kapinių. Tačiau tik viename pasakojime pateikėja užsiminė apie tai, kur sukilėlių kapinės išlikę iki šiol:

Sukilėlių kapinės yra miške, Jonavos rajone, ten yra kapas ir užrašyta – 1864 m. sukilimas, miške netoli Jonavos, Panoterių apylinkė, Galionių kaimas (M, 1929, Kėdainiai).

Jau minėjome, kad iš pateikėjų dainuojamomo repertuaro mēgstamiausios buvo būtent karinės-istorinės dainos. Galima išskirti dvi karinių-istorinių dainų rūšis, kurių galėtume pavadinti *akalyčių* dainomis ir *dvarų* dainomis. Pirmają dainų rūšį pavadinome taip todėl, kad jos dažniausiai buvo dainuojamos *akalyčių* bajorų ir valstiečių, bet nebuvo žinomas tarp dvarininkų. Šios dainos savo poetika pritampa prie valstietiškosios daina-vimo tradicijos, su jai būdingais karo ir émimo į rekrūtus vaizdais. Dažniausiai dainose pasakojama apie sunkią kareivio dalią, jo išsiskyrimą su šeima ir gimtaisiais namais. Pateikėjai pasakojo, kad šios dainos paprastai būdavo dainuojamos motinų ir seserų, išleidžiant sūnus ar brolius į karą. Jos primena Lietuvoje išlikusią seną karo raudų tradiciją. Paskutinės tokio pobūdžio raudos siejamos su Antruoju pasauliniu karu.¹³ Melodika jos artimesnės laidotuvų raudoms ir smarkiai skiriasi nuo kitų karinių-istorinių dainų.

Akalyčių dainų tekstai labai panašūs į lietuvių karinės-istorines dainas.¹⁴ Galima sakyti, kad tai tos pačios dainos, tiktais dainuojamos įvairiai kalbiniais variantais. Ir muzikine išraiška *akalyčių* dainos neišskiria iš kitų šio regiono dainų. Tad įdomus faktas, kad tomis pačiomis melodijomis dainuojami ir lietuviški, ir lenkiški karinių-istorinių dainų tekstai. Vis dėlto reikia pastebėti, kad tai nėra vertimai iš vienos kalbos į kitą, bet visiškai savarankiški tekstai. Štai, pavyzdžiu, karinė-istorinė daina *Zakukała kukawenka* yra dainuojama pagal lietuvių dainos *Anoj pusėj Nemunėlio* melodiją:

1. Zakukała kukawenka,
W gaiku na sośnie,
:Zapłakała mamuny(te)
Po synu załośn(ie):

Užkukavo gegutę
Šilely puščelęj,
Pravirko mamunytę
Graudžiai sūnaus.

2. Nie płacz,
nic płacz mamunyte,
Bo w domu zostajesz,
:A mnie więcej trzeba płakać
Do wojska przystaj(ac):

Neverk,
neverk, mamunyte,
Nes lieki namuose
Man labiau reikia verkti
Išeinant į karą.

3. Polawajcie sucha droga,
Żeby nie pyliby,
:Przemawiajcie mamuny(te),
Żeby nie smucił(by):

Laistykite sausą kelią,
Kad nebedulkętū,
Pasakykit mamunytei,
Kad nebelydėtū.

4. Jadan jadan, jadan drogo,
Nicht mi nie żałuje,
:Tylko jedna kukawenka(a),
Co w lesie kukuj(e):¹⁵

Joju, joju, joju keliu,
Nieks manęs negaili.
Tiktai viena gegužėlė,
Kur miške kukuoja.

Tai pačiai karinių-istorinių dainų grupei priskiriamos daina, prasidedanti žodžiais „*Szumiala dąbrowa*“. Ši daina, be abejonių, yra viena populiariausia lietuvių-lenkų paribiuose dainuojamų dainų. Ji buvo žinoma visose vietovėse, kur tik dainos užrašinėtos. „*Szumiala dąbrowa*“ turi gausybę melodijos variantų ir yra dainuojama tiek šlektų *akalyčiose*, tiek ir valstiečių kaimuose:

1. Szumiała dąbrowa,
Wojacy jechali
:A mega miego,
Na wojna wołali.:

Šlamęjo ažuolai,
Kareivėliai jojo,
O mano mielajį
I karą šaukė.

2. Wołali wołali,
Konika siodłali,
:Przy kim mnie zostawisz,
Mój Jasiusi kochany.:

Šaukė šaukė,
Žirgelį balnojo.
Su kuo mane paliksi,
Joneli mielasai.

3. Ja ciebie zostawię,
Jak Bóg jest na niebie,
:Za roczek, za drugi,
Powróce do ciebie.:

Tave aš paliksiu
Su Dievu danguje.
Po metų, po kitų
Sugrišiu pas tave.

4. A jak nie powróczę,
Będę listypisał,
:Ty będziesz płakała,
Ja nie będę słyszał:

O jeigu negrišiu,
Laiškelį rašysiu.
Graudžiai raudosi,
Bet aš negirdēsiu.

5. Wyjdę na wzgóreczek,
Gdzie wojacy jadą,
:Spod mega Jasieńki
Konika prowadzą.:

Užesiū ant kalnelio,
Kur kareivėliai joja.
Mielojo Jonelio
Parveda žirgelį.

6. Prowadzą, prowadzą,
Żałoba okryty,
:Pewno mój Jasienko
Na wojnie zabity.:¹⁶

Atveda, atveda
Gedulu apgaubta.
Tai mano Jonelis
Kare pražuvo.

Kaip „karinė“ daina Kauno apylinkių gyventojams žinoma ir pajuokiamoji pobūdžio daina *Pod Krakowem czarna rola*. Ši daina populiarūs Lenkijoje bei

Ukrainoje. Pateikėjų manymu, ta daina turėtų būti vienės kilmės, kadangi joje parodoma vietinių bajorų visuomeninė padėtis. Bajorai, net ir labai neturtingi, noriai eidavo ginti savo krašto nuo priešų:

2. Lepiej w woli czymż na roli, Geriau laisvēj nei žemelēj,
Lepiej w woli czymż na rol(i), Geriau laisvēj nei žemelēj.
:Czyż nic lepiej szabelką wybijać, Ar ne geriau kardeliu mojuot,
Czym bez butów bronować.: Nei be batų arti.
3. Żołnierz wróci mundur rzuci, Kareivis sugriš, milinę numes,
Lecz oznaki będzie miał, Bet ženklai paliks.
:I nie jeden mu to pozazdrości, Ir ne vienas jų pavydēs,
Lecz on z tego będzie śmiał.:¹⁷ Bet jis tik nusijuoks.

Kai kurios karinės tematikos *akalyčių* dainos yra lietuviškų dainų vertimai. Pavyzdžiui, viena populiariausių lietuviškų dainų *Augo girioj qžuolėlis – Rosnie w lesie dąb zielony*.

Vilniaus krašte neretai galima atrasti ir vadinamąsias *nikolajevskas dainas*, kurias pateikėjai išmoko iš dar prieš Pirmajį pasaulinį karą carinės Rusijos kariuomenėje tarnavusių rekrūtų. Tos dainos paprastai ir dainuojamos rusų kalba. Deja, nei ekspedicijos metu, nei archyvinėje medžiagoje nepavyko atrasti karinių-istorinių dainų, dainuojamų „po prostu“ tarme.

Nuo aptartų *akalyčių* dainų ryškiai skiriasi karinės-istorinės dainos, kurias priskyrėme *dvarų* dainų rūšiai. Šios dainos, visų pirma, buvo žinomas ir dainuojamos dvaruose, tačiau nemažai jų atsiminė ir pateikėjai iš Kauno apylinkių šlēktų *akalyčių* bei paties Kauno. Beleika apgailestauti, kad kai kurie įrašai iš tų vietovių netinkami transkribuoti – labai senyvo amžiaus pateikėjai ne visada galėdavo gerai padainuoti melodijas, nors tekstus atsiminė puikiai.

Pateikėjų teigimu, visos šios dainos yra vietinės kilmės. Šiai nuomonei pagrįsti jie pasitelkia įvairių argumentų. Pavyzdžiui, visiems gerai žinoma daina *Sygnal*, kurios autorius – Wincety Polas, bet, pateikėjų manymu, ši daina taip pat vietinės kilmės, kadangi tekste minimas ne tik tai lenkų herbe esantis erelis, bet ir lietuvių vytis. Ši daina užrašyta be melodijos:

1. W krwawym polu srebrne ptaszę
Poszli w boje chłopcy nasze,
Hej ha, krew gra, duch gra, hej ha!
Niechaj Polska zna, jakich synów ma!

2. Obok orła znak Pogoni,
Poszli nasi w bój bez broni,
Hej ha, krew gra, duch gra, hej ha!
Niechaj Polska zna, jakich synów ma!

3. Naszym braciom dopomagaj,
Nieprzyjaciół naszych zmagaj,
Hej ha, krew gra, duch gra, hej ha!
Niechaj Polska zna, jakich synów ma!¹⁸

Kraujuotame lauke sidabro paukštis.
Išėjo karan mūsų jaunuolai.
Hej ha, kraujas verda, dūšia verda hej ha!
Tegul Lenkija žino, kokius sūnus turi!

Šalia Erelio Vyties ženklas.
Išėjo mūsiškiai į karą be ginklo.
Hej ha, kraujas verda, dūšia verda hej ha!
Tegul Lenkija žino, kokius sūnus turi!

Mūsų broliams padék.
Mūsų priešus nualsink.
Hej ha, kraujas verda, dūšia verda hej ha!
Tegul Lenkija žino, kokius sūnus turi!

Dėl tos pačios priežasties „sava“ laikoma ir labai populiaruozuro ritmu dainuojama daina *Ułan litewski* (Maroderka), kurioje apdainuojamas gerai žinomas lenkų dainų personažas ulonas pasirodo vietinėje Nemuno krašto aplinkoje:

1. Litwineczko, kochaneckzo, stój, na Boga, stój,
Jam zmęczony i spędzony kary konik mój.
2. Dla mnie mleka, dla konika proszę owsa snop,
Konik trawi, ja przy ławie lęgnę u twych stóp.
3. My ułani, moja pani, walczym za kraj nasz,
Wszak nie grzeszysz, gdy pocieszysz i całusa dasz.
4. Czy już świta, trąba wita, rzuci się głos twój,
Ponad Niemnem, w borze ciemnym, strzelcy zaczyną bój.
5. A gdy męstwo i zwycięstwo wróćim do dom swój,
Wśród spoczynku, przy kominku, bajeć będziem wiek.
6. O tych krajach, o zwyczajach i o puszczaach tych,
I o Litwie, i o bitwie i o oczkach tych.¹⁹
- Lietuvaite, mylimoji, stok, děl Dievo, stok,
Aš nuvarges ir nuilses mano juodbérélis.
- Man pienelio, o žirgelui prašau avižu.
Žirgelis éda, o aš prisésiu prie kojų tavų.

Mes ulonai, mano ponai, kovojam už kraštą mūs,
Tad nenusidėsi, jeigu paguosি ir bučkį duosi.

Štai jau švinta, trimitai šaukia, pasklis balsas tavo
Virš Nemuno, tamsiam šile, šauliai pradės kovą.

Kai drąsūs ir nugalėję grįsime namo,
Ilsėdamiesi prie židinio kalbėsimės visą amžių.

Apie tą šalį ir papročius, ir apie tas girias,
Ir apie Lietuvą, ir apie kovą, ir apie tavas akis.

„Dvarų“ istorinės dainos labai ryškiai skiriasi nuo Kauno apylinkėse dainuojamų kitų žanrų dainų. Jų melodika ir tekstai aiškiai mena XIX a. dvarų kultūrą. Tai praėjusio šimtmečio lietuviškų dvarų namų muzikavimo tradicijų atgarsis. Šios dainos atspindi Lietuvos laikus, kurie jau praėjo ir niekados nebegriš, ir tiktais išlikusių dainų dėka dar galima tą laikotarpį prisiminti.

Kauno apylinkėse karinės-istorinės dainos yra viena iš populiariausių dainų rūšių. Jos dainuojamos beveik visomis progomis. Pavyzdžiui, per gimtadienius, vardadienius, kai tik atsiranda proga vietiniams lenkams kartu padainuoti. Ypač ten megstamos vadinamosios sukilių dainos – *pieśni powstańcze*. Taip vietiniai lenkai vadina visas karines-istorines dainas ir sieja jas su 1830 ir 1863 metų sukiliamais. Toks dainų repertuaras yra tapęs šeimos tradicija. Minėjome, kad didžioji Kauno apylinkėse gyvenančių lenkų dalis gali pasigirti giminaičiais, dalyvavusiais sukiliuose, ypač 1863 m. sukilime. Kauno rajono lenkai visiškai identifikuojasi su tuo laikotarpiu, tai ryškiai matyti iš jų dainuojamų dainų repertuario.²⁰

Įdomu, kad lietuvių pateikėjai tokią dainą nežinojo. Kauno apylinkėse visiems lietuviams gerai žinoma *Jeszcze Polska nie zginela*, bet niekas nežinojo, kad tai Lenkijos Respublikos himnas. Ši daina buvo mielai dainuojama kaip... užstalės daina, nes pateikėjams labai patiko šios dainos melodija.

Prie įdomesnių karinių-istorinių dainų skiriamos, pateikėjų žodžiais, Sibiro dainos – *pieśni syberyjskie*, kitaip tariant – tremtinių. Šias dainas prisiminė tik šlēktų akalyčių gyventojai, visų pirma, vietiniai dvarininkai. Jos išskiria patriotiniai motyvais ir tévynės ilgesiu:

• 80

Smutna w gę - ha nad je - zie - rem kg - pie swój hr - na - ny wlos
smut - ny wi - zień ed w zwo - ra - mi śle - zwia - mi smęt - ny głos

1. Smutna wierzba nad jeziorem,
Kapie swój brunatny włos,
Smutny więzień co wieczora,
Śle z wiatrami smętny głos.

2. Powiedz wietrze mej rodzinie,
Jak mi smutno tutaj żyć,
Jak mi smutno czas tu płynie,
Długo jeszcze mam tu być.

3. Tu nie widzę ojca matki,
Tu nie słyszę głosu ich,
Z ust mi słodkie mnie tu rzadkie,
Nikt nie słodzi doli mej.²¹

Liūdi gluosnis prie eżero,
Merkia savo rudas kasas.
Liūdnas kalinys kas vakarą
Siuncia su vėju savo liūdną balsą.

Papasakok, vėjau, mano šeimai,
Kaip man liūdną čia gyvent.
Kaip liūdnai man laikas teka
Dar ilgai aš liksiu čia.

Nematau čia tévo, motinos,
Negirdžiu čia jų balsų.
Negirdžiu meilių žodelių.
Nieks nepalengvina mano dienų.

Žinoma, kad kai kurios istorinių dainų rūsys buvo žinomas visų luomų žmonėms, be „luomų skirtumo“. Pirmiausia tai partizanų dainos, kurios buvo dainuojamos po Antrojo pasaulinio karo. Ekspedicijose tokį dainų pavyko užrašyti labai nedaug, galbūt todėl, kad tos dainos laikytos „ypač pavojingomis“. Kaip žinome, už tokią dainą dainavimą galima buvo patekti tuometinės valdžios nemalonėn. Lietuviai šios rūšies dainas pradėjo publikuoti tik 1990 metais, atgavę neprilausomybę.²² Tarybų valdžios ideologai devynioliktojo amžiaus sukiliimus skelbė kaip liaudies kovą su feodalizmu,²³ tačiau partizanų kovos prieš tą valdžią, be abejų, niekaip netilpo į tuometinės ideologijos ir propagandos rėmus.

Didžioji partizanų dainų dalis priklausytų naujenijam repertuarui. Partizanų dainos lietuvių ir lenkų kalba gali būti dainuojamos ta pačia melodija, nors tai néra pažodiniai vertimai arba vienos dainos variantai. Pavyzdžiui, dainos *Noc cicha ponura* ir *Du smukai pravirko*:

• 80

Noc cicha ponura tak głąch jeszcze gniazdrojejsza
wy gła da z tó me u a w y gie wi tu reu ny piach

1. :Noc cicha ponura, noc cicha ponura
Noc ciemna ponura jak strach,
A jeszcze straszniejsza,
Wygłada z tumanu
Więźniowi turemny gmach.

2. Na miejskim zegarze już północ wybiła,
Więźniowie snem twardym śpią,
:A jeden z ich nie śpi, a jeden z ich nie śpi,
On czuwa wolność zza mgły.:²⁴

Naktis tyl tam si, naktis tyl tam si,
Naktis tam si niūri kaip baimė.
Bet dar baisesnis
Išnyra migloje
Kaliniui kalėjimo mūras.

Miesto laikrodis jau vidurnaktį išmušė,
Kaliniai miega kietu miegu.
Bet vienas nemiega, bet vienas nemiega
Jis laukia laisvės migloj.

Pagrindinis lietvių karinių-istorinių dainų bruožas – lyrišumas. Lietuvai neturi epo, prilygstančio suomių Kalevalai ar estų Kalevipoegui. Konkretūs istoriniai faktai dainose minimi labai retai.²⁵ Karinėse-istorinėse sutartinėse paminimi nebent kryžiuočiai. Dainose daugiausia dėmesio skiriamas išvykstančiojo į karą bei jo artimųjų jausmams reikštis. Tą patį galima pasakyti ir apie vadinamasias *akalyčių* dainas, tad jos su lietvių karinėmis-istorinėmis dainomis sudaro vieningą žanrinę visumą.

Kai kurios ekspedicijos metu užrašytois *dvarų* istorinės dainos kartais vis dėlto pasakoja apie daugiau ar mažiau konkrečius istorinius įvykius. Pavyzdžiu galėtų būti daina apie Juzefą Poniatovskį:

1. Tam nad brzegiem Elstry, Ten prie Elstros krantų,
Co pod Lipskiem płynie, Kur pro Lipecką teka.
Tam nasz książę Józef, Mūsų kunigaikštis Juozapas
Nieszczęśliwy ginie. Nelaimingai žuvo.

2. Elstro, Elstro, Elstro, Elstra, Elstra, Elstra,
Cóż nam uczyniła, Ką gi tu padarei,
Że księcia Józefa Kad mūsų kunigaikštį
W nurtach pograżyla. Gelmėse paskandinai.

3. A koń jego wypłył, O jo žirgas išplaukė,
Upadł na kolana, Krito ant kelių.
Grzebie nóżką, grzebie, Kapsto, kojele kapsto,
I żałuje pana. Ir galisi savo pono.

4. Idzie koń za trumną, Žengia žirgas paskui karstą
Żałobą okryty, Gedulu apdengtas.
Jego pan nie umarł, Jo ponas nežuvo,
Ani też zabit(y). Nei nužudytas.

5. Elstro, Elstro, Elstro, Elstra, Elstra, Elstra,
Cóż nam uczyniła, Ką gi tu padarei,
Że księcia Józefa Kad mūsų kunigaikštį
W nurtach pograżyla.²⁶ Gelmėse paskandinai.

Jano S. Bystroni'o liudijimu, ši „kiek labiau išsilavinusio žmogaus“ sukurta daina buvo labai populiari ir mielai dainuojama.²⁷

Kur kas mažiau faktų minima dainoje apie karą su turkais, sunkiau nustatyti, su kokių laikotarpiai ji siejama. Tai gali būti Krzemienco gynimo priminimas, bet galima bandyti ją sieti ir su Sobiesko pagalba mūšyje prieš turkus ties Viena, kuri dažnai buvo minima prie bažnyčių dainuojančių elgetų dainose.

Ši daina turi labai įdomią ir istorinėms dainoms viškai nebūdingą melodiją:

1. Ścięty dębek, ścięty, Nukirstas ąžuolėlis, nukirstas
Już rosnąc nie będzie, Jau daugiau nebeaugas.
:Zabrali miłego Paémē mano mielą
Do tureckiej wojny.: I turku karą.

2. Zakładajcież konia, Balnokit žirgą,
Konika wrongo, Žirgą juodbėrėlį.
:Pojadę wykupia Josiu išpirksiu
Kochaneczka swego.:²⁸ Mylimajį savo.

Istorinių dainų populiarumą tarp šlėktų kilmės gyventojų reikėtu sieti su *akalyčių* šlėktų ir dvarininkų istorine savimone. Šių Kauno apylinkių gyventojų istorinė savimonė iki šių dienų aiškiai skiriasi nuo valstietiškosios.²⁹ Tai atsispindi ir karinių-istorinių dainų repertuarė.

Kauno rajone gyvenančių lenkų santykis su savaja praeitimi ir bajoriškosiomis tradicijomis yra emociškai motyvuotas. Tai tik patvirtina faktą, jog šie žmonės yra tikrai vietinės kilmės. Kauno lenkai didžiuojasi savo tradicijomis ir protėvių pasiekimais. Jie ištokimi istorinių aplinkybių suformuotom savom vertybėm, jas perduoda iš kartos į kartą. Tačiau šios gyventojų grupės žmonių neišvengiamai mažėja.

Iš lenkų kalbos vertė Greta LEMANAITĖ

NUORODOS:

1. WITORT, J. Ludność polska w gubernii kowieńskiej. Iš: *Lud*, 1895, t. 1, p. 261.
2. CZECZOT, J. *Piosnki wieśniacze nad Niemna i Dźwini*. Wilno, 1844, p.V.
3. TURSKA, H. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. Iš: *Studia nad Polszczyzną Kresową*. Wrocław, 1982, t. 1, p. 43.
4. ŁOWMIAŃSKI, H. *Studio nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Poznań, 1983, p.191.
5. Lietuvių enciklopedija, Boston, 1953–1969, t.XIV, 501–502.
6. Ten pat, t. XXXIII, p. 110.
7. ŁOWMIAŃSKI, H. *Studio...*, p.192.
8. Ten pat, p. 26.
9. Ten pat, p.22.
10. TURSKA, H. *O powstaniu...*, p. 23.
11. Skliaustuose nurodomi M = moterys, V = vyras, pateikėjo gimimo metai bei vietovė, kur jis buvo užrašytas.
12. KACNELSON, D. B. *Z dziejów polskiej pieśni powstańczej XIX wieku*. Wrocław, i inn, 1974, p. 5.
13. Lietuvių tautosaka. Vilnius, 1964, t. 2, p. 605–613.
14. Žr. Lietuvių liaudies dainynas: Karinės-istorinės dainos 1 (parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė Z. Puteikienė), Vilnius, 1985, t. III ; Lietuvių liaudies dainynas: Karinės-istorinės dainos 2 (parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė A. Žičkienė). Vilnius, 1995, t. IX.
15. Padainavo M. Jurewiczowa, g.1920 m., gyv. Užpurvuose, Liauda. Užr. autorius 1997 m.
16. Padainavo etnografinis ansamblis „Sužanianki“, Sužionyse, Vilniaus r. Užr. autorius 1997 m.
17. Padainavo J. Iwaszkiewiczowa ir L. Linowska, g. 1929 ir 1930 m., gyv. Didžiosiose Lapėse, Kauno r. Užr. autorius 1998 m.
18. Padainavo T. Chmielewska, g. 1932 m., gyv. Kaune. Užr. autorius 1995 m.
19. Padainavo I. Dackewiczówna ir W. Dackewiczówna, g. 1956 ir 1961 m., gyv. Kaune. Užrašė autorius 1995 m.
20. JUZALA, G. Powstania styczniowe i listopadowe we współczesnej świadomości historycznej Polaków Litwy kowieńskie. Iš: *Litwa: Dzieje, naród, kultura* (red. G. Lemanaitė, P. Bukowiec). Kraków, 1998, p.78–85.
21. Padainavo E. Adamkiewiczowa, g. 1916 m., gyv. Urniežiuose, Kėdainių r. Užr. autorius 1995 m.
22. Sušaudytois dainos. Dzūkijos partizanų dainos (sud. V. Ledas ir H. Rimkus). Vilnius, 1990.
23. KACNELSON, D. B. *Z dziejów polskiej pieśni powstańczej XIX w.* Wrocław i inn, 1974, p. 5.
24. Užrašyta iš A. Bublewicz, g. 1924 m., gyv. Rudiškėse, Trakų r. Užr. autorius 1998 m.
25. KRIŠTOPAITĖ, D. *Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos*. Vilnius, 1965, p. 20.
26. Padainavo J. Narusewicz, g. 1914 m., gyv. Goštanuose, Vilniaus r. Užr. autorius 1997 m.
27. BYSTROŃ, J. S. *Historia w pieśni ludu polskiego*. Warszawa i inn, 1925, p. 98–99.
28. Padainavo F. Vaškevičienė-Petrauskaitė, gyv. Pigoiuose, Vilniaus r. LMA Etnomuzikologijos katedros archyvas, KTR 119 (62) Mg 5559 (21).
29. Palyginti SMYRSKI, Ł. Chrzest Litwy w świadomości polskiej społeczności wiejskiej na Litwie Iš: *Polska Sztuka Ludowa-Konteksty*, 1993, nr 3–4.

The Historical Self-consciousness
of the Polish of Lithuania

Gustaw JUZALA

The Polish of Kaunas District are mostly of noble descent. They make up a specific group of the population who have kept their customs, language, rich traditions and historical folklore. The group's particularity that singles them out among others is that they pass their historical traditions on from generation to generation of the Polish nobility in the region. The Lithuanian-Polish margin in Kaunas District and Lithuanian-Polish-Belarusian margin in Vilnius Region differ not only in their ethnic constitution and language, but social status too. In Kaunas District the old distinction between Polish nobility and Lithuanian peasantry remains. This distinction is especially clearly revealed by the local inhabitants' respective relationships with history and their different song repertoires. In Kaunas District historical war songs are especially valued and sung with pleasure at *šlėktų akalyčios* (noblemen's settlements). The inhabitants of Kaunas District *šlėktų akalyčios* are very conscious of protecting the memory of their ancestors. They collect family reliquaries and documents as well as pass their family story from one generation to another. The memory is easy to record as it is protected and cherished. Besides, all efforts are made to perpetuate it. Family memoirs and memories of its noble descent have become an important part of the historical consciousness of the *šlėktų akalyčios*. It is interesting that such family histories were at the origin of the prose genre, the so called landowners' stories, characteristic of Polish literature only. It is a kind of noble folklore that is transmitted not only from mouth to mouth, but also in script. Numerous memoirs of the representatives of this particular social stratum have thus been recorded.

Peasants enjoy a rather different relationship with their historical memory. It is considerably shorter. The eldest surviving generation, that is born before the war, at best remember the names of their grandparents, but mostly only those who they knew when alive. These tellers have not retained specific, individual traits of their grandparents. They are often remembered simply as industrious, respected or smart, that is only as character types. Such a trend has been detected in Vilnius Region too, where peasants' villages and *šlėktų akalyčios* are situated side by side. Although everybody living there thinks of themselves as Polish, people of peasant or noble descent have respectively different relationships with the past.

*Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk,
ul. Sławkowska 17, PL 31-016 Kraków, Poland.
el.p. gustjul@poczta.onet.pl*

Gauta 2007-01-20, įteikta spaudai 2008-05-15

Apie pirmąją Lietuvos dainų šventę

Dalia RASTENIENĖ

Pirmąją Lietuvos dainų šventę buvo numatyta surengti 1924 metų rugpjūčio 23–24 dienomis, tačiau dėl liečiaus iš rugpjūčio 24 dienos ji buvo perkelta į 25-ąjį (1). Tuo metu Kaune turėjo vykti Lietuvos žemės ūkio ir pramonės paroda, tad tikėtasi, jog į miestą suplaiks daugybė žmonių iš visos Lietuvos ir iš užsienio. Pirmoji šventė buvo pavadinta „Dainos diena“. Leidinyje „Pirmoji Dainos diena. 1924“ (2) trumpai užsimenama, jog šis pavadinimas pasirinktas „dėl tam tikrų priežasčių“, o rengėjai sinonimiškai vartoja ir žodį „šventė“. Matyt, viena iš šio pavadinimo atsiradimo priežasčių buvo nuogastavimas, kad šventė gali ir nepasisekti (31). Informa-

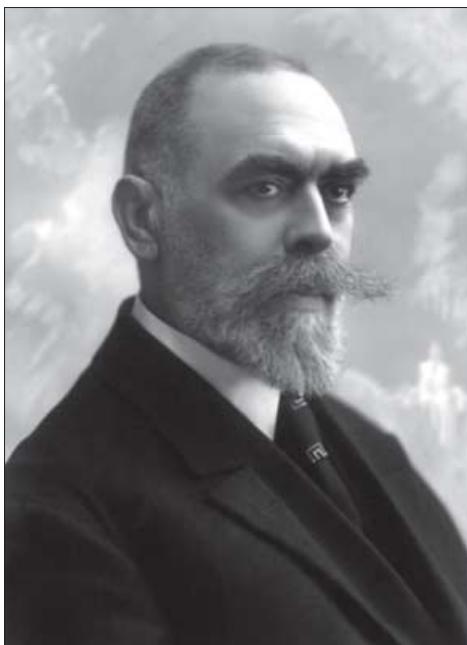
cija apie pasirengimą šventei taip pat nebuvo plačiai skleidžiama, kol nebuvo įsitikinta, jog sąlygos surengti Dainų šventę Lietuvoje jau susiklosčiusios (3). Išsamiau apie tai, kaip radosi pirmosios Lietuvos Dainų šventės idėja ir „Dainos dienos“ pavadinimas, rašė „Dainos“ draugijos atstovas Klemensas Priegauskis: „Kada ir pas ką pirmajį „Dainų šventę“ sumanymas gimė Lietuvoje – sunku šiandien atspėti. Dar 1921 m. garsusis dainininkas Kipras Petrauskas ragino kai kuriuos mūsų muzikus organizuoti „Dainų šventę“. 1922 m. įvyko Estijos dainų šventė, kurioje dalyvavo 12–13 tūkst. dainininkų ir Latvijoje 50 metų jubiliejus. Šios (Latvių ir Estų) šventės

Pirmoji Lietuvos Dainų šventė. 1924, Kaunas. Kadras iš kino kronikos. Am 1001/6.

Juozas Žilevičius.
Apie 1920 metus. Am 2554.

Juozas Naujalis.
Apie 1924 metus. Inv. nr. 677.

Stasys Šimkus.
Apie 1935 metus. Inv. nr. 1979.

greičiau ir bus paskubinusios ir mus sekti kaimynų pavyzdžiu. Bet aktyviau ir sistematizingai šį darbą pradėjo dirbt komp. Juozas Žilevičius. Jo praktika bei žiniomis daug pasinaudojo vėliau kurtaisai „Dainos dienai“ Ruošti Komitetas. (...) Kelios mintys dėl paties pavadinimo: taip steigiamajame organizacijų atstovų pasitarime, taip Komiteto posėdžiuose plačiai buvo kalbama, kaip čia vadinti: „Dainų šventė“ ar „Dainos diena“. Nors šis pavadinimas „dainos diena“ kaip mūsų kalbos savybėms taip visuomenei yra svetimas, nesuprantamas ir ausis rėžiančiai skamba, tačiau kai kurie K-to nariai dėlto pavadinimo taip užsispryrė, kad vien jų užgaidui patenkinti, kiti, nors dauguma, K-to nariai nutarė nusileisti. Plačioji visuomenė bei spauda vis tiek vadino ją „Dainos Šventė“ (4).

1923 metų gruodžio 22 dieną Kaune, Švietimo ministerijoje, įvyko pirmasis pasitarimas dėl Dainų šventės. Jame dalyvavo Švietimo ministerijos atstovas – Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento direktorius J. Vokietaitis, Kauno burmistras J. Vileišis, Šaulių sajungos atstovas A. Bružas ir muzikai: J. Naujalis, Valsatybinės muzikos mokyklos direktorius, J. Žilevičius, laisvas menininkas, ir A. Kačanauskas.

Tikrasis pirmosios Dainų šventės, t.y. Dainos dienos, iniciatorius buvo muzikas Juozas Žilevičius, nes būtent jis pusiau privačiai suregistravo Lietuvos chorus ir šiame susirinkime kalbėjo apie jų skaičių bei pasirengimą, paskelbė, jog jau per šimtą chorų yra pritarę tokios šventės sumanymui. Taip pat pabrėžė, jog panašios dainų šventės jau seniai vyksta Latvijoje ir Estijoje.

Per šį pasitarimą buvo nuspresta Dainų šventę rengti 1924 metais ir toliau tartis su visuomeninių organizacijų, kurios dažniausiai ir buvo subūrusios chorus, atstovais. Tad iš kitą pasitarimą nutarta kvieсти:

1. Lietuvos Jaunimo Sąjunga.
2. Ateitininkų organizacija.
3. „Pavasario“ organizacija.
4. Šaulių sąjunga.
5. Kauno miesto savivaldybės atstovai.
6. Kr. Ap. Ministerijos švietimo skyriaus atstovai.
7. Švietimo ministerijos atstovą.
8. (dokumente išbraukta, nejskaitoma – D. R.)
9. Muzikos mokyklos atstovą.
10. Liet. Operos atstovą.
11. Klaipėdos krašto jaunimo organizacijos atstovą

Pirmajame pasitarime buvo nuspresta, kad Švietimo Ministerija turi duoti paskolą, o dėl paramos reikia kreiptis į visas finansines įstaigas, tartasi, ar nereikėtų surengti kursų chorvedžiams (6). Kursai chorvedžiams įvyko balandžio pabaigoje (7).

Kadangi laiko buvo likę nedaug, antrajį susirinkimą buvo numatyta sušaukti iki 1924 metų sausio 15 dienos, tačiau, nežinia, dėl kieno kaltės, jis įvyko tik vasario 20 dieną. I Švietimo ministerijos rūmus atvyko atstovai iš įvairių visuomeninių organizacijų: „Pavasario“ katalikų jaunimo sąjungos, Ateitininkų sąjungos, Šaulių sąjungos, Lietuvos jaunimo sąjungos, „Dainos“ draugijos, „Blaivybės“ draugijos atstovai, kai kurie muzikai.

Susirinkimas, kuriam pirmininkavo Švietimo ministerijos atstovas J. Vokietaitis, entuziastingai pritarė minčiai surengti Lietuvos dainų šventę ir nusprendė sudaryti

Julius Šarka.
Apie 1925 metus. Inv. nr. 2849.

Aleksandras Kačanauskas.

burta Muzikų komisija: Juozas Naujalis, Aleksandras Kačanauskas ir Juozas Žilevičius. Jie sudarė Dainos dienos programą iš 16 liaudies dainų. Dainos parinktos lengvesnės, kad šventei spėtų pasiruošti ir silpnesni chorai. Šventės programą ir registracijos pradžią paskelbus spaudoje, į dalyvių atranką užsiraše 97 chorai (3650 dainininkų) (31).

Šventės Komitetas labai stengesi padėti chorams parengti programą, suvienodinti jų daina-vimą: Kaune surengtuose trumpuose kursuose dalyvavo 55 chorvedžiai; visiems užsirašiusiems chorams buvo išsiuntinėtos partitūros ir dainų gaidos atskiriems balsams.

Chorai Dainos dienai pasirengė neįtikėtinai greitai – per tris keturis mėnesius. Komitetas baiminosi, kad per tokį trumpą laiką gal tik pusė ar du trečdaliai užsiregistravusiuji spės išmokti programą, juolab kad choristams reikėjo parengti ir daugiau dainų, nes, be bendrojo jungtinio choro, Dainos dienoje po keletą savo dainų rengė kai kurių organizacijų ir miestų jungtiniai chorai. Jungtiniam chorui diriguoti Komitetas pakvietė žymius muzikus bei dirigentus – Juozą Naujalį, Stasį Šimkų ir Juliją Šarką. Šimkus ir Šarką liepos mėnesį automobiliu važinėjo po Lietuvą, lankė chorus, tikrino jų pasirengimą ir dalijo patarimus. (Automobiliui nusamdyti buvo skirta 6 000 Lt, dienpinigiai už 30 dienų po 25 Lt kiekvienam, iš viso 1500 Lt.) (10). Paaškėjo, kad visi chorai programą išmokę, kai kurie net labai gerai, tik vienam chorui dėl silpno pasirengimo šventėje dalyvauti neleista, o keturi chorai atsisakė patys, nes programas parengti nesuspėjo. Kai kurie chorai į patikrinimą važiavo net po 20 kilometrų. Atvykusius dirigentus dainininkai visur pasitikdavo labai nuoširdžiai ir vaišingai – jų automobilį apkaišydavo gėlėmis (11; 31).

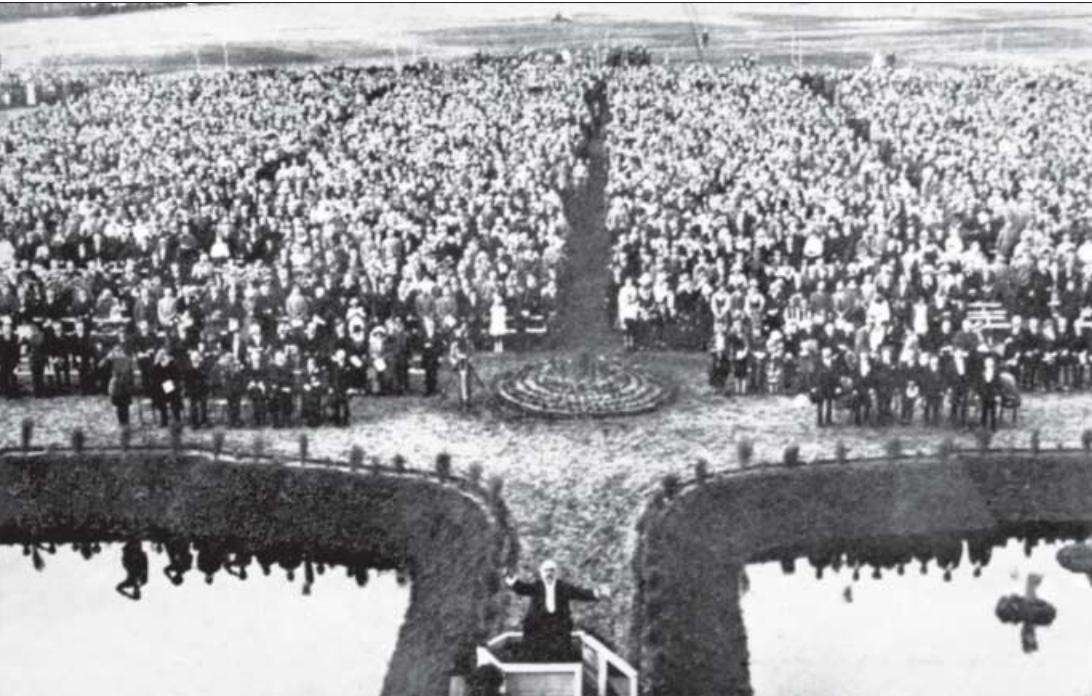
Po šių kelionių dirigentams buvo aišku, kad jau parengta dirva platesnei chorinei veiklai. Išryškėjo ir kliūtys – profesionalių chorvedžių stoka. Numatytą, kad Dainos dienoje dalyvaus per 3000 dainininkų (Šventės afišoje nurodoma – 3500 dainininkų ir dainininkų) (12).

Vietos dideliems ir iškilmingiems sambūriams Kaune nebuvo, tad Komitetui teko jos ieškoti. Pirmiausia apžiūrėtas Vytauto ažuolynas, tačiau ši vieta dėl įvairių priežasčių pasirodė netinkama; ketinta Dainos dieną rengti už Aleksoto buvusiame „cepelinų angare“, tačiau

komitetą, kuris rūpintuosi visais tolesniais šventės rengimo reikalais. Švietimo ministerija pasižadėjo šį darbą paremti lėšomis ir kitais būdais. Komitetą Dainos dienai ruošti turėjo sudaryti „Pavasario“ katalikų jaunimo sajungos, Lietuvos jaunimo sajungos, Lietuvos šaulių sąjungos, „Dainos“ draugijos ir Kauno miesto savivaldybės atstovai. Komiteto garbės pirmininku išrinktas švietimo ministras Leonas Bistras, pirmininku – Kauno miesto savivaldybės burmistras Jonas Vileišis, pirmuoju vicepirmininku „Pavasario“ katalikų jaunimo sajungos atstovas Apolinaras Likerauskas, antruju vicepirmininku – Lietuvos jaunimo sajungos atstovas V. Oškinis, sekretoriumi – Lietuvos šaulių sajungos atstovas Antanas Bružas, reikalų vedėju – „Dainos“ draugijos atstovas Klemensas Prielgauskis. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad Komitetas chorvedžių buvo labai gerbiamas, laiškuose į Komitetą kreipiamasi pačiais pagarbiosius kreipiniais: „Jo Malonybei Dainos Dienai Ruošti komitetui“ ir pan. Beje, jis buvo įsikūrės Laisvės alėjos 26 name (8).

Komiteto Dainos dienai ruošti kreipimesi į Lietuvos dainininkus ir būsimuosius šventės dalyvius, paskelbta me 1924 metų kovo 16 dieną, atskleidžia Dainų šventės rengimo ideologija. Jame teigama, jog liaudies daina ilgos priespaudos metais buvusi vienintelio įrankiu tautiškumo dvasiai palaikyti, padėjusi „stiprinti lietuvio sielą ir kelti jo tautinį susipratimą“, tad laisvės sąlygomis dainai reikią suteikti tvirtesnį pagrindą ir juo galinti būti Dainų šventė, paskatinanti dainininkus dar gau siau burtis į chorus ir įvairias draugijas (9).

Dainos dienos programai sudaryti, rūpintis chorų pasirengimu ir spręsti kitus muzikos klausimus buvo su-

Pirmaji Lietuvos dainų šventė. 1924, Kaunas. Dirigoja Juozas Naujalis. A 1263.
Nuotraukos iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus.

nuotolis ir tai, kad karinė vadovybė šventei žadėjo išnuomoti tik pusę ploto, privertė atsisakyti ir šio sumanymo. Galiausiai šventei buvo pasirinkta Kariuomenės parodų aikštė su natūraliu kalneliu, kuriame buvo įrengta laikina estrada, tikintis, kad kitai šventei prireiks naujos – jai pasiruoš bent dvigubai daugiau dainininkų. Estradoje galėjo sustoti apie 3 500 dainininkų, priešais ją sukalta 20 suolų po 100 vietų sėdēti, o stovėti erdvioje aikštėje galėjo dar kelios dešimtys tūkstančių žiūrovų.

Pasirengimas pirmajai Dainų šventei paskatino žymius to meto kultūros ir meno žmones išsakyti savo pozicijų į liaudies dainą ir chorų sajūdį, jų būklę ir tarpusavio sąveiką. Jų straipsniai buvo atspausdinti oficialiajame šventės leidinyje „Pirmaji Dainos diena“, kuris atspindėjo visą tuometinę kultūros politiką. Daug dėmesio skirta liaudies dainos kaip visaverčio meno kūrinio svarbai paaiškinti, jai pabrėžti. Mykolas Biržiška, trumpai apibūdinės, kaip Lietuvos šviesuomenė suvokė liaudies dainos vertę, nusakės dainų rinkimo istoriją, įtaigiai skatino jaunuomenę ir toliau jas užrašinėti bei aiškinė, kaip tai geriau daryti. Biržiška nurodė ir šių darbų perspektyvą – Švietimo ministerija esą sumanusi leisti lietuvių liaudies dainyną, ir šis darbas galės tėstis bent dešimt metų... Labai objektyviai suvokdamas vykstančias permainas, Juozas Tumas-Vaižgantas rašė, jog lietuvių liaudies dainos yra raminamojo pobūdžio, o lietuvių charakteris – švelnus, bet prie senojo kaimo nebesugrįšime, tad reikia „prasimanyti kitokių kuopavimosi būdų“, jei ne pagal erdvę, tai pagal pamégimus:

„Tebūnie pamégimų jungė, jei nebéra erdvės artimybės. (...) vi sur ir visados laikykimės kultūrių kooperatyvų su mažesniais, didesniais ir pačiu didžiuoju centru pačioje sostinėje. Sutuokti į kuopas scenos ir dainos mėgėjus – šiais laikais pirmutinės rūšies uždavinys bet kurio sodžiaus ir miesto inteligenčio. Miela tad mums pasveikinti pirmajį to darbo koncentravimą, pasireiškusį šiemet suruoštoje pirmoje Dainos Dienoje“ (13). Juozas Naujalis rašė apie Lietuvos chorų kilmę – jie kilę iš bažnytinės chorų, ir nors jų vedėjų – vargonininkų pasirengimas buvės vargas ir nepakankamas, atgavus spaudą net ir silpni bažnytiniai chorai buvo tuomet rengtų spektaklių, vakaruų pagrindas. Be jų neįsivaizduojamas to meto kultūrinis sajūdis.

Tačiau nepriklausomai Lietuvai reikėjo profesionalių, gerais parengtų chorų. Suvokdamas, kad silpni chorai nebegali patenkinti išprususios visuomenės poreikių ir orientuodamasis į aukšto meninio lygio latvių ir suomių chorus, Naujalis pateikia Lietuvos chorų ugdymo perspektyvą – iš esamų silpnų „Dainos“, „Gabijos“, „Šauļių“ ir kitų chorų suburti vieną, pajęgų tinkamai atstovauti Lietuvai. Dainos dienos proga Naujalis užsimena ir apie tai, kad geras chorus turėtų būti sudarytas iš gerų balsų ir puikios klausos dainininkų, pabrėžia drausmę ir chorvedžio pasirengimo vadovauti svarbą, taip pat administratoriaus, dabar sakytume – vadybininko, reikalingumą. Kolektyvinio liaudies dainos dainavimo nebuvo įmanoma įsivaizduoti kitaip nei chorų sambūrio, tad savaime suprantama atrodė liaudies dainos išdailių būtinybė.

Pirmaji Dainos diena tapo akstinu suformuluoti ir išsakyti to meto nuostatas dėl nacionalinio meno ugdymo atramų, svarstyti liaudies dainos vertės klausimus, aptarti chorinio meno atsiradimo bei sklaidos kontekstą. Siekdami kuo įtaigiau parodyti liaudies dainos kaip savaiminės estetinės vertybės, tautos pasaulėjautos bei charakterio reiškėjos reikšmę, Dainos dienos leidinio autorai išdėstė ne tik savo samprotavimus, bet ir pasirėmė garsiais Europos meno ir kultūros autoritetais. Dozentas kunigas Teodoras Brazys, jau tuomet skeptiškai pasisakės apie moderniąją muziką – pareiškės, kad joje muzikos išvis nėra, formuluoja mintį, jog lietuvių nacionalinio arba tautinio meno sklaidai liaudies dainos

teikia visą reikiamą formų įvairovę: „Mūsų dainelių melodijų grožę slėpti būtų nusidėjimas prieš muzikos kultūrą. Juju dailė gali būti ne tiktais mūsų, bet ir svetimtaučių muzikams neišsemiamas įkvėpimo šaltinis. Mūsų dainelių melodijų lyriškų jausmų turtingumas aikštén kelti yra muzikos kultūros žvilgsniu lietuvių tiesioginė pareiga. Antraip tariant, mūsų „dainų šventė“ nėra tik mums pageidaujama pramogėlė, bet muzikos kultūroje labai svarbus veiksny. Ji teikia ne tik plačiai visuomenei poetinio pasigérėjimo, estetikams nemaža dar nepažįstamų grožės lyčių, bet ir sausas teoretikas atras čia nemaža, gal būt, dar nežinomų dalykų, kurie jį nustebins“ (14). Autorius lietuvių liaudies dainų garsyną lygina su senovės graikų filosofų veikalose išdėstyta muzikos sistema ir su pasididžiavimu priduria, kad, skirtingai nei graikų, lietuvių liaudies muzikos pavyzdžių dar apstu, tad yra ką tyrinėti ir iš ko mokytis. Teigdamas liaudies dainos vertingumą, Brazys pasiremia ir Rėzos, ir Goethe's lietuvių liaudies dainų apibūdinimais, kuriuose pabrėžiamas jų poetiškumas (15).

Dainos dienos rengėjams atrodė būtina savo leidinyje aptarti kuo platesnį šventės kontekstą – tame rašoma ne tik apie liaudies dainos vertę, bet ir apskritai apie chorą, tiek bažnytinį, tiek pasaulietinį, atsiradimą bei raidą, primenama kanklių kaip lietuvių tautinio instrumento istorija ir skatinama jų nepamiršti, į kitas Dainų šventes įtraukti ir kanklių muziką. Pirmosios Dainų šventės organizatoriai į savo darbą žiūréjo su didele atsakomybe – jautė, kad dedami pamatai stipriai ir ilgai besitęsinčiai tradicijai, tad visus klausimus – chorvedžių ugdymo, būsimo chorų repertuaro – svarstė įvertindami ir realią dabartį, ir ateities galimybes.

Pirmojoje dainų šventėje buvo atsigrežta į giliausias lietuvių meno ištakas, liaudies dainas, jas suvokiant kaip pagrindą nacionalinio meno ugdymui. Į tai iškart atkreipė dėmesį pirmojoje lietuvių Dainų šventėje apsilankę latviai: jų spaudoje pasirodė keletas atsiliepimų, kuriuose pirmiausia buvo pastebėta, kad lietuvių Dainų šventėje skambėjo tik liaudies dainų išdailos, ir tuo ši šventė smarkiai skyrėsi nuo latvių ar estų Dainų šventės, kuriose chorai atlieka sudėtingus originalius kompozitorų sukurtus kūrinius. Antra – pirmosios išdailos latvių buvo švelniai pakritikuotos kaip dar labai paprastos, nesudėtingos, tačiau, suvokdami, kad tai pir-

moji lietuvių Dainos diena, latviai ją iš esmės įvertino gerai (16). Keista, kad oficialiajame Dainos dienos leidinylyje pirmoji lietuvių Dainų šventė nesiejama su estų ir latvių dainų švenčių tradicija, apie tai net neužsimenama, nors, jai besirengiant, to meto kultūros spaudoje J. Žilevičius, Strimaitis paskelbė straipsnių apie dainų švenčių tradiciją kaimyninėse šalyse, akivaizdu, kad idėja buvo tiesiogiai perimta iš kaimynų.

Apie tai, kaip vyko Dainos diena, rašyta to meto spaudoje. Kl. Prielgauskis rašo, kad šventės dalyviai iš provincijos atvyko ir geležinkeliu, ir Nemunu. Dainos dienos dalyviams buvo suteikta materialinė parama: parūpinta pigesnės kelionės į Kauną, nakvynė Kauno gimnazijoje ir mokyklose.

Dienos buvo lietingos, tačiau 22 dieną, kaip ir buvo numatyta, repeticijos įvyko. Rugpjūčio 23 dieną antram valandą po pietų visi chorai, „išsirikiavę sulig balsų, su savo vėliavomis iš Karo Muzėjaus sodnelio pradėjo, orkestrų lydimi, eiti į „Dainos Dienai“ skirtą vietą, kur buvo paruošta estrada 3500 žm. Ir publikai apie 50–60000 vietų (10000 sėdimų vietų). Estrada prisipildė pilna dainininkų: Buvo net per anksta, negalėjo sutilpti. Publikos nebuvo galima užmatyti – atrodė lyg kokia banguojanti jūra. Komiteto pirmininkas, p. J. Vileišis, pasakės trumpą prakalbą, papraše p. Respublikos Prezidentą atidaryti pirmąją „Dainos Dieną“ ir apdovanoti vyriausius šios „Dainos Dienos“ dirigentus paruoštais aukso medaliais. Respublikos Prezidentas p. A. Stulginskis,

Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis su žmona pirmojoje Dainų šventėje.

IŠ DAINŲ ŠVENČIŲ ISTORIJOS

pasakės trumpą prakalbą ir apdovanojės vyriausius dirigentus: J. Naujalį, St. Šimkų ir J. Štarką, atidarė I, D. D. Lietuvos himnu, kurį užtraukė 3500 choras su 120 dūdų orkestru ir keliu dešimčiu tūkstančiu minia. Ta valanda taip buvo iškilminga, išpūdinga, kad jos, žmogus, per visą savo amžių neužmirši. 3500 žmonių choro Lietuvoje dar niekas nebuvu girdėjęs, todėl į minią jis darė didžiausio išpūdžio” (17). Archyvų dokumentuose liudijama, kad publikos būta apie 25 000 žmonių (18).

Dar emocionaliau ir konkrečiau pirmąją Dainų šventę aprašė Kz. Obolevičius. Keli jo straipsnio „Trimite“ fragmentai:

„Pastarosiomis dienomis Kaunas perpildytas provincijos ir užsienio svečių. Jų čia tiek daug privažiavo ir vis dar važiuoja ištisi traukiniai ir garlaiviai žalumynais papuošti linksmų svečių. Visi į Parodą ir Dainų šventę. Ši pastaroji bene daugiau interesuoja tiek mūsų jaunuomenę, tiek ir senesniuosius [...] Apie trečią valandą rugpiūčio 23 d. Kauno gatvės pradėjo tuštėti. Iki tol buvusi viena tirščiausia žmonėmis Laisvės alėja visai ištuštėjo. Pusiau ketvirtą buvo matyti tik duryse bestovinčius parduotuvii savininkus, kurie žvalgėsi lyg sielvartaudami visai likę be pirkėjų, ir gatvių kertėse stovėj policininkai, ir, pagaliau, klejeno L. Alėja prieštvianinės civilizacijos padaras, vieno arklio jėgos traukiamas, formaliai vadintamas tramvajus, o faktinai –

dantų žvagintojas arba melancholas, kaip jį vadina kau niškliai, vežęs kelius snaudžiančius keleivius. Duone laičio gatvė taip pat tuščia [...]

Žaliajame kalne, gretimoje Kariuomenės parodų aikštės Žemaičių gatvėje pilna pristatyta vienoj pusėj automobilių ir vežimų, kurie tokioje tvarkoje ir tėsiasi į abi pusės. Likusi gatvės pusė pilna skubančių į šventę. Iš pietų pusės aikštė papuošta vėliavomis ir vainikais, kuriuose taip pat išpuoštas ir jeinamasis kelelis. Tieki gatvė tiek ir aikštė marguote marguoja žmonėmis, jų tiek daug čia susiėję, kad vargu bau ar buvo jų ten tiek kada nors. Rodos visi suolai užimti, o žmonės vis eina ir eina.

Chorams estrada įtaisyta aikštės pietų pusėje ant pakiliaus kalnelio. Ji gan didelė. Iš šonų aptverta kiek aukštėlesne žmogaus ilgio siena, vidury laiptuota. Viršuje, sienoje du aukšti bokštai, senovės pilų stiliuje. Tarp bokštų didelės kanklės.

Estradą nuo aikštės skiria neplati kūdra, kurios kraintai dailiai apsodinti jaunais medeliais ir žalumynais. Taip pat apsodinta ir kūdroje esą kupstai. Aikštės pagražiniu rūpinosi Lietuvai pagražinti Draugija. Reikia pripažinti, kad pastaroji, kiek tai jei leido laikas ir aplinkybės, visai gerai savo darbą atliko.

Aikštę su estrada jungia dailus tiltelis, kurio aname ties estrada, gale pastatyta didelė aukšta ir gan daili dirigentui tribūna.

Pirmai Dainų Šventė. Kaunas, 1924. Iš: Muzikos žinios, 1993, Nr. 244, p. 6.

Ruoštis Dainų šventei pradėta tuoju po ketvirtos val. Estrados viršuje atsidaro durys. Pradeda eiti dainininkai. Pirmiau tautiškuose drabužiuose mergaitės, paskiau ir vyrai, o vėliau ir likusieji. Jie leidžiasi žemyn ir skirstosi estrados apačioje į abi puses. Greit estrada prisipildo, o dainininkai eina ir eina. Né galio jų nematyti. Rodos visi nesutilps. Estradoje numatyta vietų 3 500 dainininkų, tačiau jų kur kas daugiau radosi. Teko kiek susipausti. Užpakaly dainininkų atsistojo karių dūdų orkestras iš 125 žmonių.” [...] (19)

Per pirmąjį dainų šventę iš viso padainuoti 46 kūriniai. Iš jų – 32 harmonizuotos liaudies dainos, 13 originalių autorinių kūrinių, sugiedotas himnas. Bendrasis jungtinis chorus dainavo tik liaudies dainas, o pavieniui koncertavę jungtiniai kraštų ar organizacijų chorai atliko originalius kūrinius pramaišiui su liaudies dainomis. Stiprus Panevėžio miesto jungtinis chorus padainavo 5 originalias dainas; „Pavasario“ jaunimo sąjungos jungtinis chorus – 3 originalius kūrinius; klaipėdiečių jungtinis chorus atliko 2 originalias ir 3 liaudies dainas; Šaulių sąjungos jungtinis chorus padainavo 4 dainas, iš jų – vieną originalią; Ateitininkų sąjungos jungtinis chorus atliko 3 dainas, iš jų vieną – liaudies. Dainavimo kokybei jau tuomet skirta daug dėmesio. Net po daugelio metų J. Žilevičius prisiminimuose rašo: „Choras padarė klausytojams neišdildomą įspūdį. Nors kaip nesistengta dirigentų ir choristų, kai kuriose dainose (kaip jungtinio choro, taip ir paskirų grupių) daryta tam tikrų paklaidų. Pvz. pirmoje dainoje *Močiute širdele*, J. Naujaliui diriguojant, dalis tenorų, atsiskyrė nuo bendros balso grupės baigė posmą, beveik pusę tono nuvažiavę aukštyn. Tik padarius trumputę pauzę ir atkreipus į tai tenorų dėmesį, reikalas pasitaisė“ (31). Nors nepavyko aptikti oficialios Dainos dienai ruošti komiteto informacijos, kad būtent Dainos dienos proga Lietuvos Valstybiniame operos teatre buvo pastatyta Dž.Verdi opera „Rigoletto“, tačiau po šventės ši opera tarsi į jutraukiama į šventinių įvykių kontekstą, minima spaudos apžvalgose, juolab kad svečiai iš Latvijos pirmojoje Dainų šventėje pasigedo lietuvių muzikos visumos atskleidimo (20).

Po pirmosios Dainų šventės „popieriai“ buvo tvaromi beveik pusę metų. 2005 m. sausio mėn. Dainos dienos komiteto pirmininkas Jonas Vileišis švietimo ministrui parašė raštą, kad galutinai atskaitė ir prašo Dainų dienos komitetą likviduoti (21).

Pasibaigus šventei, nežinota, ką daryti su likusių inventoriumi. Svarstyta, ar įrengimai iki kitos šventės nesupus, kaip juos apsaugoti ir pan. Gegužės mėnesį bandyta surengti varžytines inventoriui parduoti ir estradai išnuomoti, bet varžytinės nepasisekė, – atvyko tik 3 žmonės ir „siūlė permažai“. Numatyta estradą

Šiuo metu Laisvės alėjos 26-asis pastatas, kuriame kadaise buvo įsikūręs Dainos dienai ruošti komitetas, atrodo taip. 2008 m. V. Butavičienės nuotrauka.

aptverti „stipria spygliuotos vielos tvora“, o suolus sukranti Parodos paviljonuose. Yra išlikęs Dainos dienos inventoriaus per davimo Švietimo ministerijai raštas:

- „DD laiptuota estrada su trim varteliais, dviem bokštais, užpakaly ir iš šonų tvorelė aptverta.
- Dirigentams tribūna, baltais dažyta
- Vienas tiltas per balą, prieš estradą
- Vienas tiltelis per griovį ties estrada
- paprastų suolų 2.750
- programų likučiai „Švyturio“ bendrovei ir kt.“ (22).

Įdomu, kad nuo pat pirmosios Dainų šventės buvo manoma, jog žymiems muzikams už dalyvavimą Dainų šventėje reikia atsilyginti. Archyvuose išlikę dokumentai, liudijantys, kad kompozitorui Juozui Naujaliui išmokėta „gratifikacija“ 500 Lt, Stasiui Šimkui už chorų patikrinimą Dainos dienai ruošti komitetas sumokėjo 460 Lt (23).

Yra išlikę ir kitų dokumentų, kurie leidžia pajusti Dainos dienos rengimo realijas. Pavyzdžiui, dokumentuose užfikuota, kad į Dainos dienos estradą buvo nuga-bentas fortepijonas ir fisharmonija... (24), kad stotyje buvo apvogtas ką tik į Dainų šventę atvykęs Dotnuvos choro dainininkas, vertė – 150 LT, ir šis kreipėsi paramos į Komitetą, randame pareiškimą, kad beprekiavu-damas bilietais kasininkas padarė 40 Lt trūkumą ir pra-soma tą trūkumą padengti (25)...

Galbūt niekam vėliau nešaus į galvą pasidomėti, kas sukūrė ir padirbdino pirmąjį Dainų šventės estradą. Sutartis buvo sudaryta su Jeronimu Juška – „kad pastatytų estradą, sulyg inž. Fryko pristatytu bražiniu-eskizu, Žaliajam kalne, Gusalų aikštėje. [...] Estrada

IŠ DAINŲ ŠVENČIŲ ISTORIJOS

privalo būti paruošta 3.500 vietų choristams, be to, turi būti padarytas tam tikras užtvaras, kursai sutilptų 50 000 stovinčių žmonių". Numatyta darbų sąmata – 19125,90 Lt (26).

Prieš šventę Dainos dienos komitetas parašė prašymą švietimo ministrui, kad rugpjūčio 22, 23 ir 25 dienomis valdininkai ir valdininkės būtų atleisti iš darbo (24-oji buvo sekmadienis) ir galėtų vykti į Dainos dieną. Atsakyta, jog šventės dalyviai turėtų tiesiogiai kreipitis į įstaigų viršininkus. Kad mokytojai galėtų atvykti į Dainų šventę, prašyta gimnazijų „patikrinamuosius ar kitokius kvotimus“ nukelti vėliau, nuo rugpjūčio 26 dienos (27).

Pirmosios Dainų šventės bilietai buvo atleisti nuo pramogų mokesčio. Bilietu kainos buvo tokios: sėdēti nuo 2 iki 6 eilės po 8 Lt; 7–16 eilė po 5 Lt; 17–60 eilė po 2 Lt. Vietos stovėti – po 1 Lt. Buvo parengti ir kvietimai – vienam ir dviem asmenims. Drauge su bilietu už vieną litą buvo parduodama Programa-žurnalas (28).

Pirmajai Dainų šventei buvo pagamintas apvalus antspaudas (be Vyties, su užrašu aplink „Dainos dienai ruošti“ ir vidury „Komitetas“), pagaminti atminimo ženkleliai: trys aukso ženklai (300 Lt) vyriausiejiems dirigentams, 5 sidabro ženklai (150 Lt) – chorų grupių dirigentams, 95 metaliniai ženklai – atskirų chorų vedėjams, 3500 dainininkams (29).

Dainos dienos „deficitas“ buvo 4.050,81 Lt, jį padengė Švietimo ministerija. Tačiau toliau nurodoma kita suma – 2785,81 Lt. (29).

Juozas Žilevičius atsiminuose rašo, kad kitos tarpuoliu surengtosios šventės pirmosios Dainų dienos nepranoko, nors meninis chorų lygis ir išaugo. Jis šią šventę prisimena kaip šviesiausią ir sukėlusią didžiausią euforiją. „... pirmasis Dainos dienos bandymas aplamai buvo šimtu procentų pavykės. Sekančią dieną įvykį jau buvo galima pavadinti Dainų šventę“ (31).

NUORODOS:

1. LCVA, F. 391, A 4, b. 1460,1. 96. Ant minėtame archyve saugomos afišos išlikęs priklijuotas lapelis, kuriamo parašyta: „Dél blogo oro Dainos Diena iš rugpjūčio 24 dienos nukeliamai į rugpjūčio 25 dieną. Pradžia lygiai 3 val. po piet. Dainos Dienos komitetas“. Taip pat: PRIELGAUSKIS, Kl. Dainos Diena. Iš: *Krivulė*, 1924, Nr. 9, p. 17.
2. BRUŽAS, A. Pirmosios Dainos Dienos ruošimas. Iš: *Pirmoji Dainos diena*. 1924: Programa ir straipsnių rinkinys / Redagavo Ant. Bružas. Kaunas: Išleido Dainos dienai ruošti komitetas, 1924, p. 11.
3. ŽILEVIČIUS, J. Dainos diena. Iš: *Muzikos menas*, 1924, vasario mėn., Nr. 2, p. 1, 6.
4. PRIELGAUSKIS, Kl. „Dainos diena“. Iš: *Krivulė*, 1924, Nr. 9, p. 19.
5. LCVA, F. 391, A 4, b. 1460, 1. 96.
6. Ten pat.

7. „Ministeriui Pirmininkui“ buvo parašytas raštas, kuriuo prašoma 15 000 Lt dviejų savaičių kursams chorvedžiams ir mokytojams. Prašymas buvo patenkintas. Vadovų išlaikymui buvo skirta po 60 Lt. LCVA, F. 391, A 4, b. 1460,1. 89–91.
8. LCVA, F 391, A 4, b. 1463.
9. BRUŽAS, A. Pirmosios Dainos dienos ruošimas... p. 12.
10. LCVA, F 391, A 4, b. 1463, l. 93.
11. *Muzikos menas*, 1924, Nr. 7, p. 16–17.
12. LVCA, F391, A4, b. 1460,1. 93.
13. TUMAS, J. Daina-ramintoja. Iš: *Pirmosios...*, p. 21.
14. BRAZYS, T. Lietuvij liaudies dainos reikšmė muzikos kultūros žvilgsniu. Iš: *Pirmosios...*, p. 22.
15. Ten pat.
16. W., J. Apie Dainų Dieną Lietuvoje („Latvijas Vestnesis“, 191 Nr., 23. VIII. 24 m.); VITOLINS, Jékubs. Apie Dainų Dieną Lietuvoje („Latvijas Vestnesis“, 192 Nr., 26. VII 1924 m.); BRUZUBARDAS, E. Apie Dainų Dieną Lietuvoje („Jaunakas Zinas“, 191 NR., 25. VIII. 24 m.). Iš: *Muzikos menas*, 1924, Nr. 8–11, p. 1–4.
17. PRIELGAUSKIS, Kl. „Dainos diena“. Iš: *Krivulė*, 1924, Nr. 9, p. 19.
18. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, l. 9.
19. OBOLEVICIUS, Kz. Dainų šventė. Iš: *Trimitas*, 1924, Nr. 202, p. 22.
20. Rugpjūčio 23 d. Kaunan iš Rygos atvyko trys organizacijos: „Latvių – Lietuvij Vienybės“ 24 asmenys, studentų „Zemgalija“ ir „Klints“ iš 22 asmenų ir Rygos lietuvių „Rūta“ iš 28 asmenų. Ekskursijoje tarp kitų dalyvavo latvių muzikos kritikai, menininkai, visuomenės veikėjai Rygos karo apskr. viršininko vaduotojas ir daug kitų. Svečiai aplankė Dainų šventę, parodos ir Karo Muzieju“. Iš: *Trimitas*, 1924, Nr. 202, p. 5.
21. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 15.
22. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 20, 49.
23. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 15, 21, 32.
24. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 30.
25. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 35, 36.
26. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 73.
27. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 80, 82.
28. LCVA, F 391, A 4, b. 1460. Afišos duomenys.
29. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, 1. 93.
30. LCVA, F 391, A 4, b. 1460, l. 44.
31. ŽILEVIČIUS, J. Pirmoji Dainų šventė Lietuvoje. Iš: *Muzikos žinios*, 1993, Nr. 244, p.4–6.

FROM THE HISTORY OF THE SONG CELEBRATIONS

On the First Lithuanian Song Celebration Dalia RASTENIENĖ

The paper recounts the organising, ideology and significance of the first Lithuanian Song Celebration (Dainų šventė). The celebration was made at the initiative of public enterprises and private entities using the financial support of the state. The actual initiator of the Celebration was the musician Juozas Žilevičius. 3 500 singers took part in the first Song Celebration that enjoyed an audience of 25 000. Out of the three Song Celebrations held between the wars, the first left the deepest impression and caused the biggest euphoria, regardless of the higher musical quality of the choirs at the two subsequent Celebrations.

„Kas mums buvo 1970-ųjų Ramuva?“

„Atminties“ rubrikoje tęsiame pokalbius su 7–9 dešimtmečio kraštotoyros ir folkloro sajūdžio dalyviais.

Šį kartą atsiminimais apie 1970–1971 metų Ramuvą dalijasi Vladas MOTIEJŪNAS – žurnalistas, kraštotoyrininkas, ramuvietis, 8–9 dešimtmečiais rinkęs tautosaką ir rašęs apie kaimo dainininkes, periodikoje paskelbęs pokalbių su garsiosiomis atlirkėjomis Beatriče Grincevičiūte, Veronika Povilioniene, Emilijos Kuzavinienės šeimos moterimis, Atgimimo metais rašęs apie Ramuvos likimą 1971-aisiais ir pirmųjų Rasos švenčių įspūdžius.¹

Redakcijai Vladas Motiejūnas brangus ir kaip buvęs „Liaudies kultūros“ bendradarbis.

Nuo ko prasideda Jūsų pažintis su liaudies daina? Kaip tapote ramuviečiu?

Mano kaimas – Ezerėliai – apie 2 km nuo Šventežerio. Namuose folkloro jau beveik nebuvo – tik partizanų dainos ir romansai. 85 proc. to meto dainų buvo partizanų dainos – kaimo merginos jas sąžiningai persirašinėdavo, seserys slėpdavo sasiuvinius po kraigu. Manau, žinojo, kad gresia pavojus. Slapyvardžiu Kovas aš net keletą eileraščių esu išspaustinės partizanų laikraštelyje. Buvau 14 metų, partizanas Rimvydas (Alfonsas Petruškevičius) pakalbino. Bet prisipažinsiu, jog vėliau, gal aštuntokas, esu sueiliavęs ir apie klubus-skaityklas, išspaustino rajono laikraštis, trečią premiją gavau...

1958 metais, nebaigęs studijų, aš parvažiau dirbtį į Lazdijų rajono laikraštį. Tada dar nesidomėjau folkloru.

1964 metais persikėliau į Vilnių ir susipažinau su Alfonsu Andriuškevičium, jis kaip tik tuo metu pradėjo dirbtį Paminklų apsaugos ir kraštotoyros draugijoje. Tada viskas ir prasidėjo. 1968-aisiais aš nupirkau mamai radiją ir galvojau, ką čia nuvežti paklausyti. Ką tik buvo išėję šešios Genovaitės Četkauskaitės parengtos „Lietuvių liaudies dainų antologijos“ plokšteliés. Nuvežiau jas į kaimą. Paklausius mama dar atsiminė, kad dainuodavo rugiapijutės dainas, patėviui žinoma daina buvo „Jau aušta auštrėlė, šviesus pazarėlis“, bet nesakyčiau, kad tévams tos dainos buvo labai gražios, jų skonis jau buvo pasikeitęs – jie jau apie 1930-uosius dainavo kitokias dainas. Ir savo tarme dainuot jau buvo negražu, viską dainuodavo literatūrine kalba, o dzūkiškai – tik dainų parodijas. Matyt ir Suvalkijos įtaka buvo juntama. (Ir dabar, kai nuvažiuoju į savo kaimą, aš labiausiai iš visų dzūkuoju. Jie mano, kad taip iš jų tyčiojuosi. Bet man vaikystės kalba – jau amžinas dalykas, su mama niekaip negalėjau literatūriškai kalbėti.) Mama giedojo bažnyčios chore, tai ir namuose daugiausia giesmes, Valandas giedodavo.

Didžiausią įtaką tos plokšteliés padarė man – dilindavau jas kaip reikiant, visas dainas atmintinai išmokau.

Tada labai giliai tuo dalyku susidomėjau, paskui per Andriuškevičių susiradau ir Ramuvą. Ji susikūrė 1969 sausio mėnesį, bet aš apie tai dar nežinojau. Mane pakvietė į Saulėgrąžos šventę. Nuėjau su kurso drauge Irena Jakineviciūte, ir, kadangi jau iš plokštelių mokėjau visas dainas, labai lengvai pritapau – viskas man ten labai patiko, ir šokiai, ir žaidimai: „Iš kur, iš kur svotai atvažiavo...“

Pirmą Kalėdų dieną Žvėryne buvom susirinkę gal penkiasdešimt žmonių, šventę buvo su vaišėmis, aguonpieiniu. Andriuškevičius ir kelias kaukes buvo atsinešęs, bet man tos kaukės tada šiaip sau atrodė. Klausiau: „Ar nieko nebus?“ Man sako: „Suderinta...“ Nevadinom Kalėdomis, sakėm, Saulėgrąžos šventę.

Vladas Motiejūnas su dainininke, giedotoja, smuikininkė Kunigunda Martišiūte (dešinėje), Šakių r., Menčikiai, 1971 m. liepos 4 d. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

Kas dar vykdavo Ramuvoje?

Tą 1969 gruodį sužinojau, kad Kraštotoros draugijoje, Trakų gatvėje, jie renkasi dainuoti. Ten galėjo ateiti kas norėjo. Aš tas dainas jau mokėjau, ir iš karto prie jų prisijungiau. Prie Ramuvos lopšio buvo autoritetingi žmonės – Vidmantė Jasukaitytė, Marcelijus Martinaitis, Romualdas Ozolas. Juos jau žinojo. Martinaitį – labai, Jasukaitytę tuo metu taip pat jau buvo poetė. Paskui tie autoritetingi žmonės pasitraukė, buvo Andriuškevičiaus laikai, po jo – Birutės Burauskaitės.

Su etnomuzikologe Genovaitė Četkauskaite (penkta iš dešinės) pas dainininkę giedotoją, smuikininkę Kunigundą Martišiūtę. Šakių r., Menčikiai, 1971 m. liepos 4 d.
Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

Žygis Švenčionių rajone, 1971 m. Nuotrauka iš autoriaus archyvo.

Kai aš atėjau, Ramuvai vadovavo Andriuškevičius. Marytė Razmukaitė mokė dainų, važinėdavom ir pas kaimo dainininkus – Miką Matkevičių iš Pamerkų, Petrą Zalanską, arba pasikviesdavom juos į Vilnių. Bet didžiausias mūsų draugas buvo Daumilų kaimo ansamblis – dainininkės Jadviga Bieliauskienė, Elena Pilipavičienė, Elena Šereikienė, Jadviga Voinišienė, jų vadovė Eleonora Panavienė. Mes jį atradome ir pasikvietėme į Vilnių koncertuoti. Tokia graži vakarė buvo, kad nutarėme Daumiluose surengti ekspediciją ir 1970–1971 metais daug kartų ten nuvažiavome. Daumiluose užrašiau apie 100 dainų. Ir dabar vos ne visą šimtą galėčiau padainuoti. Daumilų dainininkėms labai patiko tas dėmesys. Buvo toks epizodas – mes užrašinėjam Voinišienę, moteriškė dainuoja, ir atbėga kaimynė pranešti, kad jos karvė jau veršiuoja si. Tai ji nubėgo, greitai pakišo tą veršuką po karve, ir vėl parbėgo dainuoti... Dabar jau išmirę tos moteriškės. Daumiluose vyko būtent Ramuvos ekspedicijos.²

Mūsų veikla buvo ir šviečiamoji. Pirmą koncertą surengėme Respublikinėje (dabar Martyno Mažvydo) bibliotekoje, tuomet mumis susidomėjo ir net kurį laiką mokė Konservatorijos dėstytojas Juras Bajerčius. Mūsų tikslas buvo atgaivinti dainas, kad jos nepražūtų, ir jas propaguoti. O jas užrašinėti ir į lentynas dėti buvo kam ir be mūsų, ir rinkinių jau nemazai buvo išleista – pokarinio J. Čiurlionytės rinkinio pabaigoje buvo net „tarybinės“ tautosakos paskelbta.

Ramuvoje rengėme daug paskaitų. Irena Kostkevičiūtė pasakojo apie kryždirbjį Vincą Svirskį, ji nesenai buvo išleidusi knygą ir net keletą skulptūrėlių atsinešė. Danutė Krištopaitė papasakojo apie karines-istorines dainas, Bronys Savukynas – apie mitologiją, Jono Lasickio minimus dievus. Salė prisirinkdavo pilna, žmonės vienas per kitą susižinodavo. Tos paskaitos vykdavo įvairiose vietose – mus buvo įleidę į vieną Vilniaus universiteto auditoriją, po to paskaitos vykdavo Antakalnyje, gyvenamojo namo rūsyje, kažkokio klubo patalpose, ir A. Vienuolio mokykla mus

Po Daumilų kaimo dainininkų vakaronės Vilniaus profsajungų kultūros rūmuose nuo Tauro kalno leidžiasi Evaldas Vyčinas, Jonas Trinkūnas, Rimantas Matulis, Julija Trinkūnienė ir Žemyna Trinkūnaitė, Petras Macevičius, Ramunė Pinkevičiūtė, Vladas Satkauskas, Pablo Debesis ir kt. Nuotrauka iš autoriaus archyvo.

buvo įsileidusi. Kai iš vienur išveja – kitur įsiprašome... Kai Ramuvą naikino, mes dar bandėme įsiprašyti į Etnografijos muziejų, bet jo direktorius Vincas Žilėnas mūsų iš tolo kratėsi. Atsimenu jo žodžius: „Kaip mašina be numerio – važiuosite iki pirmo inspektoriaus“.

Tuo metu kraštotyra buvo suprantama kaip kolūkių, gamyklių istorija. Buvo bijomasi, kad tiktais į praeitį nebūtų gręžiamasi.

Kaip Ramuvą uždarė? Kodėl tai įvyko?

Mes vadinomės Vilniaus kraštotyrininkų Ramuva. Ir pirminką, ir tarybą turėjome, bet buvome kraštotyrai „juoda démė“. Tai pirmiausia mus, tuos, kurie buvo laikomi vadovais – Vacij Bagdonavičių, mane ir Stasį Venkevičių, a.a. lituanistą (dėstė jis ir marksizmą), vos ne kas savaitę susirasdavo ir šaukdavosi pokalbiams į Kraštotyros draugiją. O daugiausia mus „tarkuodavo“ draugijos sekretorius Vytautas Kaltenis, kuris dabar apie K. Donelaitį rašo. Mums jo bendradarbės sakydavo: „Jūs netikėkite nė vienu jo žodžiu“. Jis veikė labai piktais... Kraštotyros draugijos pirminkas buvo Domas Butėnas iš Istorijos archyvo, matyt, tai buvo visuomeninės pareigos...

Jie laukė, kad kokį „pogrindinį“ leidinį pradėtume leisti. Bet čia – liaudies menas. O liaudies meną jie garbino, tai pagrindinis klausimas buvo, kodėl dainuojame tik lietuviškai: „Jūs esate nacionalistai, niekam jūsų veikla ne-

reikalinga, tik kenkiant kraštotyrai...“ Buvome įspareigojė išmokti dainuoti ir kitų tautų dainų – atsimenu, Beatričė Grincevičiūtė mus išmokė ir kažkokią rusišką dainą, kaip politinį kapitalą... (Tada ir barzdą pradėjau auginti – mano barzda irgi „politinė“. Sakydavo: „Šitas žmogus neturi kada nusiskust...“. Sakiau: „Je Ramuvą išsaugosim, tai nusiskusiu...“ Tuo metu barzda buvo nusikaltimas – nuotraukose barzdas retušuodavo, Televizijos ir radio komitetui vadovavęs Jonas Janutis nepriimdavo su barzda į darbą.)

1971 m. birželio 14 d. Vilniaus miesto partijos komiteto nurodymu Kraštotyros draugijos Vilniaus taryba Ramuvą panaikino. B. Burauskaitė – ji buvo Ramuvos tarybos pirminkė po A. Andriuškevičiaus – buvo pasišaukę į miesto partijos komitetą. (Andriuškevičius kažkur dingę – mes manėm, kad išsigando. Jis disertaciją Istorijos institute rašė, gal kas pagąsdino.)

Birutė išėjo jau verkdama, susitikom ant suoliuko prie Konservatorijos ir dar priešais Saugumo rūmus paškalbėjom.

Kompozitorius Vytautas Montvila tada Ramuvai dedikavo savo kūrinį „Valtornų chorai“.

Kokios tuomet buvo nuotaikos? Vieši renginiai bai-gési?

Buvo bjaurus dalykas, žinai, kad neteisybė triumfuoja...

Liaudies dainos klubas. Dainuoja Virginija Jasukaitytė, Emilia Aleknavičienė, Edita Meškuotienė, Veronika Janulevičiutė, Zenonas Jakučionis, Julius Šalkauskas, Vladas Motiejūnas, Alfonsas Ramonas. 1973 metų kovas. Nuotrauka iš autoriaus archyvo.

Po to jau būrėmės Dainų klube, Profsajungų rūmuose. Ir ten buvo galinga kontrolė. Jei kviesdavome dainininkes iš kaimo, turédavome patvirtinti renginių programą – sėdėdavo mergaitė ir tikrindavo, ar koncerne nuo jos nenukrypstama. Tais laikais ne juokai buvo. Visą laiką galėjai kaip nors įklūti...

Apie 1970-uosius mus jau labai puolė, tai grupelė ramuviečių važiavome švēsti Rasos šventės ne į Kernavę, o prie Dubingių – gal 10, gal 15 žmonių. O 1971 m., kai Ramuvą panaikino, sakau, važiuojam vėl į Kernavę... Tada diena buvo labai lietinga, bet buvo ir Veronika, ir mes daug pridainavome. O 1972 metais mus jau tampė labai rimtai. Į Kernavę nuvažiavome autobusu, ir ten, matyt, jau stebėjo iš visų pašalių, kas atvažiaavo. Kažkaip nedavė mums malkų ir vežimo – atsimenu, tą vežimą patys traukėme... O paskui pašaukė pavardėmis – Antaną Gudelį, Joną Trinkūną, Arvydą Šliogerį ir mane, nusitempė į apylinkės tarybą, sako: „Čia gamtos apsauga“. Bet buvo ir Širvintų rajkomo sekretorė. Sako: „Už viską, kas atsitiks, atsakot jūs keturi, gaunat laiko kūrent laužą ir dainuot iki 12 nakties...“ Trinkūnas su Šliogerių kažkur pasitraukė, o aš turėjau visiems pranešti, kad kas sédés prie laužo – sédėtų tyliai, netriukšmautų, o mes jau užsidarėme palapinėje... Ir provokacijų tais metais buvo – kažkas leido trispalves raketas, lauže kažkas sprogo...

Iš ryto atsikėlėm – jau nemalonu, nežinia kiek tų saugumiečių aplinkui, paėmėm valtį, persikėlėm per Nerį ir nuėjom pėsti iki plento... Neramu buvo, ir ką namuose rasime, gal ten krata kokia...

Tiksliai atsimenu L. Šepečio citatą, kuri apie 1971 metus buvo pasakyta kažkuriam plenume, paskelbta ir spaudoj: „Prasidėjo nevaldomas kraštotoyrininkų sajūdis“.

Nepasakyčiau, kaip persikūrėm į Dainų klubą ir kas jį įkūrė. Gal čia Rimanto Matulio iniciatyva. Jis prieš tai buvo žygeivis. Žygeiviai buvo tokie radikalai, mes jų truputį vengdavome, kad nepakenktų Ramuvai. Algirdas Patackas kokiuose bendruose renginiuose prakalbas prieš imperiją rėždavo...

Apie Dainų klubą parašyta ir „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, bet, mano manymu, Ramuva buvo kur kas platesnis ir kur kas gilesnis reiškinys – visomis prasmėmis. Formavosi toks nelabai deklaruoamas, bet vis tiek ryškus pasipriešinimas. Ir valdžia suprato, kad tikrai ne draugai mes. Bet prikibti nelabai buvo prie ko. Atsimenu, kai saugume tardė, aš sakiau: „Bet juk tos liaudies dainos yra gražios...“ Atsakydavo: „Gražios, gražios...“

Daumilų dainininkės išlydi Ida Stankevičiutė, Augustas Kubilius, Zita Vanagaitė, Nijolė Paulaitė, Kazys Eigminas ir kt. 1972 m. balandžio 9 d. Nuotrauka iš autoriaus archyvo.

Mums svarbiausia buvo tautiškumas. Kiekvienas suprato, kad tai pasipriešinimas sistemai, bet nedeklaravo to labai smarkiai, kad nepakenktų. Darėm viską ant įstatymo ribos. Ko negalima, tai nedarėm. Aš vadinu: kaip karvei – kiek grandinė leidžia, tiek ir apėda žolę. Bet kiekvienas žinojo, kad saugumui čia rūpi. Kaltino, kad čia susirinkę „buvusiuju vaikai“. Tai kas tie „buvusieji“? Mes pasakiačiavom – mano tėvas kalėjime mirė, Danguolė Oželytė, daktarė, iš represuotos šeimos, Vytautas Cipliauskas – buvęs treminys, Valdo Gurskio tėvas irgi nukentėjęs....

Visi žinojo, kad valdžiai tai ne visiškai priimtinės dalykas. Virtuvėse mes kalbėjome, ką norėjome, atviri priešai buvome valdžiai, bet veikti viešai, kaip disidentai, mes vengėme. Labai atsargūs buvome Ramuvoje. Mus jungė daina, 75 procentai mūsų veiklos buvo dainos – jų rinkimas ir dainavimas... Dainose atrasdavome daug dalykų, kurių ir nežinojome esant... Ir tuose žodžiuose, ir melodijose...

Dabar naiviai paklausiu – o kam jūs priešinotės, susirinkdami vakaroti, dainuoti, šokti...?

Komunizmu, ir tai visai politikai, kuri tautiškumą neiégė. Buvo G. Zimano teorija – „per suklestėjimą į vienybę“, vyko intensyvus rusų kalbos propagavimas, mokyklose didino rusų kalbos programas... Edmundas Mickūnas kažkada sakė – visos kalbos susimaišys viename katile, gal be reikalo mes čia viską darome... Atsakiau: „O gal vis dėlto prieiks?“ Dėl mano ideologijos, tai turiu pasakyti, kad ir aš buvau ta „raudonlidge“ lengvai apsigės. Apie 1961-uosius, kai buvo paskelbta naujoji TSKP programa, tai aš sédėjau prikepės prie radio ir klausiau – atrodė, kad čia kažkas bus. Net kavinėj, atsimenu, sédėjom su draugais ir svarstėm, kaip čia bus komunizmo sąlygomis... Prasisunkdavo neužcia ta ideologija, ir visa literatūra buvo tokia. Ir tos baimės dar buvo daug. (Jau vėliau pasirodė Justino Marcinkevičiaus „Donelaitis“, spaudoj – Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, Edmundas Gedgaudas – viskas, ką jie parašydavo, tuomet buvo aukso vertės...)

Žinojome, kad kraštotoya mums yra pasipriešinimas, rezistencija – bet gana nekaltas, nes liaudies dainos néra rimtas pretekstas tave griebtis ir suimti. Visko, kas su kalėjimu siejosi, Ramuva vengė iš tolo. Net partizanų dainų (nors moku jų apie 70) mes vengėme, nedainuodavome. Todėl mus vadino tokiais atsargiais.

Mano laikais jau buvo dvi Ramuvos. Universitete – Jono Trinkūno ir Tado Šidiškio – radikalesnė, o mūsų buvo nuosaikesnė. Vieni nuo kitų laikėmės gana atokiai. Mes buvome bailesni. Visada buvo šükis – kad tik nepakenkus Ramuvai. Sakydavau, kad kartais mes ir persiengiame. Bet manau, kad kompromisų darė ir Jonas.

O kaip tiesiogiai susidūrėte su saugumu?

Aš du kartus buvau kviestas į Liepos 21-osios (dabar Vasario 16-osios) gatvę. Mane saugumas pradėjo imti jau

Ramuviečiai Rasos šventėje Dubingiuose. 1970 m.

panaikinus Ramuvą, o paskutinis tardymas buvo 1973-įjų pavasarį. Tada jau labai daug ką tardė.

Vieną kartą paskambino į darbą telefonu – tuo metu aš dirbau aklujų žurnale. Antrą kartą kvietė viešai, per direktorių. Pasakydavau, kur einu, seserai, Sigitui Gedai – juk nezinai, ar grįsi. (Geda, ko gero, nebuko Ramuvoje, bet mano pasaulėžiūrai susiformuoti jis buvo labai svarbus. Jau Vilniaus universitete Geda drąsiai kalbėdavo prieš valdžią, tai išlaisvino ir mano mintis... O kai vadovavau Lazdijų rajono laikraščio literatūros skyriui, Geda dar buvo gimnazistas ir pas mane atliko praktiką.)

Atsimenat kalbininko Jono Kazlausko istoriją? Enciklopedijoje parašyta – mirė po spalio 8 d., 1970 m. Kūną rado Nery – gal kelios savaitės buvo praėjė. Žmona įsitikinusi, kad jis negalėjo nusižudyti. Bibliotekoje buvo palikta atversta knyga... Jis turėjo važiuoti į Paryžių, į kažkokį seminarą ar stažuotę, ir, sako, gal jį verbavo, ar galėjo saugumas kokią paslaptį išduoti. Laikraščiuose

buvo oficialus pranešimas apie mirtį – man sakė, kad politbiuras svarstė, kaip pranešti.

Kas buvo susijęs su lietuvių kalba, tiems automatiškai grūmojo: „Jūs ne tuo užsiimate...“ 1973 m. suėmė Vidmantą Povilionį, Šarūną Žukauską, prasidėjo tardymai. Man siūlė bendradarbiauti, sakė, nenustebkite, jei duosim kokią užduotį, važiuojant į užsienį. Aš sakiau: „Traukinio suprogdint nemoku...“. Ir apie Norbertą Vėlių klausinėjo – kokios jo

pažiūros. Tada aš lioviausiai lankės tą būrelį. Nes kai šoki, nebežinai, ką apsikabini – daug ten buvo visokių agentų, vieni į kitus pirštais rodė.

Su Stepu Ašmontu vėl nuvažiavome į Kernavę, į Rasą 1988 metais. Buvo visi „laisvalyginių“ atvažiavę – Antanas Terleckas, Petras Cidzikas jau kalbėjo apie Nepriklausomybę. Man dar tada atrodė, kad tos kalbos labai drąsios, Sajūdis buvo tik tik prasidėjęs... Netrukus į Sajūdį įsijungiai visom pajėgom, buvau Steigiamojo suvažiavimo delegatas.

Kaip toliai susiklostė Jūsų rato ramuviečių likimai?

Kažkaip visi buvom labai susidraugavę. Tuomet tarėmės, kad vardadienius vieni kitų švēsime, rinkdavomės vieni pas kitus ir padainuodavom. Zita Vanagaitė vėliau jau buvo su pogrindžiu susijusi, Birutė Burauskaitė dalyvavo disidentiniame judėjime. Aš tame nebuvau.

Zita Vanagaitė, Nijolė Paulaitytė jau mirusios. Edmundas Mickūnas gyvena Šarnelėje. Iki šiol per metus konkurius du tris kartus, per Tris karalius ar Velykas, susirenkam pas Julij Šalkauską (Stasio Šalkauskio sūnų) padainuo – Vytautas Cipliauskas, Augustas Kubilius. Visi kaip krištolas – dešinieji. Nepriklausomybės aikštės dainininkai. Pastaruoju metu dar daug giedu bažnyčiose ir per šermenis.

Kaip manote, kiek bendrajai 7–8-ojo dešimtmečio atmosferai galėjo turėti įtakos Kraštotoiros sajūdis?

Manau, kad turėjo įtakos tas sajūdis – visi žinojo, kad yra tokia Ramuva, kad ji puolama. Tokie dalykai pasipriešinimą stiprino. Daugeliui tai buvo tyro oro gurkšnis brežnevinio idiotizmo laikais.

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

1 ● Akmenų be lauko	26 Eina mergėtės jaude kaudu	51 ● Oi brolinių brolinių (Kalinin)	76 Plaukė pylelė (ir antdelė)
2 Abau, abau dienos Dičias	27 Rūsiu į Kalnų	52 Oi aš nėrau būk kūnuo r.	77 Povinėjo parvelė
3 Aleti, geriam, gražin' dainavai	28 Gana siesate, gana užduotis	53 Oi gaidy' garbžy	78 Pacinėlių naudoniai
4 ● Aš, monuoso krankas (arnei)	29 Grada, aukščiui, ryliuojai	54 Oi, jojo jojo (plauk' dykė)	79 Saulė ažuolai
5 Aš tevelio dvarelio (stainėje)	30 Ir pajaugo žali leipia	55 Oi karas' geriam, užiaugau	80 Siuстро arytė
6 ● Aš tėvuk' dvaro (tevele)	31 Iš karčiamelės	56 Oi lunkėly, lunkėla	81 Šykkė verpetis
7 Aukštų rytek, leliu (apnėvėti)	32 Išoj' būndui in džibek harg	57 Oi motuakas, žanyk' mani	82 Suplikit, melskit mani juos
8 Aukštų tilto slenkėja (is kalnos žaly)	33 Iškastas Sulnelis	58 Oi prapadė ma dalač	83 Šis naktėlę (žingelis dėbojus)
9 ● Aukštų tilto slenkėja (zuikėdys)	34 Išlėk', sakale (vakarėlis)	59 Oi žodžiu seniai pas matyt	84 Šeriuo žengyt
10 Aš aš nevaliau (ežerėlis, liegi)	35 Išvažiavo tėvukis (ju, uodėmy)	60 Oi suneldinčiobeteliai (paučius)	85 Šiandienegesniu, užiauosis
11 Aš kodelis keliavau	36 Jūs mano kūnus zodzių	61 Oi tata, laukok' grazi	86 Šiencelių grėviai
12 Aš uždiriu an kalno (slėgity)	37 Kad aš būtum žukojis	62 Oi tol' tel' (tolūnček)	87 Šis nakteli (obelėk, in brab)
13 Atazina bernig' pulkar	38 Kai aš byrau mažučiukas (gry)	63 Oi tu ažytak	88 Žvėrtuojo rytekis
14 ● Augo kramių dagilėlis	39 Kai aš jojau, jojam (200 m)	64 Oi tu žukuk' išlūning	89 Tai kaimo staunais kaimas
15 Aušt' austukė, tele sudukė	40 Kalnai rugių, sedi obuolė	65 Oi žing' žingai ta ūysasai	90 Teles teles ūtelių sode
16 ● Aušta austukė kaip gedumbė	41 Kas' palorė supuolėkėlis	66 Oi kad aš gerbtu	91 Telkijo soudėjė pro Ž. gojį
17 Bėg upės vinguordzma	42 Kol'ki džyvai	67 Oi tu ažuolėk	92 Tolimą, kelių keliučia (zytulis)
18 Beikė, žingdė	43 Kur mane tūtuoti gerė	68 Pakalnelių, palolėj	93 Tiros mytišios girnelės
19 Bėžiai an dvaro žings' balnoja	44 Leik' gerbdė	69 Pakalnės rūtėlė	94 Vag'dęs ažiau
20 Cykl' džiendė be vejo	45 Lek', sakale, an mančių	70 Parez' džiendė iš kertusėjio	95 Vai ir atbėja būtini alndis
21 ● Dai kai paté vejdžis pasidėlė	46 Malai, malai	71 Pavasario džiendėlį	96 Vaibčiojai, valentijos (užs)
22 Dar nėrau gredri džiendė	47 Nesprole, nesprole, nesprole	72 Pavasary, pavandenys	97 Vaibčiojų meryčių pė sodą
23 ● Daugiaių sėdžiųj	48 Nušauv' nesciute	73 Per kaičių (nė, elgy)	98 Vilnių buvo žali brownas
24 Deivinių metai	49 Nuo nuciūj, kuo aukštis (pijoty)	74 Per lugiu' laukus (suvalk)	99 Žalios giričių (neurbė, su daly)
25 Dverialiu' ta manęs, netropojai	50 Oi an kalno (karinėte)	75 Pjovė laukę ūteną	100 Oi marteta, o! uogeta (než-ke)

Šimtinė populiariausią Ramuvos dainų (iš Vlado Motiejūno archyvo).

NUORODOS:

1. Vlado Motiejūno pasakojimai apie liaudies dainininkes Bro-nę Bogušienę, Barborą Buivydaitę, Daumilų kaimo ansamblį bei pokalbis su Miku Matkevičium skelbiami rinktinėse „Aš išdainavau visas daineles (pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus)“. Vilnius: Vaga, 1985, t. I; 1988, t. II. Taip pat MOTIEJŪNAS, Vladas. 1971-ieji: Ramuvos sunaikinimas. Iš: *Kalba Vilnius*, 1989. MOTIEJŪNAS, Vladas. Ramuva, 1971-ieji: ir smaugiami pasišaipydavome. Iš: *Dienovidis*, 1996 balandžio 12 d., Nr. 15.
2. Išsamiai apie Daumilų kaimo dainininkes – MOTIEJŪNAS, Vladas. Daumilose, dainingame sodžiuje. Iš: *Aš išdainavau visas daineles*. Vilnius: Vaga, 1988, t. II, p. 321–326.

MEMORY

What Was the 1970s Romuva to Us?

*Saulė MATULEVIČIENĖ'S interview
with Vladas MOTIEJŪNAS*

This time "MEMORY" presents journalist, regional studies' specialist and member of the *Ramuva* club Vladas Motiejūnas' memories on the regional studies club *Ramuva* (1970–1971). The interview makes clear that the cultural activity of the club, such as recording folk songs on expeditions and singing them, celebrating calendar festivals, and holding educational lectures of cultural history were seen at the time as one of the ways to resist the Soviet system and its policy negating the national character. Although promoting folk songs and art was not a serious enough reason for political persecution, the *Ramuva* club was banned in 1971 and most active of its members were summoned to the State Security Department (the KGB) for interviews.

Seras Edvardas Evans-Pritchardas (1902.09.21–1973.09.11) – vienas žymiausių XX a. britų antropologų, nuo 1946 ligi 1970 metų – socialinės antropologijos profesorius Oksforde. Pirmojoje XX a. pusėje atliko reikšmingų lauko tyrimų Pietų Sudane, nuerų gentyje, kuriais remdamasis paskui parašė klasika tapusių socialinės antropologijos darbų. Mūsų skaitytojui siūlome straipsnį apie nuerų Dievybės sampratą, pamokantį tuo, kad verčia iš naujo (nors ir po gero pusšimčio metų!) ir iš pagrindų peržiūrėti animizmą, politeizmo–monoteizmo priešpriešą (santykį tarp Dievo ir dievų), į dangų pasitraukusio *deus otiosus* problemą, gamtos garbinimą ir kitas sužiedėjusias religijotyros dogmas, kuriomis iki šiol springsta tūlas baltų dvasinės tradicijos tyrimas. Galima nebent paabejoti autoriaus užsispyrimu visų religinių vaizdinių paaiškinimo ieškoti socialinėje struktūroje, bet ir jis, tasai užsispyrimas, téra lygstamas (galimas daiktas, duoklė autoriaus laikmečio ir aplinkos akademinei konjunktūrai), nes ir pats autorius straipsnio pabaigoje jei ne visai jo išsižada, tai pabrėžia salygiškumą. Idėmiam skaitytojui tad juoba niekas nekliudo pasidaryti savo išvadas.

Nuerų dvasios samprata jų socialinės struktūros atžvilgiu

Sir Edward Evan EVANS-PRITCHARD

Jau esu paskelbęs keletą straipsnių, jvairiai atžvilgiais nagrinėjančiu nuerų sąvoką *kwoth* „dvasia“. Šio straipsnio tikslas – susieti šią sąvoką su socialine sistema, kurią šiek tiek jau aptariau nuerams skirtame savo dvitomyje.

Minėtuose straipsniuose atskirai esu aptaręs jvairias dvasias, apie kurias kalba nuerai. Kai kurios iš jų laikomos viršutinėmis dvasiomis: tai *Kwoth a nhial* „Dvasia, esanti danguje“, kurią aš kartais tiesiog jvardiju Dievu; *kuth dwanga* „oro dvasios“; ir dvasios, kurios atsirado persimainius žaibo nutrenktųjų sieloms, *col wic*. Visos kitos laikomos apatinėmis dvasiomis: tai toteminės dvasios; gamtos dvasios (*bieli*); ir fetišai (*kulangni*). Nors kiekviena iš jų gali būti pavadinta ir tiesiog žodžiu *kwoth* „dvasia“.

Akivaizdu, kad nuerai skiria jvairias dvasias. Jie skirsto jas į mano minėtas rūšis ir porūšius. Kai kurios iš jų turi asmenvardžius ar pasižymi kitais išskirtiniais požymiais bei sąsajomis. Jos skirstomos pagal kilmę ir pagal vietą erdvėje. Priklausomai nuo aplinkybių, nuerai au-koja vienai ar kitai atskirai dvasiai. Daugelis dvasių laikomos esančiomis svetimos kilmės, ir tuomet kalbama apie jų kilmės vietą bei laiką, kai nuerai jas perémė. Taigi akivaizdu, kad mes čia turime reikalą su keletu skirtingu sampratų. Antra vertus, lygiai taip pat akivaizdu, kad turime reikalą su viena ir ta pačia samprata, nes visos dvasios, būdamos *kwoth*, yra tos pat prigimties

būtybės. Su šia vienybės jvairovėje problema mes susiduriame tirdami ne tik nuerų, bet ir daugelį kitų religijų, ir ne tik primityvių, bet ir Senovės Egipto, ankstyvąjį semitų, senovės kinų, taip pat graikų bei lotynų.

Reikšmių, skirtinguose kontekstuose priskiriamų žodžiui *kwoth*, jvairovė ir tai, kaip lengvai nuerai pereina nuo vienos prie kitos, netgi tų pat apeigų metu, pri trenkia. Tačiau patys nuerai dėl to visai nesutrinka, nes sąvoką pinklės, kuriose susipainiojame mes, iškyla tik tuomet, kai imamės analizuoti ir sisteminti nuerų religinę mintį; patirties lygmeny jų nėra. Netgi aš pats, gyvendamas su nuerais ir mąstdamas jų žodžiais bei kategorijomis, niekuomet nepatyriau jokių sunkumų, bent iš tolo panašių į tuos, su kuriais susidūriau rašydamas šį straipsnį. Ir pati ši problema prieš mane iškiilo ne tuomet, o kaip tik dabar. Regis, aš lygiai taip pat lengvai pereidavau pirmyn ir atgal nuo reikšmės prie reikšmės, nuo bendrybės prie atskirybės, kaip tai daro nuerai, nė kiek nesijausdamas mintyse prarandąs koordinaciją, ar kad reikėtų ypatingai pasistengti kažką suprasti. Tik dabar aš jaučiuosi sutrikęs, kai nuerų sąvokas turiu išversti į anglų kalbą ir susieti jas tarpusavyje taip, kad jos, kaip visuma, ne tik turėtų prasmę angliskai kalbančiam žmogui, bet ir, kiek tai įmanoma, tą pačią prasmę, kokią jos turi nuerui. O tai galima padaryti tik abstrakčios analizės būdu, ir būtent ēmusis tokios analizės, iškyla sunkumų.

Būtų beprasmiška leistis į *kwoth* sampratos santiukio su socialine struktūra aptarimą, prieš tai nepaaiškinus, kad nuerai šį žodį vartoja ir platesne, ir siauresne reikšme, vadindami juo ir Dvasią apskritai, ir vieną ar kitą dvasią; kitaip sakant, ir bendriausia, visa apimančia prasme, ir kalbėdami apie kokią nors atskirą dvasią (kaip skirtingą nuo kitų dvasių). Kai nuerai kalba pirmaja, bendra prasme, jie turi omeny Dvasią kaip vienatinę, visų jos skirtingą apraiškų vienybėje, ir kai šis žodis pavartojoamas šia bendraja prasme, ji tinkamiausia būtų versti „Dievas“. Kai nuerai meldžiasi Dievui ar kalba apie Dievą, tuo metu dažnai pakeldami akis į dangų, jie kreipiasi į jį tiesiog šiuo bendru terminu *Kwoth „Dvasia“* ir paprastai papildomai nebepriduria „kuri yra danguje“. Nors gali jie nusakyti ji ir konkrečiau, kaip „Dvasia, kuri yra danguje“, arba kaip „mūsų tėvas“, arba „visatos kūrėjas“, šitaip pabrėždami vieną ar kitą dievybės požymj, kaip kad ir mes kartais kalbame tiesiog apie Dievą, o kartais apie jį kaip apie mūsų „tėvą, kuris yra danguje“, „kūrėją“ ir t.t. Taigi *Kwoth* bedraja prasme ir *Kwoth a nhial* yra lygiavertės sąvokos, žyminčios vieną ir tą patį turinį. Kita vertus, žodžiu *kwoth* gali būti pavadinta ir kokia nors atskira dvasinė būtybė, kaip kad oro dvasia, toteminė dvasia ir kt., tos atskiro dvasios nė nejvardijant jos vardu, bet pagal kontekstą suprantant, kad kalbama būtent apie ją. Pavyzdžiui, kalbėdami apie „liūto dvasią“, kaip vieną iš paveldėjimo kilčių, jie gali pasakyti e *kwothdien „tai jų dvasia“*. Panašiai, nepatikslinda mi, kokią dvasią turi omeny, jie kalba apie *gwan kwoth*, dvasios savininką, arba *yang kwoth*, dvasiai paskirtą karvę. Kas žino aplinkybes, supras, apie kokią atskirą dvasią kalbama.

Kai kalba patys nuerai, retai iškyla sunkumų nustant, kuria prasme, bendra ar atskira, pavartotas žodis *kwoth*, tačiau jei man nuerų žodį *kwoth* arba mūsiškį „dvasia“ šiuo atveju reikėtų vartoti be papildomų prasmės patikslinimų, tikrai prasidėtų painiava. Todėl norint išlaikyti nuerų daromą skirtumą, man tenka sakyti „Dievas“ arba „Dvasia“, destis kas labiau tinka pagal kontekstą, pirmuoju atveju ir „dvasia“, „toji dvasia“, „dvasios“ ar panašiai antruoju. Tai pagelbės mums ir kalbant apie atskiras dvasias kaip vieno Dievo, arba vienos Dvasios, pavidalus, apraiškas ar atspindžius tam tikros veiklos, įvykių, asmenų ar grupių atžvilgiu, nes būtent šitaip nuerai savo dvasias ir supranta. Tai toliau ir ketinu parodyti.

Nuerų religijos keblumas kaip tik tas, kad jeigu ir Dievas yra *Kwoth*, ir kiekviena jo atskira apraiška yra *kwoth*, tai nuerai, kalbėdami apie kurią nors iš atskirų apraiškų, tuo pat metu savaime kalba ir apie Dievą, tik apie Dievą, suvokiamą atitinkamu atskiru atžvil-

giu. Užtat kai jie sako „jo dvasia“ arba „jų dvasia“, jie kalba apie Dievą to atskiro asmens ar tos atskiro socialinės grupės atžvilgiu. Kitaip sakant, „Dvasia“ ir „dvasia“ nėra viena kitą išskiriančios sąvokos. Geriau tokį požiūrį suprasime, jei Dvasią įsivaizduosime, o nuerai taip ir daro, „kaip orą“, nes „apskritai oras“ ir „kokis nors oras“ nėra skirtingi dalykai. Taigi, viena vertus, galime pasakyti, kad bet kuri atskira dvasia yra Dievas, o kita vertus, kad Dievas yra bet kuri atskira dvasia. Nes jis – tai visos dvasios Dvasios vienybėje.

Kad skirtingas nuerų dvasines būtybes reikia suprasti kaip vieno Dievo socialinius dėmenis, bus aiškiau, pateikus keletą gyvų pavyzdžių. Todėl aš paprasčiausiai papasakosiu, labai trumpai ir tik tiek, kiek įvykiai tiesiogiai liečia kalbamuosius dalykus, kas nutiko per vienas nuerų apeigas. Turiu dėl to iš anksto kai ką paaiškinti. Nuerai skiria tris pagrindines atsakomybės už žmogžudystę rūšis: *thung*, tiesiog nužudymas, dažnai apibūdinamas kaip *thung muot*, nužudymas ietimi, nes ietis yra dažniausiai pavartoja mas ginklas; *nin diet*, atidėtas nužudymas; ir *thung yika*, žmonos mirtis per pirmajį gimdymą, už kurią atsakingas yra jos vyras. Apeigos, kurias ketinu papasakoti, susijusios su antraja žmogžudystės rūšimi. Tuo atveju, kai žmogus buvo sužeistas ir pasveiko, tačiau mirė keletą mėnesių ar net metų po to, jo mirties priežastimi gali būti laikoma toji žaizda, ir iš kaltininko mėginama išieškoti kompensacija už žmogžudystę. Kraujo kerštas tokiomis aplinkybėmis vargai praveržia, nes nužudymas paprastai laikomas netičiniu, ir nuo priežasties ligi padarinio, šiaip ar taip, praėjo daug laiko. Užtat ir galvijų reikalaujama kur kas mažiau nei atviro nužudymo atveju – maždaug apie dvidešimt galvų, nors skaičius skirtingose nuerų krašto vietose svyruoja ir, matyt, visur suligstamas derybos tarp šalių, iš kurių abi paprastai siekia kuo greitesnės taikos. Apeigose, kuriose man teko dalyvauti, nuerų krašto vakaruose, kombinuotai buvo atliekami pirmasis ir paskutinis paprastos žmogžudystės atvejui numatyti ritualai, žudiką apvalant nuo kraujo ir tuo pat metu nurimdant šalis, ir tai buvo padaryta tik išsireikalavus dalį kompensacijos galvijų.

Apeigos buvo atliekamos todėl, kad vyriškis iš džikulų klano prieš kelerius metus žeberklu, „žvejojamaja ietimi“, sužeidė vyriškį iš lualų klano, ir pastarasis ką tik pasimirė. Tai, kad jis buvo sužeistas būtent „žvejojamaja ietimi“, yra svarbu, nes tarp vakarų nuerų už nužudymą žeberklu arba kuoka mokama mažesnė kompensacija nei kovine ietimi, kuri iš tikrųjų yra daug pavoingesnė gyvybei. Be paties žudiko, apeigose nedalyvavo nė vienas džikulas: apeigose jam atstovavo įprasti džikulų sąjungininkai – nguolų

giminės atstovai, kurių gyvenvietėje apeigos ir buvo atliekamos. Nedalyvaujant džikulams ir apeigas atliekant trečiosios šalies gyvenvietėje, lualus buvo galima daug lengviau numaldyti.

Išgérus kažkiek alaus – užtikrintas ženklas, kad suitaikymas įvyks, – aplinkui saulėkaitoje žmonės susėdo stebėti bylos. Karštis buvo tokis, jog berniukams vis liepdavo pamėžti ant žemės šviežio galvijų mėšlo, kad derybininkai galėtų įsistoti į jį atsivésinti pėdas. Vienas iš jų sykį nutraukė savo kalbą ir kreipėsi į *Kwoth*, prašydamas atsiusti atgaivai lietu, ir kai galliausiai pasipylė liūtis, padariusi galą bylai, ji buvo palaikyta atsakymu į jo prašymą. Apeigos prasidėjo aukai skirto veršio kastravimu. Vyriškis nguolas įbedė krailio [kaimelio] viduryje stiebą ir pririšo prie jo veršį, ir apeigos dalyviai jo nugarą ēmė barstyti pele-nais, taip jį pašventindami. Tuomet po vieną iš lualų bei ngualų vyru ir kartu su leopardo kailio žyniu iš keunjangų kilties (vyraujančios šiose apllylinkėse, kur buvo įsikūrė visų kalbamų giminių kaimai) pradėjo ilgai, apie tris valandas, trukusias invokacijas. Perpasakosiu tik pačią jų esmę, nes visa kita mažai tesusiję su tuo, kas mums čia rūpi.

Kiekvienas kalbėtojas pradėjo savo pasisakymą suškdamas savo klano ieties vardą. Savo kalbą kiekvienas sakė vaikščiodamas pirmyn atgal po kraalį ir mojuodamas ietimi. Kalbos daugiausia buvo skirtos klau-sytojams, kurie savo ruožtu įsitraukdavo į ilgus ginčus su kalbėtoju, pratęsiamus tarpusavyje. Tačiau pačia-me jų šurmuly kalbėtojas dažnai vienu ar kitu vardu kreipdavosi į *Kwoth* ir vis aiškindavo Dvasiai aplinkybes, privertusias žmones susiburti.

Lualų atstovas, kalbėjęs pirmas, be *Kwoth „Dvasios“* ir *Kwoth a nhial „Dvasios“*, kuri yra danguje“, kreipėsi ir į *kwoth wecda*, *kwoth ngopna*, „mūsų namų (arba bendruomenės, pažodžiui – gyvulių stovyklos) dvasią, mūsų figmedžio dvasią“ (figmedis – jo kilties totemas). Savo kalbą jis pradėjo ilgu pasakojimu apie žmogaus, atsakingo už mirtį, kilties istoriją, kaskart pri-mindamas ankstesnius ginčus ir pagrasindamas, kad jeigu džikulai ar nguolai kada nors vėl susikautų su jo žmonėmis, tai lualai išnaikintų juos visus, taip pat pri-mindamas visus įvykius, kurie atvedė prie to kivirčo, kuriame mirusysis buvo sužeistas, ir galvijus, kurie bu-vo sumokėti ar pažadėti kaip kompensacija už nužu-dymą, ir tuos, kurių dar reikalaujama. Be kita ko, jis dar apkaltino nguolus užkasus gyvą jautį kartu su kaž-kokiais karoliais ir ietimi, taip siekiant užmušti lualą magiškai, o tai sukélė audringus prieštaravimus, kurių metu nguolų pusė atsikirto, esą patys lualai, trokšdami jų mirties, tvarte yra užkasę gyvą šunį (nesu tikras, ar tokie dalykai išvis kada nors buvo iš tiesų daromi).

Tuomet gana padriką kalbą pasakė nguolų atstovas. Jis dažnai minėjo *Kwoth*, nors, kiek girdėjau, ne-pridurdamas jokių patikslinančių epitetų. Jo pagrindinė mintis buvo ta, kad džikulai turi sumokėti kompen-saciją galvijais už nužudytaį, ir jeigu lualai vėl prade-da ginčą nuo pradžių, tai tuo blogiau jiems patiemis, nes džikulai, jei vėl būtų prieita prie kovos, yra paję-gūs už save pastovėti. Paskui jis trumpai papasakojo visą reikalo istoriją iš džikulų pusės, kuri sukélė pasi-priešinimą tarp dalyvių lualų. Šiose kalbose visos skriaudos, tiek tikros, tiek įsivaizduojamos, išsakomos viešai, nes tokią susirinkimą taisyklė yra ta, kad visa, ką žmogus turi savo širdyje prieš kitus, turi būti išsa-kyta, nepasiliekant nė menkiausios slaptos nuoskau-dos. Ir anaiptol ne tam, kad sukomplikuotų reikalą ar įžiebtų aistras.

Galiausiai atsistojo ir prabilo leopardo kailio žynys, kurio funkcija buvo apvalyti mirties kaltininką bei atlikti ritualus, turinčius nutrauki krauso kerštą arba jo išvengti. Savo kalboje jis, be *Kwoth* ir *Kwoth a nhial*, dažnai šaukėsi *kwoth ringda*, pažodžiui – „mūsų kūno dvasią“, kuri yra dvasinis žynio galios šaltinis. Žudi-kui jis pasakė, kad šis, kadangi dalis galvijų jau sumo-kėta, o likusiuosius ketinama sumokėti netrukus, gali eiti sau, nebijdamas keršto. Mirusiojo giminaičiams jis pasakė, kad, jeigu jie imtusi krauso keršto, jų ietys léktų pro šalį, todėl geriau jau jiems priimti galvijus ir užmiršti šį reikalą amžinai. Žudiko giminės jis perspė-jė neméginti nuslėpti savo galvijų, t.y. slapta išvesti juos pas giminaičius į tolimus kraalius ir sakyti, esą jie neturę kuo išmokėti savo skolos. Taip pat jis darsyk per-pasakojo visą ginčo istoriją nešališko stebėtojo bei ar-bitro akimis.

Savo kalbos pabaigoje jis ietimi nusmeigė jautį, ir visi dalyviai, kaip tokiai atvejais priimta, mojuodami ietimis bei šūkaudami, puolė prie maitos, stengdamie-si atsipjauti ar atsikirsti, kiek kas sugebės. Kilo didis sąmyšis. O jam aprimus, leopardo kailio žynys nukir-po sruogą kaltinamojo nužudymu plaukų: „Kraujas, kri-tės ant jo kūno, atpirktas (*riem me ce wa pwonyde ba woc*), užaugs nauji plaukai (*bi miem ti okien dony*), su krauju baigta (*ce riem thuk*)“.

Mano aprašytos apeigos yra tipiškos nuerų religi-jos apeigos. Iš ką jose norėjau atkreipti dėmesį, tai skir-tingi kalbose minėti dvasių vardai: *Kwoth „Dvasia“* be papildomų patikslinimų, *Kwoth a nhial „Dvasia“*, kuri yra danguje“, *kwoth wec(da)* „namų dvasia“, *kwoth ngop(na)* „figmedžio dvasia“ ir *kwoth ring(da)* „kūno dvasia“ (leopardo kailio žynio savastis). Galė-jo būti dar ir daug kitokių, kurių neišgirdau. Be šių, pasigirsdavo ir tokie terminai kaip *gwandong „senelis, senolis“* bei *kwoth gwara „mūsų tėvų dvasia“*. Kitose

apeigose, kuriose, be čia paminėtų, dalyvavo jvairių kitų šeimų bei kilčių atstovai, esu girdėjės kreipiantis ir į jvairiausias kitas dvasias – totemines dvasias, dvasias *col wic* bei oro dvasias. Kaip tad turėtume interpretuoti nuerų dvasios sampratą, apie kurią galime spręsti iš tokią apeigą kaip aprašytoji?

Šiose konkrečiose apeigose kelios grupės viena kiti oponavo, o leopardo kailio žynys, remdamasis savo, kaip žynio, įgaliojimais, tarpininkavo joms ir tai- ką sutvirtino auka. Kiekvienas iš kalbėjusiųjų tad kreipėsi į Dievą ne tik kaip Dievą, bet kaip Dievą, tam tikru būdu susijusį su jų atstovaujama grupe, o leopardo kailio žynys – kaip Dievą, susijusį su žynio funkcijomis bei konkretaus žynio kiltimi. Gal tai ir nevykusi analogija, bet situaciją galima palyginti su priešingų Europos šalių pajégomis karo metu, kai kiek-viena pusė meldė pergalės savo tėvų Dievą, savo fronto pusės Viešpatį. Kariaujantieji anaiptol nemanė, kad jie kreipiasi į dvi skirtingas dievybes. Tai galima patvirtinti gausybe pavyzdžių, reikšmingiausi iš kurių yra tie, kai situacijoje, kuriose šališki interesai pasitraukia į antrą planą, žmonės šaukiasi Dievo tiesiog kaip žmonės, visų bendro žmogiškumo kontekste, kaip, tarkim, siaučiant nuožmiam uraganui, potvyniu ar epidemijai. Arba žmogui sunkiai sergant, kai jis vienišas šaukiasi Dievo – ar, susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms, vienos iš Jo apraiškų, per kurią nustatomas Jo santykis su atitinkamu gamtos reiškiniu. Tuomet Jis nebesmulkinamas jokiais patikslinančiais įvardijimais pagal socialinę struktūrą. Didele dalimi taip yra ir susidūrus skirtingoms socialinėms grupėms, kol jos turi bendrą interesą bei tikslą ir kol jų tarpusavio santykiai nevirsta antagonistu. Pateiksiu vieną tokį pavyzdį.

Vienas jaunuolis iš kaimo, kuriame gyvenau, susikovė su gretimo kaimo gyventoju ir buvo sunkiai sužeistas į petj. Priešininkas jo žudyti nenorėjo, ir apskritai abiejų kaimų žmonės gerai sugyveno, todėl jo giminiųčiai nedelsdami nunešė ietj, kuria buvo padaryta žaizda, į sužeistojo namus ir pareiškė apgailestavimą bei viltį jį greitai pagysiant. Vyriausieji sužeistojo namiškiai užlenkė ieties smaigalį ir įstatė ietj smaigaliu žemyn į kubilą su šaltu vandeniu. Taip buvo pasielgta siekiant apmalšinti sužeistojo skausmą, ypač išplonus žaizdą, ir atvésinti uždegimą. Kitą rytą iš sužeidusiojo kaimo pas mus atvyko delegacija ir atsivedė aukai ožį. Šitaip pabrėžę savo apgailestavimą ir pasirengimą nedelsiant išmokėti kompensaciją, jei tik jaunuolis mirtų, jie iš anksto užbėgo už akių krauso kerštui. Šiaip ar taip, ožio auka buvo tikimasi pašalinti mirties grėsmę. Taigi, kaip pasakytu nueras, su žaizda turėjo būti „baigta per ožį“.

Prieš paaukodami gyvulį svečiai jį pašventino įtrindami nugarą pelenais. Tada pririso jį prie karties priesais sužeistojo jaunuolio senelės iš motinos pusės trobelę, ir vyriškis, vardu Lelas, kuris buvo leopardo kailio žynys ir kartu pranašas, atliko apeigas. Jis buvo pasikvietas iš toliau, manau, iš dalies tam, kad savo dalyvavimu suteiktų apeigoms didesnės svarbos bei, matyt, veiksmingumo, o iš dalies dėl to, kad papildomai užtikrintų taikią incidento baigtį. Jo malda buvo perkrauta pakartotinių prašymų, kad jaunuolis liktų gyvas, ir Dievui bei klausytojams skirtų ilgų bei smulkų pasakojimų apie tai, kaip nelaimė nutiko. Baigės savo kalbą jis paaukojo ožį. Tada mūsiškė šalis atvedė kastruotą aviną, kurį irgi pašventino pelenais. Po to vyriškis iš šių namų nuliejo vandens ant kuolelio, prie kurio tasai buvo pririštas, tuo paskelbdamas pradėsių savo kalbą. Jis vėl iš naujo papasakojo visą nelaimės istoriją ir kreipėsi dėl jos į Dievą maždaug tokiais žodžiais: „O Dieve! Mes kreipiamės į tame dėl šios žaizdos. Tarp mūsų (sužeistojo ir ieties savininko šalių) nėra jokio priešiškumo. Ši žaizda atsirado savaimė (ji nepriskiriamas ieties savininkui ir todėl, kad tai buvo nelaimingas atsitikimas, ir todėl, kad jaunuolis nemirs, taigi nebus *thung*, skolos už nužudymą). Pašalink blogį nuo mūsų su šiuo jaučiu (aviną ar ožį jie vadino „jaučiu“ arba „karve“ priklausomai nuo ritualinio konteksto). Teužgyja žaizda! O Dieve, juk tai tik galvos skausmas (taigi nėra rimtas negalavimas – šitaip jie sako ir apie žiauriausias žaizdas), tegu jis praeina, tegu jis liaujasi (išgyja be komplikacijų). Tepasitraukia jis iš šio žmogaus kūno. Tebus tarp mūsų taika!“ Kitas vyriškis iš namiškų pusės irgi kreipėsi į dievybę ir pasakė panašią kalbą: „Drauge (*math*), Dieve, kursai esi šiame kaime, kadangi esi didis, mes papasakosime tau apie šią žaizdą, nes tu, iš tiesų, esi mūsų namų Dievas. Mes papasakosime tau apie šio vaikino kovą. Teužgis žaizda! Tebus ji atpirkta (avinu)“ ir t.t. Toliau keletą žodžių tuo pat tikslu pasakė svečių atstovas, ir tada buvo paaukotas avinas. Abiejų aukų mėsą suvalgė sužeistojo namiškiai po to, kai svečiai išėjo. Ir paskui dar vieną kastruotą aviną, kurį namiškiai paaukojo vėliau, dar trims iš jų pasakius maždaug tokio pat pobūdžio kalbas.

Šiose apeigose į Dvasią kreiptasi tiesiog kaip Dvasią, nebuvo paminėta jokių susiaurinančių apibrėžimų, o kai tokiais atvejais nuerai prabyla į arba apie Dvasią be jokių patikslinančių apribojimų, jie, kaip sakiau, kreipiasi į arba kalba apie Dvasią plačiausia prasme, kaip apie Dievą, gyvybės kūrėją ir palaikytoją. Kaip tik taip dažniausiai ir daroma per aukojimus, taip pat meldžiant taikos bei išvadavimo nuo blogio.

Kad patikslinimai, kai socialinė grupė, veikdama kaip tokia ir išskirdama save iš kitų, atlieka aukojimą savo ar kurio iš savo narių vardu ir būtent remiantis naryste grupėje, pabréžiami ir suvokiami kaip jvairūs išskirtiniai Dievo atžvilgiai, kuriais jis atitinkamos grupės vaizduojamas kaip ypatingas jos globėjas, akivaizdu ir iš kita ko. Antai aišku, kad kilčių toteminės dvasios – tai ta pati Dvasia, tik suvokta kaip atitinkamos kilties globėja. Dvasios *col wic* – irgi Dvasia, tik suvokta kaip globėja tos šeimos bei giminės, kuriai andai, prieš persimainydamas į dvasią, priklausė kūnu. Šeimų bei giminėjų vaidmenį gali atliki ir oro dvasios, o kai jos siejamos veikiau su atskiru individu, pranašu, per šio visuomenines funkcijas dvasia tampa vietinės ar politinės bendruomenės globėja. Toteminės dvasios irgi, nors ir visai kitu būdu, turi ryšį su politinėmis grupėmis – per vyraujančių giminėjų ryšį su genties padaliniais. Panašiai, nors mažesniu mastu, ir gamtos dvasios – tai Dvasia, einanti šeimų globėjų pareigas; ir netgi fetišai, nors jau visai kitu atžvilgiu, – tai ta pati Dvasia kaip atskirų asmenų, o kartais ir vietas bendruomenių, kuriems tie asmenys priklauso, globėja. Visų šių dvasios jvaizdžių priklausomybė nuo socialinių grupių pasireiškia kuo jvairiausiai, o ryškiausiai – apeigose bei atsilyginant jai galvijais per vestutes.

Kad šie dvasiniai jvaizdžiai néra autonomiški ir pagrįstai yra laikomi Dievo „socialiniai dėmenimis“, aki vaizdu dar ir iš to, kad *Kwoth* ir be papildomų patikslinimų gali būti susieta su bet kuria socialine grupe ar net tarnyba. Kaip matėme, nuerai kalba apie leopardo kailio žynio *kwoth*, jo „kūno dvasią“. Tai visai ne atskira ar individuali *kwoth*, o būtent Dvasia, regima žynio galiu bei funkcijų atžvilgiu. Dar geresnis pavydys, kaip jie kalba apie kartos *kwoth* – bevardę dvasią globėją, saugančią tos pat kartos asmenis ir keršiančią už tos pat kartos žmonėms padarytas skriaudas. Tai negali būti atskira, savarankiška dvasia jau vien dėl to, kad visos kartos pasitraukia į nebūtį ir yra pakiečiamos kitų. Veikiau jau tai tiesiog Dievas, tik suvoktas atskiro kartos atžvilgiu, kaip kad jis, išlikdamas vienas ir tas pats, tampa ir kitos atskiro kartos dvasia globėja. Paralele iš mūsų civilizacijos galėtų būti tai, kaip garbintojų suvokiamos atskirų miesto rajonų Madonos. Kaip kad jos, nors būdamos viena ir ta pati Madona, viena kitos atžvilgiu vis dėlto yra atskiro Madonos, tarsi vieno ir to paties originalo skirtinės nuotraukos, taip ir nuerų kartos dvasia *kuth* kitos kartos *kuth* atžvilgiu yra atskira dvasinė esybė, nors visos jos yra vienos ir tos pačios Dvasios atvaizdai. Dievas kartu ir vienas, ir daugeriopas – vienas savo esme ir daugeriopas jvairiomis savo socialinėmis apraiškomis.

Negana to, nors Dievas yra visų žmonių Dievas, Jis – jvairiomis aptartomis toteminėmis bei kitokiomis savo apraiškomis – gali būti suvokiamas ne tik kaip atskirų socialinių grupių pagal kilmę arba, rečiau, gyvenamają vietą ypatingas globėjas, bet ir kiekviena atskira šeima gali laikyti Jį, be jokių papildomų apibrėžimų, turint ypatingą santykį su ja kaip šeima. Panašiai jis gali būti laikomas atskiro ūkio šeimynos, atskiro kaimo bendruomenės, atskiro miestelio gyventojų dievu. Nuerų galima išgirsti meldžiantis, kaip kad mano ką tik pateiktoje maldoje, „Dieve, kursai esi šiame kaime“, arba „Dieve, kuris esi šiuose namuose“. Pasistatęs pirkelę, nueras, prieš dengdamas stogą, atlieka tam tikrą apeigėlę. Jis pagamina alaus, ir prieš pradedant gerti, kaip apeigu vadovas, šiek tiek nulieja Dievui ties jėjimu į pirkelę ir jos vidury, kur bus židinys ir namų šventovė, ir prašo Dievą taikos bei gerovės šiems namams, jų žmonėms ir galvijams. Taigi nuerai mano Dievą ypač rūpinantis jų namais, esant jų namams ypač artimą, taip kad jis tam tikra prasme pasidaro kone jų šeimos dievas, ūkio dievas, nors kartu lieka Dievas. Išsišakojęs stulpas atstoja Dievo, namų židinio Dievo, altorių, nors kartu jis tinka kreipiantis į bet kurią kitą iš Jo dalinių apraiškų (i totemus, *col wic*, oro dvasias ir t.t.), kuria tik jis pasireiškia kaip tą namų šeimininko šeimos ar giminės globėjas, taip pat kreipiantis į protėvių vėles. Šiuo savo „naminiu“ pavidalu Jis vadinas *Kwoth rieka*, stulpo (altoriaus) Dievui. Be to, kiekvienas nuerų genties narys, nesvarbu, turi jis toteminių ar kokių kitų ypatingų dvasių ar ne, savo maldose dar kreipiasi į *kwoth gwara*, „mūsų tėvų dvasią“, kartais dargi pamintint atitinkamas kilties ar klano protėvio vardą – visai kaip Senajame Testamente kalbama apie „mūsų tėvų Dievą“ arba „Abraomo, Izaoko ir Jokūbo Dievą“. Savo ruožtu leopardo kailio žynį galima išgirsti į Dievą kreipiantis kaip *kwoth Geaka*, „Gee dvasią“. Vardu Gee buvo pirmasis leopardo kailio žynys, iš kurio visi žyniai gavo savo galias, taigi toks kreipinys apibūdina Dievą kaip žynių globėją; nors turi jis ir platesnės, tautinės reikšmės, nes vardu Gee buvo ir svarbiausių nuerų klanų protėvis.

Dviprasmišumas, kuris iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip gluminanti nuerų religijos ypatybė, bent iš dailes darosi suprantamas, į minėtas religines sąvokas pažvelgus socialinės organizacijos atžvilgiu, nes ir apskritai visų visuomenių religiniai vaizdiniai turi socialinės organizacijos atspaudą. Turint omeny nuerų politinę bei gimininę struktūrą, visai suprantama, kad tokias pat viena kitą papildančias tendencijas į skaidymą bei suliejimą ir tokį pat reliatyvumą, kokį aptinkame šioje struktūroje, aptinkame ir dvasioje, kai

ji veikia socialiniame gyvenime. Kaip kad, pavyzdžiui, dvi giminės viena kitos atžvilgiu viename vienuomenės pasidalijimo lygmeny sudaro skirtinges ir net priešiskas grupes, o aukštesniame lygmeny – vieninga junginj, taip ir dvasia, suvokiant ją tokio pasidalijimo atžvilgiu, turi būti susiskaidžiusi žemesniame lygmeny ir vieninga aukštesniame. Todėl suprantama, kad visuomeninio pasidalijimo atžvilgiu ir Dvasios samprata tampa suskaidyta į atskirus dėmenis, nors gamtos bei žmogaus apskritai atžvilgiu šis daugis vėl virsta vieniu. Tačiau tai tampa suprantama tik todėl, kad mes čia apčiuopėme loginę darną, o ne todėl, kad čia esama būtinės tarpusavio priklausomybės. Yra ir tokų visuomenių, kur minėto atitikimo nėra, nes jų religija – visai kito tipo.

Po to, kas pasakyta, nebenuostabu, kad nuerai visai nesutrinka, jei pas juos atsiranda kad ir kiek naujų dvasių, ar pasiskolintų iš gretimų tautų, ar gimusių iš tam tikro nepaprasto patyrimo, kaip kad totemos primenančių dvasių atveju. Turime rimtą pagrindą manysti, kad oro dvasios, fetišai bei dvasios-totemai, bent jau didelė jų dalis, o gal net ir gamtos dvasios, pas nuerus atsirado visai neseniai. Manau, galima daryti prielaidą – šiaip jau neįsivaizduoju, kaip galėtų būti kitaip, – kad nuerų *Kwoth* visais laikais galėjo reikštis skirtingomis lytimis, o jei taip, tai senosios, arba tradicinės, religijos mitologija, kiek galima spręsti iš dvasios sampratos, sudarė Dievas ir jo socialiniai dėmenys, iš kurių vienintelė itin išskaidžiusi kategorija buvo kilčių dvasios globėjos *col wic*. Kuo tuomet laikyti skolinius?

Iš dalies jie gali būti atsitiktiniai, bet man atrodo, kad pastaraisiais laikais bent iš dalies jiems buvo palaiki pati nuerų *Kwoth* samprata. Per pastarąjį šimtmetį nuerai absorbavo daugybę dinkų, taip pat suėjo į artimesnį kontaktą, tiesioginį ar netiesioginį, su kitomis pietų Sudano tautomis, pagaliau net su arabais bei mumis. Tai sudarė salygas svetimų idėjų skoliniui. Bet reikia pabrėžti, kad skoliniui būta ne tik salygų, bet ir poreikio. Nuerų liudijimai verčia manysti, kad tuo pat metu kito ir socialinė struktūra. Jie sako, kad dėl ekspansijos klanai bei giminės ēmė irti, ir į jas ēmė įsiterpti dinkų kiltys, juos šitaip kartu asimiliuojant politiškai, – iš čia ir dinkų totemai pas šiuolaikinius nuerus. Taip pat sako, kad atsirado pranašų, sukėlusiu gausius antpuolius ant dinkų ir gynimasi nuo „turkų“ (arabų bei britų), – iš čia dinkų bei kitos svetimšalės oro dvasios. Taip pat sako, jog anglų ir egiptiečių valdomo Sudano jiems primesta taika bei administracija ēmė globoti tuos, kurie siekia asmeninės naudos ir keršto, – iš čia fetišai bei spartus jų plėtimas. Etnologijos duomenys patvirtina jų žodžius,

ir mes nebent galime pridurti, jog nuerų dvasios sampratai savaime pridera vaizdiniai, atitinkantys ir šiuos naujus socialinius reiškinius.

Dievas tad gali būti įsivaizduojamas begale būdų destis socialinė grupė ar asmuo ir destis, ko iš jo norima, bet nė vienu iš jų jo vaizdinys netampa griežtai individualizuotas. Tai suprasti visai lengva, kai turime reikalą su dėmenimis, į kuriuos kreipiamasi paprasčiausiai *kwoth*, be išskirančių epitetų, bet pagrįstai galima paklausti, ar tokiais dėmenimis galima laikyti tas dvasias, kurios turi savo vardus, ar nėra jos veikia laikytinos visai savarankiškomis sąvokomis? Čia mes turime skirti ištisos klasės vardą nuo individualaus varдо. Priežastis, dėl kurios nuerai skirsto dvasias į rūšis, į viršutines dvasias, apatinės dvasias, dvasias *col wic*, *bieli* ir t.t., kaip tik yra ta, kad jie laiko jas skirtingomis Dvasios apraiškomis, turinčiomis skirtingą svarbą. Tai aš aptarsiu vėliau. Dabar pakalbékime būtent apie individualius vardus.

Priežastis, kodėl kai kurie Dvasios dėmenys įgyja individualius vardus, mano galva, yra jų savinimas. Kartais žmonės dvasias savinasi, ir tokie žmonės tuomet vadinami *gwan kwoth*, dvasios savininkais. Čia bus gana pasakyti, kad dvasia jam yra kažkas tokio, ko kiti neturi, o jis įsigijo, ir kas suteikia jam tam tikrų galių, kurių neturi kiti. Žinoma, niekas šia prasme negali pasisavinti Dievo, tačiau visokias dvasias savintis galima, ir, nesileidžiant į smulkmenas, galima pasakyti, kad juo išskirtines dvasios pavadinimas, – kalbant apie oro dvasias ir dvasias-fetišus, paprastai pavadinamas žmonių bei jaučių vardais, – tuo labiau jis pabrėžia individualią savastį. Pranašas, įkvėptas Dvasios, pagal situacijos logiką privalo suteikti jai tokį vardą, kuris išskirtų ją, kaip jo asmeninę dvasią, iš dvasių, priklausančių kitiems pranašams, jo varžovams dėl šlovės ir įtakos. Šiuo atveju lemiamas veiksny, bent jau iš pradžių, yra individas, kuris dvasios dėka pasidaro sau garbintojų, o ne socialinė grupė. Nusileidus iš aukščiau ir įžengusi į žmogų, kuris šitaip tampa jos pranašu, dvasia įgauna savo išskirtinumą tuo, kad per jį paskelbia savo vardą, ir kai asmuo pirmąsyk tampa apimtas dvasios, aplinkiniai, kol tasai tebėra ekstazės būsenoje, pirmiausia stengiasi išgauti jos vardą. Taigi dvasia įgyja vardą kaip tik todėl, kad tampa savastimi to žmogaus, kurį apémė ir kuriam ji šitaip suteikė galią ir prestižą. Fetišus irgi savinasi asmenys, besivaržantys tarpusavyje dėl presižo ir galios (nors ir kitaip nei pranašai), taigi kiek vienas fetišas irgi turi savo išskirtinį vardą. Be to, kai kokia oro dvasia sukelia ligą, arba koks fetišas laikinai apsėda žmogų, kuris tuomet įgyja jo dvasią, kad ir prieš savo valią ir tik laikinai, būtina priversti ją

paties ligonio ar mediumo lūpomis pasisakyti savo vardą, nes kol dvasios vardas nėra žinomas, tol iš tikrujų lieka nežinoma ligos priežastis, o kartu ir prie-monės, kurių reikia imtis jai numaldyti. Taigi būtent per dvasiosvardą nustatoma jos priklausomybė. Kitaip sakant, individualumas iš tikrujų pareina ne nuo pačios dvasios, o nuo žmogaus, iš kurio ji gauna savo vardą.

Išvada ta, jog *Kwoth* samprata turi struktūrinę ašį. Viename jos gale Dvasia suvokiamā per santykį su žmogumi ir pasauly apskritai – kaip visa persmeliantis Dievas. Toliau ji suvokiamā per santykį su įvairiomis socialinėmis grupėmis, veikla bei asmenimis: per santykį su politiniais judėjimais, kuriuos įkvepia pranašai, o ypač karo atveju, – kaip oro dvasios; per santykį su kiltimis – kaip *col wic* bei toteminės dvasios; per santykį su įvairiais ritualo žinovais – kaip toteminės ir toteminio pobūdžio dvasios. Ir galiausiai kitame ašies gale ji suvokiamā daugiau ar mažiau per santykį su individu bei individualiaus sugenėjimais – kaip gamtos dvasios ir fetišai. Tas pats vienas Dievas, įsivaizduojamas kaip visų žmonių kūrėjas ir tėvas, yra visų žmonių globėjas; įsivaizduojamas kaip oro dvasios, jis yra politinių lyderių globėjas; įsivaizduojamas kaip *col wic* bei toteminės dvasios, jis yra kilčių bei šeimų globėjas; o įsivaizduojamas kaip gamtos dvasios bei fetišai, jis yra atskirų asmenų globėjas. Čia aš pateikiau tik bendrą socialinės demarkacijos schemą tarp skirtingo lygmens dėmenų, apeidamas išimtis bei sankirtas.

Šiuo socialinės struktūros atspaudu nuerų religinei minčiai pasižymi ir skirtingu dėmenų gamtinės bei moralinės apraiškos. Didangi dangaus reiškiniai ir galingi bei nuožmūs sukrėtimai, tokie kaip maras ar badas, taip pat moralinės nuostatos, kurios liečia visus žmones, priskiriami Dievui, tuo tarpu siauresnio masto reiškiniai bei įvykiai veikiau siejami su vienu ar kitu jo dėmeniu ar dėmenų rūšimi, destis situacija bei kontekstas. Ir juo siauresnė socialinė sritis, su kuria jie susiję, tuo mažesnis darosi tu dėmenų visuotinumo, pastovumo bei moralumo laipsnis. Pailiustruošiu šią tendenciją tik keletu pavyzdžių.

Dievas yra visur; jis yra amžinas ir nekintamas pastovių gamtos bei moralės dėsnii atžvilgiu; jis yra vienas ir visagalis, teisingas ir gailestingas. Oro dvasios pasireiškia tik kai kuriuose asmenyse bei vietose, ir net kai jų pranašai yra politiškai labai įtakingi, jų įtaka téra ribota; oro dvasios nusileido iš debesų nesenai, ir jų šlovė priklauso nuo joms atstovaujančių pranašų prestižo bei politinių aplinkybių, o abi šios aplinkybės nėra pastovios ir gali būti visai efemerios; oro dvasių yra daug, nors jų skaičius, palyginti

su menkesnėmis dvasiosmis, ir nedidelis; pagaliau jos nenuspėjamos, o kartais net įnoringes ir pikavalės. *Col wic* bei toteminės dvasios téra susijusios su atskiromis kiltimis bei šeimomis; jos tampa šių grupių dvasiomis globėjomis tik tam tikram laikui ir daugelis anksčiau ar vėliau užmirštamos; jos labai gausios; palyginti su oro dvasiomis, jos nereikšmingos. Pagaliau gamtos dvasios bei fetišai paprastai yra pripažistami tik jų savininkų bei šių artimųjų; fetišai neabejotinai, o gamtos dvasios galbūt atsirado labai nesenai; jie susiję tik su asmenimis bei šeimomis ir palikuoniu nedelsiant užmirštami. Gamtos dvasios pasirodo tai šen, tai ten, apsilanko namuose, o paskui grįžta į mišką; fetišai perkami ir parduodami, eina iš rankų į rankas, ir, priklausomai nuo savininkų prestižo, jų reputacija auga arba nyksta, kol pavirsta į nieką, ir juos pakeičia kiti. Ir tų, ir kitų skaičius iš esmės neribotas. Nors kai kurių fetišų prisibijoma, nei jie, nei gamtos dvasios nėra pernelyg gerbiami, o j Fetišus ir apskritai žiūrima nelabai palankiai. Kita vertus, kuo žemesnis dvasių laipsnis, tuo jų kultas ryškesnis. I Dievą kreipiamasi paprasčiausia malda bei auka. Oro dvasios susilaukia jau kiek įspūdingesnių apeigų, tarp kurių ir himnų giedojimai, ir apsėdimai, ir būrimai. *Col wic* bei toteminių dvasių kultas dar ryškesnis. O įmantriausias ritualinis elgesys skiriamas fetišams, kurie iš savo savininkų, be to, susilaukia nuolatinį ir kuo materialiausiu aukų.

Nuerų religinės minties pobūdį susiedamas su jų visuomenine struktūra aš, žinoma, nors ir remdamasis sociologinės analizės metodu, susieju tarpusavyje dvi abstrakcijas. Tuo anaiptol nenorėjau pasakyti, kad patys nuerai mato savo religiją būtent šitaip. Vis dėlto, nors jie patys ir nesieja to, ką mes vadiname dvasios savoka, su tuo, ką mes vadiname socialine struktūra, struktūrinė konfigūracija, kurią mes tokiu būdu abstrahavome, yra tokia pati, kaip ir simbolinės konfigūracijos, kuriomis jie mąsto apie įvairius savo *kuth*. Įvairios dvasios šiose simbolinėse konfigūracijose viena kitos atžvilgiu užima tas pačias pozicijas, kaip ir struktūrinėje konfigūracijoje, kurią išvystame sociologinės analizės dėka.

Kaip kad nuerams būdinga, dvasių tarpusavio santykius jie vaizduojasi pagal genealoginę metaforą. Dievas yra aukštesnijų, oro dvasių tėvas, o žemesnės laikomos jo sūnų vaikais, taigi priklauso jo kilčiai. Toteminės dvasios paprastai laikomos jo dukterų vaikais, taigi yra nebejo kilties, o tai, pagal nuerų sistemą, reiškia jas esant dar žemesnes. Fetišai (ir, galimas daiktas, gamtos dvasios), kaip oro dvasių dukterų *deng* vai-kai, atsiduria žemiausiai lygmeny. Kitaip ši dvasių hierarchija dar apibūdinama per santykį su politiniais

luomais. Oro dvasios yra *diel*, tikrosios dvasios, arba dvasios aristokratės; toteminės dvasios yra *jang* ir pri-lyginamos dinkų padėčiai visuomenėje; o fetišai – tai *jur*, niekingi svetimšaliai. Panašiai, pagal genealoginę metaforą bei socialinį statusą, nuerai klasifikuoją paukščius.

Dvasių tarpusavio santykis taip pat išreiškiamas per erdvinę, tiksliau, dangaus ir žemės santykio simboliką. Dvasios, kaip sakėme, skirstomos į viršutines ir apatinės. Iš viršutinių, Dievą čia simbolizuoją pats dangus, oro dvasias – atmosfera, debesys bei vėjai, ir kuo dvasia žemesnė, tuo ji yra arčiau žemės. Iš apatinės, toteminės dvasios, kaip dvasios, priklauso viršui, o kaip joms atstovaujantys gyvūnai, apačiai; gamtos dvasios irgi gali būti laikomos dvigubos prigimties; o visų žemiškiausieji fetišai, juolab tie, kurie girdimi iš po žemėl, gali būti apibūdinti kaip chtoniški. Šiai simbolikai taip pat priklauso šviesumo ir tamsumo ypatybė, pradedant dangiškuoju spindesiui ir baigiant požemiu tamsybėmis.

Ir mums, ir savitai žiūrintiems nuerams šioje erdvinėje simbolikoje akivaizdūs skirtini imanentiškuo laipsniai. Kosmologinj Dvasios įvaizdij, ypač priešprieš tarp dangaus ir žemės, tarp viršutinių ir apatinėj dvasių, taip pat nusako ir apsireiškimo būdas, pavidalai, kuriais Dvasia apsireiškia žmogui. Viename ašies gale yra grynoji Dvasia, transcendentinė būtybė, kuri esti visur ir kartu niekur atskirai, Dvasia savyje, Dievas. Dievas matomas tik iš savo darbų ir prabyla tik per vidinj dvasinj patyrimą. Tuo tarpu oro dvasios, o kartais ir dvasios *col wic*, apsireiškia žmonėms per savo pranašus, per kuriuos byloja ir pristato. Toliau Dvasia pasireiškia per totemines rūšis, kurioms paprastai atstovauja atitinkami gyvūnai, ir galliausiai tiesiog per daiktus, per gamtos objektus, siejamus su gamtos dviomis bei magiškomis medžiagomis, kuriomis pasireiškia fetišai – Dvasia savo žemiausiu ir materialiausiu pavidalu, kuri „valgo“ jai skirtas aukas ir kurią galima pirkti ir parduoti. Nuerai patys išsako tokius palyginimus, ir iš jų samprotavimų akivaizdu, kad jie patys suvokia turj reikalą su ta pačia Dvasia skirtingais jos supratimo bei patyrimo lygmenimis – Dvasia pačia savyje, Dvasia asmenyse, Dvasia gyvūnuose ir Dvasia daiktuose. Negana to, manau, galima drąsiai teigti, kad šiuos skirtini imanentiškuo lygmenis jie suvokia ir kaip atitinkamus laiko lygmenis. Tai mena Dvasios genealoginis paveikslas, nes tévas turi būti ankstesnis už savo vaikus, o vaikai – už vaikaičius; taip pat, galimas daiktas, ir pats erdvinis paveikslas, nes jeigu dvasios kartomis tolydžio nusileidžia iš aukščiau, vadinas, aukštesnės ir laike eina pirma, o žemesnės – po jų. Kartu

tai akivaizdu ir iš nuerų teiginių apie eilę, kuria tarp jų atsirado jvairios dvasios. Dievas čia buvo visuomet, paskui atitinkamu laiku pasirodė oro dvasios, toteminės dvasios ir gamtos dvasios, o patys paskutiniai ir tik visai neseniai atsirado fetišai.

Taigi nuerai, sprendžiant iš jų simbolikos, Dvasią suvokia kaip transcendentiską būtybę, esančią anapus jų socialinės struktūros; bet kartu ir kaip priklausančią jų socialinei struktūrai, kaip imanentišką būtybę, nusakomą per kuo jvairiausius visuomeninio gyvenimo įvaizdžius bei visuomeniškai reikšmingus jvykius. Nuerai laisvai kyla ir leidžiasi šių sąvokų ašimi, kartais kalbėdami apie Dievą apskritai, kaip Dvasią, esančią visur; kartais kaip apie tam tikrą Dvasią, esančią danguje, Kūréją ir Tévą; o kartais per vienokius ar kitokius atskirus jo dēmenis.

Šie dēmenys, kaip sakėme, atitinka skirtinges socialinio gyvenimo lygmenis, tačiau būtų klaida šitaip dalykus ir palikti, nes interpretacija pagal socialinę struktūrą mums atskleidžia tik tai, kaip Dvasios idėja įgauna skirtinges pavidalus pagal atitinkamas socialinio gyvenimo sritis, bet anaiptol neįgalina mūsų geriau suprasti pačios idėjos vidinės prigimties. Iš įvairių imanentiškuo laipsnių, kuriais ši idėja pasireiškia, matyt, jog skirtini socialiniai Dvasios pasireiškimo lygmenys kartu yra skirtini religinio suvokimo lygmenys. Kartais Dvasia suvokiama intelektualiai bei intuityviai – kaip vienatinė transcendentinė grynoji Dvasia, o kitasyk per santykį su žmogaus reikalais bei interesais – kaip vienas ar kitas iš gausybės vaizdinii, kuriais, skirtingu materializacijos laipsniu, žmogus ją konkrečiai apčiuopia savo protu. Pagaliau net griežtai laikantis Dvasios sampratos nuerų visuomenėje struktūrinės interpretacijos, dalykas nesibaigia vien socialiniai lygmenimis, nes Dievas, kaip matėme, visuose šiuose lygmenyse, imtinai ligi pat individu, gali būti suvokiamas ir neskaidant jo į atskirus dēmenis. Taigi struktūrinė interpretacija paaiškina tik kai kuriuos šių dēmenų požymius, bet ne pačią Dvasios idėją, kuri reikalauja atskiro nagrinėjimo. Čia aš tik paméginau parodyti, kad ir kaip Dvasios samprata, atispindėdama gamtos, visuomenės, kultūros bei istorinės patirties briaunose, suskyla į dalis.

Versta iš: E. E. EVANS-PRITCHARD.
The Nuer Concept of Spirit in its Relation to the Social Order. Iš: *Myth and Cosmos: Readings in Mythology and Symbolism*, edited by John Middleton. Garden City–New York: The Nature History Press, 1967, p. 109–126.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Bronj Savukyną išlydint

2008 m. balandžio 20 d. mirė Bronys Savukynas – žymus kultūros veikėjas, filologas, kalbininkas ir t.t., šešiolika metų vadovavęs žurnalui „Kultūros barai“, kurio darbuotojams „Liaudies kultūros“ redakcija reiškia gilią užuojautą. Mirė būdamas 78 metų.

Bronys Savukynas yra (būtent yra, nes kūniškoji mirtis akimirkniu neužgniaužia tokį žmonių įtakos) perdaug Lietuvos kultūroje žinomas, kad čia vardyčiau dokumentinius jo gyvenimo faktus bei nuopelnus – jie neabejotinai bus aprašyti daug kur kitur, ir kur kas išsamiau nei aš išvis pajégčiau. Čia tiktų ne bent pabrėžti, kad jis yra aktyviai domėjėsis ir baltų mitologijos klausimais, draugavęs ir dalykiškai susirašinėjės, iš esmės – bendradarbiavęs su vienu iškililiausių XX a. lietuvių mitologijos tyrinėtojų Algirdu Juliumi Greimu, pats parašęs ne vieną reikšmingą straipsnį, be kitų, ir šiame lietuvių kultūros bare.

Tačiau dabar išvis nenoriu kalbėti „objektyviai“ –

tegu taip apie šį kultūros didžiūną parašo kiti, artimesni jam žmonės. Noriu tik pridurti žodį nuo savęs, asmeniškai. Nes ir man – kaip, neabejoju, daug, labai daug kam – jis yra padaręs svarbią įtaką, kurią, bent jau mano atveju, manau, lémė dvi iš pažiūros priešingos, bet iš esmės viena kitą kaip tik įgalinčios jo savybės.

Viena vertus, Bronys Savukynas buvo itin griežtas žmogus. Jis net kalbėdavo kaip niekas kitas griežtai, ne tiek griežtai intonacija, kiek mintimi – létai, nuosekliai, aiškiai ir tiksliai. Jis kalbėjo taip, kaip rečias tesugeba rašyti, net ir turėdamas galimybę triskart pasitaisyti. Griežtas jis buvo ir savo laikysena: niekuomet nenuolaidžiavo nei žodžiu, nei elgesiu ir viusuomet čia pat duodavo atkirtį, jei tik kas jam buvo nepriimtina. Todėl galėjo susidaryti įspūdis, kad prie jo „sunku prieiti“. Prie jo iš esmės nebuvo įmanoma sukčiauti: vynioti, trinti, mykti... Bet jeigu éjai tiesiai,

Vlado Braziūno nuotrauka

„prieiti“ prie jo buvo labai paprasta, nes, kita vertus, jis buvo itin atviras, kaip reta atviras, gal net išvis be slenksčių ir durų. Kalbu ne apie kokį seilėjimąsi (toks prie jo išvis nejsivaizduojamas!), bet apie atvirumą minčiai. Taigi – priešingai nei pernelyg dažnai, deja, sutinkamas akademinis sektantas, visomis įmanomomis konjunktūros priemonėmis slepiantis nuo minčių savo intelektualinę negalią, – Bronys Savukynas tiesiog kūnyte įkūnijo atvirumą, tačiau skaidrū ir aštrū kaip deimantas: prieik, kad nori, bet jei tikrū brangakmenių neatpažįsti, skaudžiai įsipausi. Gal todėl jam nereikėjo nė mokslinių laipsnių – tam tikra prasme jis pats juos teikė savo pripažinimu arba galėjo atimti nepripažinimu.

Kadangi vienu metu buvau nuklydės į kultūros, o gal ir sveiko proto paribius, iš kurių nebuvo labai jau lengva išskapstyti (čia nekalbésiu apie tokį nuklydimą naudą, kurią Bronys, galimas daiktas, gerai suprato), tai man asmeniškai Bronio Savukyno ištiesta ranka reiškė labai daug. Pastaruoju metu viešai esu susijęs su baltų mitologijos tyrinėjimais ir apskritai su mitinio-poetinio pasaulėvaizdžio rekonstrukcija, tad šia proga noriu pasakyti, jog už savo pirmają... na, jei ne visai mokslinę, tai bent jau pernelyg nesikertančią su „moksliniu diskursu“ publikaciją („Šventasis gintaras“, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 3, p. 45–51) esu dėkingas būtent Broniui Savukynui. Objektyviai tai gal ir nėra svarbu, bet buvo labai, nepaprastai svarbu man. Bronys Savukynas buvo iš tų žmonių, kurie patys sprendžia ir nebijo, „ką kiti pasakys“, todėl nebijo ir „prasideči su visokiais diletantais“, kokiui tuomet norom nenorom buvau. Bronys Savukynas tapo man savotišku „krikšto tėvu“, ir už tai aš jam visuomet liksiu dėkingas. Ir vėliau, kreipdamasis į ji „g e r b i a m a s Brony“, visuomet džiaugiausi tardamas šį žodį iš tikrujų, ne vien iš mandagumo.

Bronio Savukyno ranką savo dalykiame gyvenime nesyk jutau ir vėliau. Antai būtent jis, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslo tarybos parašytas, iš lingvistinės pusės įvertino ir palaimino mano „Vėjuką...“. Man tai irgi buvo labai svarbu, ir ypač svarbu, kad būtent Bronys Savukynas. Nes žinojau, kad, viena vertus, pro jo akis neprasmuks joks mano nesusipratimas, o kita vertus, jis manęs neatstums nei iš šio, nei iš to, tik „neturėdamas laiko“. Nors užimtas jis buvo visiškai, gatavai. Bet kartu ir nepaprastai intelektualiai doras.

Vienu metu būrelis baltų mitologijos aktyvistų buvome sukūrę tokį „Baltų mitologijos klubą“, kurio pasisėdėjimuose prie arbatos bent porą kartų buvo apsilankęs ir gerbiamas Bronys (žinoma, jis gérė kavą, o ne arbatą). Ir tai buvo bene geriausi, vaisin-giausi mūsų pasisėdėjimai, nes gerbiamas Bronys pačiu savo dalyvavimu įnešdavo kažkokį erdvęs ir prasmęs jausmą, ir kartu struktūrą. Čia jis papasakojo mums apie A. J. Greimo imtasi „Lietuvių mitologijos žodyno“ projektą, apie A. J. Greimo atsiustus jam laiškus su atskirų straipsnių apmatais, pabréžė tokio projekto svarbą Lietuvos kultūrai. Ir jei toks ar panasus dalykas kada imtu rastis, sunku bus suieškoti jam geresnę auklę nei Bronys Savukynas.

Kai paskutinį (deja, nebe tik pastarąjį...) kartą užėjau pas gerbiamą Bronį su pluošteliu konkretių dėl to minčių, tikėdamasis jo pastabų bei įvertinimo, jis tiesiai pasakė, kad paskaityti vargu ar bespės. Kad jam liko geriausiu atveju keli ménesciai. O darbų liko... Išties, jeigu gyvenimą, suryjantį žmogų, prilygintume slibinui, tai darbai būtų jo galvos, kurių vieną nukirtus, jos vietoje bemat išauga trys. Kadangi gerbiamas Bronys buvo patyręs kovotojas, tai ant jo darbo stalo nuolat rangėsi, stiebési, puolé ir troško kraujuo miškas alkanų galvų. Viliuos, kad jis dar spėjo vieną kitą patesti.

Gerbiamas Bronys, priešingai tūlam, labai aiškiai žinojo, kad mirs, ir, matyt, kur kas anksčiau nei ligos pateikė nenuginčijamų įrodymų. Man atrodo, kad jis seniai tam buvo pasiruošęs ir sutiko Mirtį taip pat atvirai ir griežtai, kaip sutikdavo kiekvieną Mintį. Todėl ir ji, prie jo priėjusi, vargu ar begaléjo kaip nors išsisukti. Galbūt jis tiesiog pagaliau pataikė Slibinui į pačią širdį, ir Didysis Darbas nuveiktas susmuko prie jo kojų. Ir man kažkodėl atrodo, kad gerbiamas Bronys dar grįžtelėjo ir būdingai nusikvatojo, prieš įžengdamas į laimétąjį Karalystę.

Dainius RAZAUSKAS

IN MEMORIAM

Bronys Savukynas, the outstanding, eminent cultural worker, philologist, linguist, and editor-in-chief for the last 16 years of one of the leading cultural journals in Lithuania *Kultūros barai* has passed away. We present our condolences to its staff.

Dvylika puikių dienų

**Po konkursinės apžiūros „Tadicija šiandien – 2007“.
Mintys iš kelionių dienoraščio.**

Nijolė MARCINKЕVIČIENĖ

Pasibaigė konkursinė apžiūra „Tadicija šiandien-2007“. Jos tikslas – skatinti jvairias su kultūra susijusias institucijas, pavienius entuziastus, palaikyti senųjų švenčių gyvybingumą, siekti išsaugoti dar tebegyvuojančius vertingus ir unikalius tradicinės kultūros reiškinius. Tokių renginių vyksta daug, bet konkursui, deja, pasiūlyta tik 18. Pamačiau 12. Kaip mano vaikystės draugė sako: „Čia tau ne ankslio bubukas“. Buvaus pasižadėjus parašyti visų matytų (ir ne) renginių apžvalgą. Jau buvaus pradėjusi rimtai dėlioti mintyse ir „ant lapo“ tai, ką mačiau, ką manau... Greitai supratau, kad tai gerokai nuobodu ir beprasmiška. Beveik kiek-vienas matytas renginys, be kelių nuošimčių tradicijos, yra kūryba, ir ji gali būti suvokiama taip daugiaprasmiškai, kad beveik neįmanoma apie tai pasakyti ką nors objektyvaus, teisingo. Kaip galų gale neperžengti tos ribos, kai dalykišką geranorišką kritiką keičia įgrisęs didaktinis moralas? Ar kartais rašymas netampa svarbesnis negu parašymas? Taip save nuraminau ir ruošiausi užversti nutrintą 2007 m. darbo užrašų knygą, į kurią tik ką sugrįžusi iš renginio užsirašydavau dar šiltus įspūdžius. Nors sakoma, kad tai, ką paraše, niekada neprilygs tam, ką patyrei, bet pagailo 12 dienų triūso. Juk tie pirmieji įspūdžiai yra tikrovės atspindys, tam tikras autentiškas dienoraštis, o dabar juk taip madinaga juos paviešinti... Gal tai ir galėtų būti tam tikra suasmeninta renginių apžvalgos forma? Atleiskite už subjektyvumą, lyrinius ir kitokius nukrypimus, bet stengiausi nepakeisti né vieno pirmojo įspūdžio nulemto žodžio, nors min-tims susigulėjus gal daug ką apie matytą renginį būčiau maniusi, sakiusi, rašiusi kitaip.

2007 m. sausio 14 d. Alšėnų (Kauno r.)
kultūros centro kalėdinų giesmių festivalis
„Sužibų Kalėdų giesmė“

Važiavome trise – Vida Šatkaušienė, Rūta Žarskienė ir aš. Sausio 14 d. – vėlokes laikas kalėdiniam renginiams:

Mes – trys karaliai,

Mes – trys karaliai,

I Rytus sugržom...

Žvarbią žiemos popietę „Wolwo“ mus išmetė prie senos medinės Pažerų kaimo bažnytėlės. Tylu kaip kapinėse, ap-linkui né gyvos dvasios. Renginiu, o tuo labiau kokia nors jo festivaline-konkursine atmaina, net nekvepia. Išlendam nedrąsiai pro šonines medinukės duris – žmonių bažnyčioje net tiršta. Vyrai dešinėj, moterys kairėj..., vaikai, jaunimas.

Jau Ežerėlio kultūros centro moterų trio gieda R. Martinkėno „Baltają pasaką“. Mūsų niekas nepastebe, niekam mes nerūpim. Ir gerai. Užlendam į pačią „galiorką“, apie atsisėdimą nėra né kalbos. Poezijos posmas ir vėl giesmė... Užgieda Kulautuvos kultūros centro vyrų vokalinis ansamblis „Štai mirkčioja žvaigždė“, po jų – bažnytinis choras. Žmonės klau-sosi, rodos, nekvėpuodami. Tai bent publika! Atmosfera se-nojoje bažnytėlėje man priminė vieną pasakojimą, kai kalė-dinių giesmių galia vargdieniai privertė nusileisti Dievą ir įvykdysi po vieną jų troškimą. Gražiai, pakiliai žmonės gie-da, gera nebūti komisija – tik stovėti atsirėmus į akmenį su šventu vandeniu ir klausyti, klausyti... Vis déto pro kaimynės pažerietės petį žvilgteriu į programėlę: „...padėka vi-siems dalyvavusiems. Svečių pakvietimas arbatai“. Arbata giesmėmis prisūpautą kalėdinę popietę – puiku! Išlendam iš pogrindžio. Prasidėjo linksmoji dalis. Tikrai linksmoji. Ši ren-ginjų aš (mes) vertinu gerai, bet gaila, kad tai buvo ne vokali-nių ansamblių konkursinė apžiūra.

Vasario 20 d. Užgavėnių renginys „Žiema, žiema, bék iš kiemo“ Garliavos (Kauno r.) Jonučių vidurinėje mokykloje

Važiavome dviese su Juozu Šoriu, žurnalo „Liaudies kultūra“ skyriaus redaktoriumi. Teisingai ir laiku žemaičiai bus pasakė: „Žeima, žeima, biek iš keima!“. Lauke pučia šaltas šiaurys, blaškydamas į ledukus pavirtusias snaiges – įgriso šaltis. Jonučių mokyklą kasdieninėje pilko miesto erdvėje atradome iš smagios muzikos garsų ir blynų kvapo. Kori-doriuje jau buvo įsiūbavę užsigavėjančiųjų linksmybės – vieni grojo, kiti šoko, treti kaukių parodą apžiūrinėjo ar prikišę nosj stebėjosi, kaip moderni elektrinė keptuvė blynus čirškina. Džiugios vilties nuotaika sukurta. Pliusas. Iš daugybės ženklių matyti, kad šventė ne konkurso inspiruota, o mokyklos vadovybės, mokytojų pedagoginės nuovo-kos, pastovaus, bet neatgrasaus paveldimosios kultūros konteksto diegimo vaikams rezultatas.

Įsilinksminusios mokiniai minios stumiami atsiduriame mokyklos salėje. Suvaidinamos senovinės Užgavénės. Tai bent padirbėta! Personą gal šimtas. Visi labai tradiciniai, kaukės pagamintos neatmestinai (pasimokyti galėtų ir kau-kėmis garsėjė žemaitukai ir žemaitėlės, pastaraisiais metais „pasiubagauti“ išeinančios geriausiu atveju užsisisegę „či-gonišką“ andaroką ir motinos pomada parausvinę žandus). Tai ubagai, žydai, čigonai, raganos, giltinės, velniai, arklys,

Prie Martyno pušies. 2007. Nijolės Marcinkevičienės nuotrauka.

ožys, gervė, Lašininis, Kanapinis ir t. t. Visi jie kažką veikia, kažką kalba. Ne, ne kažką. Viename dialoge suskamba maždaug toks etninės žinių fragmentas: „Žinia, jog ar klys – šito ir ano pasaulio pasiuntinys. Šitam pasauly derliu gausina, o į aną pasaulį dūsias neša. Jis ir šj, ir aną pasaulį pažysta...“ Mitologija! Bet daugiausia laidomi Užgavénėms tinkami juokeliai, replikos, persakomi puikiai žinomi tikėjimai, būrimai... Laiku ir vietoj suvaidinamas vaizdelis, nuskamba daina, sušokamas ratelis. Su tradicija neprasilenta. O pageidavimas įprastinis – kad rengiant programas daugiau būtų remiamasi ne medžiaga iš knygų, surinkta nereitai kituose regionuose, o pačių gretimuose kaimuose ar iš senų miesto žmonių sulasiota informacija. Idéta daug darbo, brangaus laiko, bet kad visa tai, kam gerai pasirengta, būtų pastebėta, nepasiklystu bendrame šventės šurmulyje, vaidinimą galima būtų „užkelti“ ir ant scenos. Ji pravartu būtų pamatyti ir platesnei Garliavos visuomenei. Laiko tam pakaktų, juk užsigavėjimas prasidėdavo dar per „riebulį četvergų“, t.y. paskutinį ketvirtadienį prieš Užgavénės. Pagrindinių veikėjų funkcija tokiam renginyje – žiūrovų aktyvinimas. Jonučių mokyklos etniškai pasikausčiusių publikai pakaktų ir minėtų kaukių personažų improvizacijų Užgavénų tema, smagaus pasidūkimo... Bet sviestu košės nepagadinsi.

Linksmai eidami ratelius pradinukai sudegino Morę. Žemaitišką, betgi šiai visuotinio pertekliaus laikais taip norisi ką nors sudeginti...

Grįžome sutemus. Vietoj aštraus sniego pakelėse telkšojo juodos balos – žiema traukiasi. Negaliu nepaminėti žmonių, be kurių kasdieninio įdirbio, meilės savo krašto papročiams, daugybė jaunų žmonių nebūtų pasidžiaugę liaudiška žiemos išvarymo tradicija. Tai Virginija Vasiliauskienė, Birutė Palskiene, Janina Litvaitienė, Stasys Ugenskas.

Balandžio 22 d. Jurginės Alovėje (Alytaus r.)

Ar Alovės link traukia kadaise atrastas Vytauto Didžiojo lobis, ar Pateronių piliakalnis su šaltiniu, prie kurio melstis žmonės éjo dar caro laikais, bet j „lengvają“ mašinélę ši kartą komisija nesutilpo. Važiuojame autobusiuku. Dar važiuojant toptelėjo mintis, kad net ir anais laikais žmogaus ar jo šeimos interesai ne visuomet sutapdavo (sutampa) su bendruomenės interesais. Bet jei žmogus visuomeniškas, sugebédavo (sugeba) palenkti į save būrį žmonių. Kuo visuomeniškesnis žmogus, tuo didesnė jis pelno aplinkinių žmonių pagarbą. Alovės kultūros centro vadovei Danutei Janukaitienei visuomeniškumo stokos neprikiši.

Tradiciiniais renginiais Alovė ir kultūros centras, ir prie jo įsikūré ansambliai garsina seniai, ir seniai Danutės dėka bendruomenė suprato, kad ne vien duona žmogus gyvas. Tai ji ir bus sukūrusi tą didžiąją traukę. Ką ši kartą parengé?..

Sukam į Alovę. Prie pirmos sodybos sustojame pasiklausti kelio į vienkiemį, kur vyks pirmoji renginio dalis. Pataikome pas pačią renginio organizatorę. Mosteli ranka į vienkiemio pusę, bet pati į mašiną nesėda – néra kada. Per griovį, lauką bus greičiau – sodyboje jau verda pasiruošiamieji darbai. Vieni kepa piemenų paucienį, kitos spriegiai gardina bulvinės bandas, vyrai nešioja *uslanus*, kad kaimynai turėtų kur prisesti. Renginys prasidėjo. Visko kaip ir būdavo per tikrąsias Jurgines: apeiginis karvių išginimas, spynos „nuo vilkų“ po slenksčiu kasimas, laukų apvaikščiojimas su dainomis, vaisinimas ir t.t. Pajurginėjė užsukame ir į pačią Alovę. Kaimas nedidelis, medinės trobos gražiai sutūpę apie bažnytkalnį, taip panašų į piliakalnį... Po mišių už gyvulius, aktyviojo bendruomenės nario, klebono Stasio Stankevičiaus paraginti, kartu su būriu parapijiečių einame pasižiūrėti koncerto. Salė pilnuttelė, linksmybė liejasi per kraštus. Aloviečiai pripratę švēsti. Gerai, bet priekaištų turėtume (aptarėme grždami namo) dėl pirmosios, vadinosios apeiginės Jurginių dalies. Į apeigą reikėtų žvelgti rimčiau ir atsakingiau. Čia ne didmiestis, ir dauguma susirinkusių aloviečių dar gerai prisimena senuosius Jurginių papročius, ir jie atpažysta, kai kartais daroma ne taip. Ne taip ne dėl vieno ar kito veiksmo, žodžio, bet vis dėl prasikišančio netikėjimo

apeigos galia. Viskas – parodomojo lygio, senosios kultūros kodai šitame renginyje (kaip ir daugelyje Lietuvos kultūrinių renginių) jau nebeveikia. Diskutuodami apie atkuriamuosius kalendorinių švenčių renginius vis dėlto prieiname prie prieštaringai apibendrintos nuomonės, kad Alovės Jurginės – gerai. Bendruomenė nepramiegojo, neprāžiopsojo žemės atrakinimo, pirmojo gyvulių išginimo, pirmojo gegutės užkukavimo meto...

Gegužės 27 d. Sekminės – pavasario palydos Semeliškėse (Trakų r.)

Važiuojame tik su Povilu Krikščiūnu, Lietvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotoju. Kokia graži diena! Sekminės – pati tikroji, sodrioji, sočioji žaluma. Pakelėse žiedų jūra. Seniai norėjau pamatyti Semeliškes. Trakų globos namuose teko kalbinti porą pateikėjų, gimusiu Semeliškių apylinkėse. Kokios pateikėjos! Netgi buvau susitarusi su senuoju Semeliškių klebonu, kad nufilmuosime Jurginių papročius. Girdėjau, kad dėl gyvulių gerovės parapijiečiai prineša kalnus kiaušinių, sūrių, sviesto... Vargu, ar kur kitur Lietuvoje dar užtiksi tokią sodrią senąją tradiciją – aukoti natūrą?

Miestelyje ramybė. Bažnyčioje pamaldos. Organizatoriu nepažįstame, užsirašiau ne tą telefono numerį – belieka laukti mišių pabaigos ir su būriu vietinių žmonių patraukti šventi Sekminės. Po Palaiminimo apeigų žmonės neskuba, priklumpa prie savų šventujų patronų, būriuoja šventoriuje. Sekminės. Puolam klausti vieno, kito apie renginį – nežino, negirdėjė, bet „kultūrkė“ čia pat, pakalnėje. Ir tikrai, ten tik mūsų ir laukia. Vėsioje salėje sukiojasi vienas kitas pilietis, matosi, kad ne vietiniai, bet lyg ir matyt veidai. Ar nebus atvykę dainininkai iš Vilniaus „Raskilos“ klubo?

Kaip ir žadėta renginio programoje, miestelio svečiai, renginio organizatoriai ir keli jiems prijaučiantieji patraukiame „...j berželiais iškaišytą vietinių gyventojų sodybą“. Dalyviam išdalijami lapeliai su dainų teksta, melodijomis. Užmetu akį – dainos tikrai Sekminės, užrašytos Šiaurės Lietuvoje, Žemaitijoje... Dainuojam. Šventorius jau apytuštis, tuščios miestelio gatvės, net prie langų žiopsančių į keistuolių keliauninkų būrį nesimato. Prieiname gražų upelį, tiltelį... Skraiðo laumžirgai, šnara ajerai. Būrelis miestiečių net svaigsta nuo kaimiškos idilės. Upelis pašventinamas. Traukiam per gėlėtą pievą. Skiname žolynus vainikams. Toliau takelis vingiuoja per lauką su keliomis vagomis bulvių, jau paaugusiomis morkomis, runkelių, kopūstų radosa... Pašventinama. Užsukame į sodybą. Šeimininkas nuveda į klėtį,

parodo tuščius, naujo derliaus laukiančius aruodus, pavésinėje pavaišina žagarėliais ir gira. Kaip tikri miestiečiai visur kaišiojame nosį ir aikčiojame iš malonumo, juk tai galimybė pasisvečiuoti kaimiškoje sodyboje. Vietinė senolė negali atsistebeti, ką čia mes veikiame, ką jau čia tokio matome... Netoliese ir karvės ganosi. Kratosi, muistosi, bet apvainikuojamos. Sekminės. Besiaiškindami senasias Sekminės apeigas, jas stropiai atlikdami prieiname puikią, žalumynuose paskendusią sodybą. Dailioje pavésinėje vietinė moteris senovinėje muštokėje plaka sviestą, kepa kiaušinienę, kvapus skleidžia kiti Sekminės vaišėms paruošti valgiai. Gražiosios sodybos viduryje stovi gero meistro naujai padirbtas kryžius. Kunigas jį pašventina, kelios moterys pagieda.

Renginio organizatorė ir vedėja Ramutė Strebeikienė tikrai daug padirbėjo, kad renginys įvyktų, kad būtų pademonstruotos visas pagrindinės šios šventės apeigos. Visos apeigos atliktos teisingai. Nors gerai žinodama, kad nūnai nemadingas diletantiškas postringavimas, bet nujausdama, kad daug kur Lietuvoje kalendorinių švenčių renginiai panašūs (atpirkimo ožiu šikart teks pabūti Semeliškių Sekminėms), sakau (pasitarusi su Povilu), kad būtina aktyviai į šventę pritraukti vietinę bendruomenę. Kalendorinių švenčių tikslas – iš profaniškojo laiko pakilti į šventinį, į praetitį, į kitokią, gražesnę būtį. Tą kitokumą kuria atitinkami ženklai-simboliai, valgiai, veiksmai, tautosaka... Sakysite, visa tai buvo. Buvo to net perdaug, – daugiau negu gali sutilpti į Sekminės popietę, bet labai butaforiškai. Visas ritualas pagreitintas, atliktas „su tempu“, nespėtas „suvirškinti“, neįsijausta, kuo vienu ar kitu veiksmu, žodžiu siekiama. Trūko įtaigos ir tikėjimo tuo, ką darai.

Prasmingiausias, nesukurtas ryšys su tradicija – sodybos kryžiaus pašventinimas, giesmė, savų, mielų žmonių susėdimas ant žolės, kvapni kaimiška kiaušinienė, sūris,

Baisogalo folkloro sambūrio dalyviai ir žiūrovai.

sviestas, linkėjimai, kad karvės būtų pieningos, pyragas ragautas tam, kad kviečiai gerai augtų, smagios dainos, rateliai, kad pievos gražiai žaliuotų... Vertinimas tikrai labai subjektyvus dalykas – šalia manęs sédėjęs vyriškis labai nuoširdžiai pasidžiaugė pirmą kartą gyvenime taip jaukiai, gražiai šventęs Sekminės. To mes su Povilu Krikščiūnu iš esmės nepaneigėme. Dar viena puiki diena – Sekminės Semeliškėse.

Gegužės 28 d. Sekminų papročiai Daujėnuose (Pasvalio r.)

Vasaras – atostogų ir ekspedicijų metas. Važiavom vėl tik su Povilu Krikščiūnu.

Buvau girdėjusi apie garsiąsias Daujėnų Sekminės. Autostrada lékém greitai. Nieko nėra maloniau, kaip važiuojant žvalgytis pro automobilio langą. Pakelėje sušvytruojua užsilikusi šulinio svirtis, pagyvenęs vyras su dalge, daržą ravingti valstietė... Gerokai mašinytei įsibėgėjus šiaurės link pakjantu, kad pakelės peizaže kažkas ne taip, „be ryšio“, pasakytu jaunimas. Ogi „užkliuvo“ senųjų gryčių langai. Senieji tradiciniai langai, kaip žinome, dalijasi į keturias ar šešias dalis. Šios pakelės apsamanojusių, naujesnių ar ir visai naujų gryčių langai švietė nenatūraliai balto, vienodo plastiko rémais, lango stačiakampis – ištisas stiklas. Senas, cikras dzūkas pasakyti: „Dzyvų dzyvai – pirkios langai be šibų!“ Aš pasakysiu poetiškai: „Namai į kelią žvelgė tuščiomis akimis“. Pasirodo, platinant kelią, kuriuo mės smagiai lekiame į šventę, susirūpinta, kad gyvenamieji namai labai jau prie jo priartėjo. Per daug decibelų! Valstybė buvo tokia maloni, kad gyventojams įstatė (veltui!) plastikinius, vienstiklius, t.y. pačius pigiausius langus. Susinervinai. Šie namai Aukštaitijos pakelės peizaže tapo svetimi kaip parazitiniai ir nuodingi iš Sibiro atskraustę plačialapiai barščiai.

Jauki miestelio bažnytėlė. Bet svarbiausia asmeninis emocinis atradimas – įspūdingoji Jėzaus Nazariečio skulptūra. Neiškešiu nepapasakojusi vienos istorijos. Taigi, prieš daugelį metų visai kitame Lietuvos pakraštyje, Dubičių kaimo (Varėnos r.) bažnyčioje, pamačiau identišką daujėniškei skulptūrą, tik savitai vadinančią – Čiudobnas poną Jėzusas. Prisklausiau, užrašiau daugybę istorijų apie jos nulemtus stebuklus, savo akimis mačiau dar aiškiai matomą griovį apie buvusią bažnyčią, išmintą maldaujančiųjų malonės keliais. Visi vietiniai patvirtina „faktą“, kad zakristijonui kartkartėmis tenka trumpinti Čiudobno pono Jėzuso plaukus, apkarpysti nagus, keisti lyg ir per greitai susidėvinčius drabužius... Tikrai nenusakomas įspūdis, kai mano parašytas zakristijonas „atslanino“ (skulptūra visą laiką uždengta, atidengia ją tik ypatingom progom) Čiudobnają poną Jėzusą. Patikėjau beveik visomis kaimiečių pasakotomis istorijomis. Žmonės sako, kad stebuklingą Nazariečio skulptūrą Dubičiams palikusi karalienę Bona. Ji Lietuvai išdalijusi tris tokias stebuklingas skulptūras. Ir tikrai vieną greitai suradau Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Vilniuje. Sava jojau pamatyti ir trečiąją. Ir še tau! Dubičiuose priراšiau pasakojimų, kaip minėtąją skulptūrą gretimos, lietuvių tirštais apgyventos Nočios (Baltarusija) parapijos vyrai vogė,

kaip ji stebuklingu būdu vėl sugrždavusi. Panašią istoriją išgirdau ir iš pagyvenusio daujėniškio. Pasirodo, šalia Šventabalo seniau buvusi koplyčia, o šalia jos ant akmens stovėjusi Jėzaus Nazariečio skulptūra ir stebuklingai gydžiusi beviltiškus ligonius, ir visaip kitaip padėjusi... Krinčinėciai ją pavogdavę, bet skulptūra vis sugrždavusi į senąją vietą. Po vieno tokio išvežimo koplyčia prasmegusi Šventabaloj. Nazarietis buvo įkurdintas Daujėnų bažnyčioje ir tebedaro stebuklus.

Ir renginys geras. Vyksta savo laiku ir savo vietoje. Kaip sakoma, kūrybinio proceso ryšys su tikraja tradicija pasiteisina. Pagrindinė rengėja – Daujėnų pagrindinė mokykla. Vai ką dalyvavimas – visada nuostabu. Jų mielos dainelės, vingrūs rateliai, dūdelės, skudučiai, kanklelės visada užburia klaušytąjų. Mane dar maloniau nuteikė Pasvalio iniciatyvų klubo pastatytas spektaklis pagal kunigo A. Žalvarnio poemą „Daujėnai“ (režisierius Vytautas Stragys). Šio spektaklio pradžią ir finalą pelnytais būtų galima pavadinti provokacija – skambėjo vadinančių Pasvalio juodujų merginų atliekamas sunkusis rokas. Jų apranga, judesiai... Šiuo netikėtu efektu sugebėta neigristi vyresniams žiūrovui. Vaidinimo dekoracijos, veikėjai, atmosfera keičiasi radikalai. Keičiasi santykis su tekstu, bet intrigą išlieka. Pilnutėlė žmonių salė atidžiai domėjosi veiksmu scenoje. Nuostabu, kad vietinė istorija, įvykiai, veikėjai kuriami taip, kad praėjusį laiką ir jaunimui atspindėtų patraukliai. Renginio „Sekminų Daujėnuose“ pristatymas kaip Pilietinio ir tautinio ugdymo projekto dalis, manau, pasiteisino. Be jokios abejonės, prie to prisidėjo ir surengta ekskursija po Daujėnų apylinkes: Šventabala, Baltasis šaltinis, Porų koplyčia, Petraičių akmuo. Tai vis sakralinės vietas, objektais, ne be kultūros, švietimo darbuotojų pastangų iš naujo įgavę maginių konotacijų. Renginio su manytojai sugebėjo rasti tinkamas priemones, kaip pateikti svarbiausią etninę, istorinę informaciją apie savo kraštą.

Ir dar vienas lyrinis nukrypimas. Ar matėte tikrą gervę? Aš gal ir mačiau vieną kitą žuvaujančią Merkio šlaituose. Bet čia! Daujėniškis, kuris mums aprodinėjo savo krašto žymybes, labai atsainiai, lyg tarp kitko, mosterėjo ranka į laukų platybes burbtelėjės, kad va štai ten, kur gervės, – jo miškas esas. Dar vienas stebuklas (be Čiudobno pono Jėzuso). Miežių lauke „ganési“ šimtas, o gal ir daugiau gervių, net juodavo akyse... Įsivaizduokite, koks buvo vaizdas, kai jos lėtai įsibėgėjusios pakilo į vaiskių Aukštaitijos padangę, užstodamos vakarėjančią saulę...

Gegužės 31 d. „Majavos prie Martyno pušies“. Minupių k., Kelmės r.

Kaimo bendruomenė atgaivino gegužinių pamaldų tradiciją. Ir ne bet kur, o prie Plikšilio miške esančios stebuklinės pušies. Jos stebuklingumo pradžią prieš 300 metų davės vietinio neregio Martyno praregėjimas – netycia žmogus pasitrynės akis pušies žieve. Nuo to laiko pušis, galinti įvykdinti žmonių maldavimus, imta garbinti. Žmonės ne tik keliais šliaužiojo apie pušį maldaudami stebuklo, bet įsiteikinėjai ir žemaitiška mada – apkabinėjo karoliais, kaspinais,

apkastė rožiniai, kryželiai, dirbtinėmis gélémis. Būtent tai rodo, kad Martyno pušies galios niekada nebuvo užmirštos.

Minupių kaimo bendruomenė, vadovaujama pirmininkės Eurikos Drungelienės, patvarko pušies aplinką ir jau kelerius metus sukviečia aplinkinius gyventojus ne tik mal-dai, bet ir bendrai vakaronei.

Komisijai į renginį tamsiu gūdžiu mišku ilgai teko važiuoti. Atrodė, kad niekada iš šios niūrybės neišljsime. Vienu momentu dešinėje kelio pusėje nušvito, tarsi prasiskirtų švininiai debesys. Kiek atokiau nuo kitų medžių į dangų stiebési galinga, 16 metrų aukščio pušis – vartai į dangų.

Kai po pamaldų, intencijų išsakymų, aukojimų vyresnieji, susédę miško aikštéléje, šnekučiavosi, jaunimas dainavo, vaikai, užsivérē ant vytelių dešreles, ant laužo jas skrudino. Išslinkau tyliai iš šurmilio ir nuo stebuklingosios pušies nusikrapščiau tris mažas jos žievės atplaišèles.

Birželio 2 d. „Sabantuj“ – Lietuvos totorių bendruomenės renginys. Tilžės k., Zarasu r.

Dar pavasarį komisija gavo labai linksmai spalvotą kvietimą: „Birželio 2 d. maloniai Jus kviečiame į tautinę šventę „Sabantuj“, skirtą Visagino totorių bendrijos 10-mečiui. Renginys vyks ant Drūkšių ežero kranto prie Tilžės kaimo Zarasų rajone“. Kvietimą parašė bendruomenės pirmininkė Zilia Karimova. Kaipgi atsisakysi! Nors birželis – vasaros pradžia, bet oras ne iš malonių. Tik pravažiavom Tilžės kaimo pirkias ir vėl stebuklas – saulė žeme ritinėjas, balti debesėliai po mėlyną dangų ganosi... Lyg oras būtų atskiestas iš tolimosios istorinės totorių tévynės.

Išvertus iš totorių kalbos „Sabantuj“ – plūgo šventė ir žymi pavasario lauko darbų pabaigą. Tai tokia miela ir smagi šventė, kad sabantujus tapo bendriniai visų pasilinksminių vardu. Be alkoholio!? Ant Drūkšių ežero kranto buvo visko: dovanų surinkimas, jų kabinimas ant specialios karties, šurpo iš avienos (avinai pjaunami pagal visus religinius kanonus), kitų nacionalinių patiekalų gaminimas ir ragavimas, dainos, šokiai, arkliai, daugybė sportinių rungčių... Matytas sabantujus – vaizdi Marcelijaus Martinaičio pasakymo iliustracija, kad bendruomenės gyvensenos viršūnė yra šventė. Jos metu reiškiasi svarbiausieji atkuriameji kultūros kodai. Tai sukurtas arba atkurtas gyvenimas, nes pagal tam tikras nuostatas bei nerašytas taisykles ima veikti visa bendruomenė. Šventė pertraukia kasdieniško, profaniško laiko tékmę, ji visada reiškia gržimą į praeitį, kurią išreiškia įvairūs ženklai, simboliai, ritualai, maistas, kalbos būdas ir pan. Tie totorių išskirtinumo simboliai, ženklai veikė, bet jų nebuvo perdaug. Jie nebuvo tiesmuki, primygintai akcentuojami – tik palaiké ypatingo bendruomeniškuo, tautiškumo ir draugiškumo kitų tautybių žmonių atžvilgiu nuotaiką. Trumpai sakant: viskas tikrai ir tikra.

Birželio 9 d. Kraštiečių šventė „Pavasaris kviečia į gimtinę“. Plaškių k., Pagėgių savivaldybė

Etninės kultūros tyrinėtojai nuogąstauja, kad renginiuose tradicinės gyvensenos ypatybės, vietiniai papročiai per-

Ponia Baba iš Šeduvo (Emilija Brajinskienė) Baisogaloje

mažai akcentuojami. Su Povilu Krikščiūnu ir Juozu Šoriu vykstame į Mažają Lietuvą su viltimi išvysti kitokį kraštą. Pirmiausia laukininkų, pievininkų, žuvininkų kaimus (ar nors jų liekanas), neturinčius analogų Didžiojoje Lietuvoje: raudonų čerpių stogai, mūriniai dekoruoti pastatai, tvarkingos tvoros, gėlių darželiai ir t.t. Išgirsti paprotj, tikėjimą istorija, nulemtą krašto istorijos, lietuvininkų gyvenimo būdo.

Į Plaškius, pievininkų kraštą, jvažiuojame akmenimis grįstu, beržais apsodintu keliuku, įprastu šio krašto grindiniu. Lygiose pievose boluoja vienas kitas namų mūras, o 1905 m. Plaškių žemumoje buvo 155 pievininkų sodybos. Kai pasirodo romiosios upės Gegės (ar tik vardas ne nuo gegutės?) juosta, aprėminta tankiais švendrynais, pasimato galinos evangelikų liuteronų bažnyčios bokštas, šio krašto buvusios didybės liudytojas. Mažoji Lietuva.

Apgriuviusioje šventykloje blaškosi išbaidyti paukščiai, apirusios kertės išpuoštos darželio gélémis, žydinčių krūmų šakomis. Bažnyčioje prasideda aktorės Virginijos Kochanskytės, solistės Giedrės Zeicaitės, pianistės Editos Zizaitės programa apie šio krašto menininkus. Darželio gélės, gražios aktorės, vilkinčios puošnias sukncias, muzika, žmonės lauko vėjų nugairintais veidais... Pro praviras duris, šventyklos plyšius veržiasi saulės spinduliai, apšiesdami milijonus judančių, mirgančių dulkelį. Jos daiktus, žmones, garsus apgaubia kaip auksinė migla...

Garliavos Jonučių vidurinės mokyklos Užgavėnės.

Viskas švelnėja, vienodėja, buvusi šventovė trumpam tam-pa erdve tarp dviejų pasauly - esančio ir praėjusio. Tai buvo įspūdingos akimirkos.

Dar veikė R. Vaitkaus fotografijų paroda. Tai vis plaškiečiai: namuose, kieme, grįžtantys iš parduotuvės... Ir vis veidai neištrinamai amžių bėgyje pažymėtais savitais bruožais. Tai istorijos užmirštujų, nežinomujų, kurie tiesiog bus vadinti laukininkais, pievininkais ar žuvininkais, šišioniškiais ar užeiviais, godžios gyvenimo akys.

Antroji renginio dalis - kraštiečių suėjimas. Kaip visur ir visada. Kraštiečiams, rodos, buvo smagu.

Grįždami užsukome į Rambyną, Bitėnus, jų kapinaites - mažlietuvių panteoną, matėm daug gandalizdžių, gandry, Nemuną. Tai vis šio krašto etninio, istorinio, geografinio tapatumo ženklai... Kokia puiki vasaros diena.

Birželio 22 d. Rasos šventė Verkių parke, Vilniuje.

Palijo, kaip ir dera Joninėms: kad būtų rasos veidams skaištinti, nuo javų ką nubraukti, karvių pienui dauginti, žolynams sveikatinti...

Žmonės į žolynais išpuoštą parką pradėjo rinktis temstant. Plika akimi matyti, kad renkasi tie, kurie jaučiasi įminkę senosios religijos mīsles. Šventės aukuro kurstytoja ir vedėja - Nijolė Balčiūnienė, Pavilnių ir Verkių regioninio parko kultūrologė. Nežinau, ar tinkamas žodis vedėja, gal ji - tiesiog senosios Rasos dvasios įkvėpėja. Toks jausmas, kad Verkių parke viskas vyksta savaime. Rasos šventė Verkiuose - ritualas su jų atitinkančiomis dainomis, rateliais, šventės ženklais-atributais, kita apeigine veikla, pagerbiančia nutolstančią saulę, amžinąją gyvybės substanciją - vandenį, dar ugnį, augalą. Šioje šventėje niekas neieško naujų raiškos formų, nesistengia pritaikyti prie užklystančio žiūrovo jau nusistovėjusiu apeigu tėkmę. Tai vieningos bendruomenės prasmingas susibūrimas trumpiausią metų naktį. Tiesiog švenčiamā.

Rugpjūčio 5 d. Tarptautinis folkloro sambūris „Nemiršanti tautos gaida“. Baisogala, Radviliškio r.

Kas legendų, padavimų gražių negirdėjo,
Kas Baisogalos nematė, kas jos neregėjo,
Tam pravartu pravažiuojant jają aplankyt
Ir garbingą ši miestelį mūsų pamatyti (J. Morkūnas).

Turiu prisipažinti, kad gal labiau už folkloro sambūrį rūpėjo pamatyti Baisogalos dvaro rūmus, apie kuriuos amžininkai yra pasakę: „lie primena Romos panteoną“. Savo prabanga jie pritrenkdavę ne vieną prašalietį, užsienio svečią.

Kai išlipome Baisogaloje, oras virpėjo nuo vasaros karščio. Miestelyje mūsų neužlaikė. Kartu su folkloro ansambliais pakeliavome po seniūnijos kaimus. Nenusivylėme. Turėjome progą pasigrožėti kaimo vaizdais, gamta ir pasiklausyti gerų dainų. Pavyzdžiui, Naujapamūšio vaikai groja, šoka, dainuoja taip smagiai ir nuoširdžiai, kad Baisogalos Priestočio aikštėlėje iš pradžių stabtelėjęs tik vienas kitas atsitiktinės žiūrovas, kiek pasiklausęs, tuož émė rankų mostais, švilptelėjimais ar kitais sutartiniais ženklais iš kiemų, daržų, parduotuvės kvieсти kaimynus... Ne mažiau Bučiūnų kaime buvo populiarūs kelmiečiai - „Ramočia“. Bet svarbiausia - kaimai, kiemai, kai-miečiai. Mes dažnai etniškumo, etnografijos ieškome senose kraičio skryniose, tamsiose palėpėse, Rumšiškių liaudies buities muziejuje, pamiršdami vertėbes, kurias dar turime po ranka. Kaimai svečių laukė apsišlavę kelius, takus ir visas pakampes, nusiravęję gėlių darželiaus, pasipuošę ir su vaišėmis. Dauderių kaime mus ir didžiausią būrį šiauliaičių priėmė sodyba, kurioje šeimininkauja vieni vyrai. Tvarka jų sodyboje kaip bažnyčioje. Koncertuotojus įkūrė klėties fone, net linoleumą ištisė, „kad kojoms būtų smagiau“. Klausytojai sėdo - kas ant slenkščio, laiptelių ar kelmo... Paskiau, kaip toj paskoj, po obelim atsirado stalelis su kalnais sausainių, medumi, uogienėmis, pyragais. Vėl dainos, šikart užustalės. Kas sakė, kad Lietuvos kaimas degradavęs? Specialiai perėjom kaimo ūlyčia ir negalėjom atsistebeti sodybų žaluma, darželių margumu, sodų ir daržų derlumu.

Antroji dienos pusė - jau Baisogaloje. Ten viskas buvo iškilminga ir išrikuota kaip mini Dainų šventėje. Garbingi svečiai, vėliavos, eisena... Didysis sambūris vyko vėsiame dvaro parke. Dalyvių jau laukė tautodailininkų paroda-paradavimas. Labai originaliai išdėti darbai - ant žardų. Pagrindinio koncerto leitmotyvas - bitutė. Aukštostos Komaro parko liepos jau peržydėjė, liepinis medus iškopinėtas - gera proga pašvesti. Yra ko pasimokyti iš Vilijos Kasčionienės organizuoto projekto. Renginio struktūra sudėliota gražiai, iškilmingai, su etnine nuovoka. Buvo ir vakaronė. Jeigu reikėtų prie ko nors „prisikabinti“, sakyčiau, kad nereikėjo laužo. Jo funkcija - suvienyti, sušildyti, vaduoti saulę - šiltą vasaros popietę nepasiteisino.

Rugpjūčio 18 d. Laivininkų šventė Rusnėje, Šilutės r.

Rusnė - savitos gamtos sala, žvejų ir laivininkų „kiemas“. Sakoma, kad kadaise Rusnė buvo žvejų sostinė, saloje

gyveno vieni turtingiausių pajūryje žmonių, ten esą pačios žuvingiausios vietos... Nenuvykti į tokią įstabią vietą, nepamatyti renginio būtų tiesiog neprotinga. Daug kam iš komisijos narių teko „pabėgti“ iš atostogų.

Pamatėme Rusnės mėgėjų dramos kolektyvo „Keltas“ suvaidintą H. Zudermano apysaką „Kelionė į Tilžę“. Vaidino žmonės tiesiog upėje, valtyse. Žiūrovai buvo pakrikė pakrantėje, įsitaisė kaip kam patogu, jie ir neatrodė žiūrovai, o to paties vaidinimo dalyviai ar gera dekoracija. Nerimastingą šurmilio bangą sukėlė netikėtas pagrindinio herojaus pūkšterėjimas į vandenį. Viskas buvo taip natūralu ir įtaigu, kad žiūrovai besižvalgydami, nesuprasdami, ar čia režisieriaus išmonė, ar artisto neatsargumas, pražiopsojo jo išplaukimą į krantą. Nenorėjo tikėti, kad tai spektaklio pabaiga ir nenoriai skirstėsi... Spektaklis suintrigavo, neprailgo, atitiko renginio temą, jos dvasią. Traukiame toliau. Kuo toliau, tuo gražiau! Nuo stataus skardžio gerai matosi, kaip Nemunu artėja laivai: dideli, maži, senoviniai ir nelabai... Laivų paradas. Buvo kur akis paganyti. Prie kranto prisišvartavusias burvaltes aplipo smalsuoliai. Visi, kas norėjo, galėjo paplaukoti Nemunu. O diena graži kaip reta. Laivininkų šventė tiesiog buvo įvairi, smagi, laisva. Turėjo įtikti ir vasarotojų, ir vietinių skoniams – užteko dainų, šokių (ir popso), mėgėjų kolektivų meninių programų ir labai gardžios žuvienės. Mane labiausiai masino kampelis, kur jau pajūrio švenčių talismanu tapęs Ervinas Prūsas šį kartą iš vytelių pynė milžiniško dydžio krepšį. Šalia pūpsojo ir autentiškas muziejaus krepšys. Tokių milžinų galima aptikti tik pas žuvininkus, laukininkus ir dar pelkininkus – tikrai turtingus žmones. Bet dar labiau masino svogūnų pynėjos. Jos ne tik rodė, kaip garsėjusio daržininkyste krašto moterys ilgesniams laikymui supindavo svogūnus, bet ir pindamos lenktyniavo tarpusavy. Svogūnų kasos išėjo įspūdingo ilgio ir grožio. Svogūnai laivininkų šventėje irgi neatsitiktinai. Šiai aitri daržovė žvejus gynė nuo skorbuto, peršalimo ligų. Svogūnų pynėjos papasakojo dar vieną, tik šitam kraštui būdingą epizodą. Tarpukariu šiuose kraštuose auginta daug daržovių. Morkas, svogūnų laiškus, surišė į punzelius, veždavo į turgų parduoti. Moterys ar vaikai dėl surišimo pririnkdavo mariose augančių žolių – švilpių.

Padžiaudavo. Prieikus švilpius pamerkdavo vandenį, suplėsydavo išilgai ir surišdavo jais daržoves.

2008 m. sausio 6 d. Trys karaliai Eržvilke, Jurbarko r.

Vėl žiema. Šalta ir Eržvilko bažnyčioje. Baigiantis pamaldoms klebonas pašventina nemenką krūvelę kreidos. Moterėlės tuoju ją išsinešioja. Kreidos pasiima ir „karaliai“. Iš bažnyčios – ilgas vingiuotas kelias po sodybas. Aplankti reikia daug trobų. Trijų karalių vaikštynės šiuose kraštuose – sena tradicija, ir neaplankytų namų šeimininkai įsižeistų jų nesulaukę. Šiuo metu paprotys palaikomas kultūros darbuotojos Gintarės Stirbienės iniciatyva. Karaliams kelią rodo žvaigždė. Būtent ji mus ir atvedė pas buvusį mokytoją Algimantą Striauką. Ant stalo atsirado naminio vyno, obuolių... Karaliai bent kiek atilsino kojas. A. Striaukui Trys karaliai žinomi nuo mažų dienų. Anot jo, tarpukariu „karaliai“ būdavo ypač puošniais drabužiais, aukštumis kepurėmis. Baltai apsirengęs angelas rankoje laikydavo lazda, kurios viršuje degė žibintas – ir ne bet koks, o turintis įtaisyta mechanizmą, kuris žiburi sukdavo. Vaikams tai darė didžiausią įspūdį. Karalius lydėdavo ir velnias – išdaigų meistras. Kol „karaliai“ gieda, pasveikinimo oracijas kalba velnias, jau gaspadoriaus kepurę nukniaukęs, į prieskrynį ar priemenę nukišęs, rėtelj su bulvėmis už krosnies užkišęs, uodegą į vandenį įmerkęs ir vaikus aptaškęs... Buvusi tradicija „karalius“ ir jų palydovus pavaišinti krupniku. Ūkininkai šia proga palaikydavo ypač gero gérimo. Krupniką virdavo iš šimtaprocentinio spirito, medaus ir kelių rūsių žolelių. Tos žolelės gérimu ir suteikdavo vis kitokį skonį. „Karaliai“ pradėdavo vaikščioti tarpukalėdy ir šiuos žygius užbaigdavo sausio 6 d. Vaikstynes pradėdavo temstant. Trijų karalių dalią jaunystėje patyrė ir pats mokytojas. A. Striaukas pridūrė: „Labai apdovanodavo, eidavom kaip ratuotieji“. „Kaip ratuotieji“ ir šiandieniniai Eržvilko „karaliai“. Persirengėliai gražiai gieda, sako tradicinius palinkėjimus, šventinta kreida Trijų karalių vardų pirmosiomis raidėmis ir kryželiais pažymi duris, kad jokios blogybės visus metus jų nevarstyti. Trims „karaliams“ išeinant aplankytieji būtinai primeina, kad jų ir kitais metais nepamirštu.

„Tradicija šiandien“: žvilgsnis į folklorą

Povilas KRIKŠČIŪNAS

Jau trečią kartą buvo rengiama konkursinė apžiūra „Tradicija šiandien“. Kaip ir ankstesniais metais, nuostatuose renginių organizatoriams siūlyta „propaguoti kalendorines, bendruomenines šventes, muges, atlaidus ir kitokias tradicinės raiškos formas, jų regionines ypatybes, siekti išsaugoti dar tebegyvuojančius vertingus ir unikalius tradicinės kultūros reiškinius“. Dauguma atsiliepusiųjų į kvietimą prisiminė kalendorines šventes (Tris Karaliai, Jurgines, Sekminės, Rasas).

Nepamirštas bažnytinis kalendorius ir su juo susiję papročiai (gegužinių pamaldų užbaigos). Vertinimo komisija kviesta į trejetą bendruomenių suėjimų bei švenčių. Likusiuosius renginius apibūdinčiau kaip vietinius ar regioninius folkloro ar liaudiškos muzikos festivalius (kalėdinų giesmių festivalis, folkloro sambūris, kaimo kapelų šventė).

Tokia konkursui pristatyti renginių panorama. Matytų renginių apžvalgą norisi pradėti nuo Jurginių. Kaip žinia,

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

pagrindinis šios šventės veiksmas be didelio šurmulio vykda-
vo žemdirbio ūkyje – kas gi pasirūpintų besisvečiuojančių
gyvuliais ir laukais? Didesnis sujudimas nuviilydavo nebent
atlaidų kermošiuose. Panašų šventės variantą teko stebeti Alo-
vės kaime (Alytaus r.). Rytinis vyksmas gana gražiai atitiko tra-
dicijos rėmus: keliamą šeimyną, su verbomis išvaromos kar-
vės, apeinamas javų laukas, nepamirštami tradiciniai valgai
ir gérimali. Nemenka šventės dalyvių dalis – piemenėlius vai-
dinantys vaikiukai. Jiems aiškinama atliekamų apeigų pras-
mė, jie apraliuoja išgenamą karvę. Tai gerai, tačiau suklūsti,
kai apėjus pusę ne itin didelio lauko nusprendžiama kelionės
nebetesti ir grįžti. Nuo Jurginių laukuose leidžiama laisvai ir
garsiai dainuoti. Jurginių dainomis (tiesa, labiau žinomomis
pietrytinėje Lietuvoje) pavasarį augalams prašoma drėgmės ir
šilumos. Prašymas turi būti išgirstas. Deja, suaugusieji vaikų
nepaprotino ar vaikai pasidrovėjo, bet už keliolikos metų jų
dainos nebesigirdėjo. Apie panašią situaciją prisimenu šven-
čioniškés moters repliką: „*Per Jurgines, kuriam lauke būna pa-
sėti rugiai, tai einam prie rugių, sustojam ant tvoros (mat se-
niau visi laukai būdavo aptverti tvoromis) ir giedam didelio
balsu, patēsdamos, kad toliau girdėtys...*“ Žinoma, kad girdė-
tu si ne tik kad toliau. Ir kad aukščiau...

Vėliau šventė persikėlė į kultūros namų salę ir tikrai pri-
minė kermošių. Vietinių moterų audinių bei rankdarbių ir
margučių paroda, bent kelių saviveiklinių kolektyvų koncer-
tas, vakaronė. Žiūrovų akivaizdžiai pagausino vietinis kuni-
gas, po mišių visus pakvietęs nesuberbėti namo ir pats aktyviai
dalyvavęs šventės šurmulyje.

Kitos Jurginės vyko Žemaitijoje, Pagrybio kaime (Šilalės r.). Deja, abiejų geografiškai tolimų švenčių komisijai pamatyti nepavyko. Teko tenkintis detaliai parengtu šios šventės
aprašu ir filmuota medžiaga. Pagirtina, kad rengiant scenarijų naudotasi rašytiniais šaltiniais ir vietinių kraštotoyrininkų sukaupta tikėjimų ir burtų medžiaga. Renginys vyksta jau treti metai. Šįmet jis buvo improvizuotas Pagrybio laisvalaikio salės folkloro ansamblio „Rotužė“ ir vyko ūkininkų Vaclovo ir Rositos Vitkų sodyboje, aktyviai dalyvaujant patiem šeimininkams. Sukilusi šeimyna pusryčiauja, pokalbyje dalijama-
si kiekvieno žinomais tikėjimais, kalbama apie galimus ar reikalingus atlkti burtus bei darbus. Tiesa, rašytiniai šaltiniai scenarijui ne visur padėjo. Rytinė senolio malda labai jau primena Žemaitijai nebūdingos kalendorinių apeigų dainos „Jurgi, geras vakaras“ tekstą. Tačiau vaikštant po laukus šito neapsižiūrėjimo jau išvengta – pasirinkta tai, kas buvo gerai žinoma ir artima dalyvių sieloms.

Semeliškių kaime (Elektrénų savivaldybė) stebėjome Sekminių šventę. Tai buvo labiau šviečiamojo pobūdžio renginys. Šventė vyko renginio vedėjų sodyboje, tad ir renginio eiga jų pačių vairuota. Peržiūrėti aruodai, pašventintas upėlio vanduo, vainikuotos karvės, po mišių giedant vietinėms moterims pašventintas naujai pastatytas kryžius ir susiburta paskanauti tradicinių valgių. Šventiniam stalui priekaištų nebūtų, jei ne šviežiai sumuštas sviestas. Kitokią dieną tai būtų tikrai įdomu, ypač kad jis buvo mušamas retesnėje horizontalioje sviestamušėje. Tačiau švęsta pirmoji Sekminių diena, manau, kad, jei ne renginys, tokią dieną senolės tikrai nepri-
verustum dirbtį tokio darbo.

Renginyje dalyvavo vietinis ansambliukas ir kviečinius vil-
niškis dainos klubas „Raskila“. Vandens šventinimo ceremonijoje suklusau išgirdės žemaitiškos dainos „Bég upelé vin-
gurdama“ variantą. Nežinau, kaip tai vertina šventės organizatoriai, bet paaiškėjo, kad tai anaiptol ne klaida. Eisenai klu-
bo narių paruoštame dainų lapelyje su metrikomis puikavosi Švenčionių, Rokiškio, Kretingos, Mažeikių, Telšių rajonų pa-
vadinimai. Artimiausias pagal atstumą Elektrénų savivaldybei pasirodė besas Alytus... Galbūt nepažiūrėta, ką svečiai atsive-
žė. Tačiau kaip paaiškinti tokį „Raskilos“ pasirinkimą? Kur kas natūraliau atrodė vietinis ansambliukas „Runga“, dainavęs vė-
lyvąsias meilės dainas. Jos bent buvo savos...

Antrają Sekminių dieną vyko Daujėnų (Pasvalio r.) pa-
grindinės mokyklos vykdyto pilietinio ir tautinio ugdymo pro-
jekto baigiamasis renginys „Sekminės Daujėnuose“. Čionykš-
čiai atlaidai seniai ir plačiai žinomi. Tęsdavosi jie tris die-
nas, sutraukdami minias maldininkų. Tai liudija ir ten kuni-
gavusio Jurgio Tilvyčio (pasirašiusio A. Žalvarnio slapyvardžiu) parašyta poema „Daujėnai“. Galbūt prie tokio popu-
liarumo prisiđėjo stebuklingais išgijimais garsėjės Šventabala vadinamas šaltinėlis?

Po mišių buvo surengtas vietinio ir kviečinių folkloro kol-
lektyvų koncertas, vaišintasi Sekminių kiaušiniene, garsia Dau-
jėnų duona, sausainiai ir gira, vainikuoti gyvuliai. Išvyko spek-
taklio pagal jau minėtą poemą premjera (režisierius Vytautas
Stragis), šventės dalyviams ir svečiams surengta ekskursija po
žymesnes seniūnijos vietas: Šventabalą, Baltajį šaltinį (vietinių žmonių šis šaltinis buvo vadinamas Verdene ir nežinia dėl
ko pervardintas tokiu beasmeniu pavadinimu), Porijų koply-
čią, Petraičių akmenį. Vienas iš šventės rėmėjų – kun. A. Ne-
verdauskas, tad buvo numatytas ir javų šventinimas, tačiau netikėtas iškvietimas numatyta akciją sužlugdė.

Svečių pasirinktas repertuaras ir kolektyvų meninis lygis
nėra nei rengėjų nuopelnas, nei trūkumas, todėl rūpejo pa-
žiūrėti, kaip sekasi prieš keletą metų susikūrusiam vietiniams
ansambliukui (vadovė Virgilija Jurkšaitienė). Jų pasirodymus
buvo galima stebeti ne tik koncerete, bet ir spektaklyje – jame
vaidino nemažai ansamblietų. Akivaizdu, kad gabių ir entuziastingų vaikų Daujėnuose esama. Efektingos ubagų bė-
dų ir stebuklingų išgijimų (kai niekas nemato) metamorfozės,
guvios išdaigų ir žaidimų scenos. Literatūrinis tekstas
papildomas giesmių fragmentais, liaudies dainomis, net sun-
kiojo roko motyvu. Matyti, kad tai, kas daroma scenoje, nė-
ra svetima ir gyvenime. Pasak šventėje dalyvavusios pane-
vėžiškės Etninės globos tarybos narės Vitalijos Vasiliauskaitės,
Sekminių papročiai šiame miestelyje gali išlikti, nes puo-
selėjami jvairiausią kartą. Ansamblietams norisi palinkėti
gilesnio susivokimo, kodėl ir kaip atliktinas konkretus kūri-
nyss. Sakysim, vainikuojant gyvulius buvo raliuojama. Matyt,
nenorėta jų gąsdinti, tačiau raliavimai turėjo ne tik apeiginę,
bet ir maginę funkciją. Ir skambesys jų, kaip ir daugelio pie-
menukų dainelių, turėtų būti toks pat, kaip ir Jurginių dainų.
Juk nuo negandų apraliuojama visam sezoniui. Pajėgū tam
aiškiai pakanka – užtenka prisiminti, kaip garsiai ir nuotai-
kingai spektaklyje suskambo „Šarkela varnela“...

Iš masiškųjų renginių minėčiau tarptautinį folkloro sam-
būrį „Nemirštanti tautos gaida“ Baisogaloje (Širvintų r.) ir

laivininkų šventę Rusnėje (Šilutės r.). Pirmasis vyko jau šeštą kartą. Renginio scenarijus nėra labai originalus: išvažiuojamieji koncertai, mišios miestelio bažnyčioje, dalyvių eisena į parką, koncertas, tautodailės mugė ir bendra vakaronė prie laužo. Tačiau renginys miesteliui tikrai svarbus – gausus dalyvių (per 10 kolektyvų), reikalauja nemažai pastangų ir, be abejonių, skatinimas. Minėtina detalė: didžiujų festivalių dalyviai koncertuoti dažnai išvežiojami po kurortines ar turistų pamėgtas vietoves. Baisogalo renginyje koncertuoja nedideliuose kaimuose, dažnai apgyventuose senyvų, ne itin pajėgių ir paslankių žmonių. Miestelį aplankytį jiems yra nelengva, o koncertas sodyboje dažnai bai-giasi susirinkusiuju suneštinėmis vaišėmis ir puikia progą ilgiau pabendrauti. Būtent socialinę renginio pusę akcentuočia kaip didžiausią sambūrio privalumą.

Daugialypė rusniškių organizuota laivininkų šventė. Savita žvejo gyvensena, garsiems rusniškiams ir jų svečiams taip pat suvaidintas spektaklis ((H. Zudermano „Kelionė į Tilžę“), vyko laivų paradas, tautodailės mugė, koncertai, vaišintasi žuviene. Trūko tik prekiavotojų žuvimi. Jų ir kaip verslininkų, ir kaip tradicinio amato atstovų sėkmė būtu garantuota.

Pastebėtina, kad daugelis žmonių į renginį atėjo tikrai netrumpam, nusiteikę smagiai pabendrauti. Tai buvo matyti iš aikštėlės pakraščiais nuklotų patiesalų su vaišėmis ir ant jų įsitaisiusių šeimų. Pabodus galėjai apžiūrėti pinamą didžiulį krepšį ar svogūnų kasą, paplaukioti laiveliais, iš arčiau pažiūrėti koncertą. Beje, dėl koncerto komisijos narių smagiai diskutuota. Chorai, folkloro bei dainų ir šokių ansambliai, vokalinės instrumentinės grupės – tokia marga paletė tarsi sklaidė šventės žanro vienovę. Žinoma, didesnio miestelio publika tokia pat marga, ir visą dieną išlaikyti žiūrovų dėmesį nėra paprasta. Juk ir didmiesčių festivaliuose žiūrovų akiavaizdžiai mažėja. Tačiau tradicinio renginio kontūrus taip pat norėtusi išlaikyti.

Tai ne vien šio renginio problema. Visko būta ir Plaškių kaimo (Pagėgių savivaldybė) šventėje „Pavasaris kviečia į giminę“. Renginį tarsi vienijo apgriauta, nuniokota kaimo bažnyčia ir noras ją atstatyti. Joje buvo surengta fotoparoda apie kaimą ir jo žmones, programą parodė žinomi kvietiniai aktoriai ir muzikantai. Susirinkusiems ant greitosiomis sukaltos ir išties visai nereikalingos pakylos koncertavo V. Šiškauskas, nepasidrovėjęs leisti atsivežtos fonogramos su bespalvėmis, vienodo melodinio „kirpimo“ dainelėmis, pristatyta

Trys karaliai Eržvilke.

keletas tarptautinio teatro plenero „Šešupės tiltai“ darbų. Deja, kuo renginys tradicinis, taip ir liko neaišku...

Jei balai renginių organizatoriams būtų skiriama tik pagal ketvirtąjį vertinimo kriterijų (bendruomenės gyvenimo ir pasilinksminimo tradicijų puoselėjimas, šventės dalyvių įtraukimas į vyksmą, jų aktyvumas), nepralenkiama būtų Visagino totorių bendrijos nacionalinė šventė „Sabantuj“. Rengiama ji bene dešimtą kartą, ir tai matyti iš susirinkusiuju bendravimo. Iš ne vienos šalies suvažiavusius tautiečius pažiusta ne tik sąmojingi ir išmoningi vedėjai, daugelį vadinantys vardu ir tévavardžiu. Žavėjo kartų gausa – nuo garbaus amžiaus senolés iki motinos nešiojamo kūdikio. Tokioje gausioje kompanijoje patapusiems nacionalinė mažuma, sunku ieškoti totorių identiteto kelių ar klystkelius... To ir nesiekėme. Tai, kas buvo daroma, buvo atliekama be sumaišties – kaip kasdienė ruoša, natūraliai srūvančio gyvenimo dalis. Maloniai stebino šmaikštūs žaidybines rungtis komentavusių vedlių komentarai, pramogaujančių azartas. Ar lengvai lietuvių pasodinsi ant „arklio“ pasimušti maišais? Kiek lietuvių ryžtysi burna ieškoti penkličio kefyro lékštėje?... Ir visa tai solidariai palaikant publikai, be pašaipos nepasisekus.

„Pupų dédės armonika“ Pakruojoje

Libertas KLIMKA

Pakruojo kultūros darbuotojai 2008 m. sausio 29 d. pasikvietė į jau keturioliktą kartą rengiamą šventę „Pupų dédės armonika“, šiemet pristatytą dalyvauti ir respublikinėje konkursinėje apžiūroje „Tradicija šiandien“. I ją grojimo meistriškumu pasivaržyti susirinko ne tik Žiemgalos žemės muzikantai – buvo atvykėlių ir iš tolimesnių Lietuvos kampelių. Vis po

porą armonikininkų scenoje stengėsi pranokti vienas kitą grojamų kūrinių patrauklumu. Žinoma, ir atlikimo žaismingumu, nes būtent Jame slypi liaudiško muzikavimo žavesys. Didžiausio publikos pritarimo susilaukė kūriniai, išmokti iš tévų ar net seneliai. Išties puikių muzikantų į Pakruojo šventę susirinko; kai kurie naujam kūriniui net ir armoniką pasikeisdavo.

Rupių miltų virtinių gamintoja
Rima Zeriniene iš Pamūšio „Pupų dėdės
šventėje“ Pakruojoje. 2008.
Liberto Klimkos nuotrauka.

kurias atmiešdamos šmaikščiu lietuvišku humoru komentavo vakaronės vedėjos – Irena Kybartienė ir Zita Kapučinskienė, abi kultūros centru direktorės, Pakruojo ir Pamūšio. Pasiginčydamos „kuriuos krašto velnias juodesnis“, juodvi su muzikantais scenoje bendravo smagiai ir nuoširdžiai; pakako ir gebėjimo improvizuoti. Beje, apie gražią Pamūšio bendruomenės veiklą būtų verta ir plačiau pakalbėti... Ne viskas dar pasakyta ir apie varžyтуves.

Muzikantų scena nevaržė, nes buvo išmoningai parengta tarsi kaimo gryčios vidus: su duonkepe krosnimi, su vaišių stalu gerojoje kerčioje. Šeimininku po gryčią sukinėjosi 88-erius metelius skaičiuojantis Albertas Juras iš Linkuvos. Jam vieninteliam suteiktas Pupų dėdės garbės titulas, tad būtent jam savo balsingaja armonika teko ir pradėti, ir užbaigti šventę. Šiai metais virtuoziškiausiai grojančio armonikininko prizą pelnė pakruojietis Gintautas Gvazdauskas, šauniausiomis armonikininkėmis paskelbtos Vilma Janickienė iš Ūdeķų ir Nijolė Žiaunienė iš Meškalaukio, išradinėausiu armonikininku – Bronius Žvirblis nuo Panemunėlio (Rokiškio r.). Pažymėtas taip pat ir mokytojas Egidijus Impolis, išsidrožęs pakruojietiškus skrabalus ir jais smagiai keletą kūrinių pagrojės. Publikos numylėtinė paskelbta Šiaulėnų (Radviliškio r.) kapela, kuriai vadovauja Stanislovas Tarasevičius. Visi vakaronės dalyviai apdovanoti gera nuotaika; per pertrauką galima buvo ragauti nepaprasto skanumo ten pat išvirtų rupiai maltų miltų virtinių, užgerti juos gyvu Jovarų alumi, pažymėtu kulinarinio paveldo ženklu.

Per naktinę pūgą grįždami namopis kalbėjome apie tai, kad Žiemgalos žemės žmonės moka džiaugtis savosiomis tradicijomis; kultūros darbuotojai kūrybingai ir gražiai įjungia jas į kultūros gyvenimo tékmę. Be pompastiškos savireklamos, bet suprasdami, kad etninė kultūra reikalinga šiandienos ir ateities Lietuvai.

Beje, gerų vietinių naujenų išgirdome ir iš paveldosaugos srities. Pagaliau pajudėjo ilgai laukti įspūdingojo Pakruojo dvaro komplekso

Programą pajvairino ir kiek kitokio skambesio muzika – senoviškomis bandonijomis grojo žemaičiai, muzikantai iš Salantų (Kretingos r.). Greta ir kitados labai populiariomis lūpinėmis armonikėlėmis.

Pakruoječių meilė tradiciniams renginiui buvo akivaizdi – žiūrovų prisirinko pilnutėlė salė. O teko bilietus įsigyti – ne taip, kaip daugelio etninės kultūros švenčių metu. Tiesa sakant, kaina pagal šiuos laikus tebuvo simbolinė. Varžytuvės vyko ne viena ir ne dvi valandas, bet publicos dėmesys ir entuziastingas muzikantų palaikymas nė kiek neatleido. Vyksiai į šventės scenarijų buvo įvestas jungiamasis siužetas – piršlybos kaimė,

remonto darbai. Jau restauruotas medinis vėjinis malūnas Stačiūnuose, kuriame kaimo bendruomenė įrenegė etnografinį muziejelį. Susirūpinta ir unikalijų Žeimelio karčemų remontu; vienoje iš jų juk įkurdintas garsiojo kraštotoyrininko mokytojo Juozo Šliavo sukauptas „Žiemgalos“ muziejus. Žeimelis, įsikūręs pačiame Lietuvos – Latvijos paribyje, yra tinkamiausia vieta baltų vienybės, istorinės atminties renginiams. Ir negalima pamiršti skolos didžiajam kraštiečiui Teodorui Grothusui – paminklas šiam europinio garso mokslininkui turi būti pastatytas Žeimelyje!

Konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien – 2007“ komisijos nutarimu geriausiais pripažinti ir piniginiais prizais apdovanoti:

Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcijos surengta Rasos šventė Verkių parke;

Pasvalio r. Daujėnų pagrindinės mokyklos renginys „Sekminių papročiai Daujėnuose“;

Visagino totorių bendruomenės pavasario šventė „Sabantuj“;

Kauno rajono Garliavos Jonučių vidurinės mokyklos Užgavėnių šventė „Žiema žiema, bék iš kiemo“;

Radviliškio r. Baisogalos folkloro sambūris „Nemirštanti tautos gaida“;

Kelmės r. Minupio kaimo bendruomenės renginys „Gegužinių pamaldų užbaigos prie Martyno pušies“;

Jurbarko r. Eržvilko miestelyje surengtos „Trijų karalių vaikštinės“;

Silutės r. Rusnės miestelio „Laivininkų šventė“;

Pakruojo r. renginys „Pupų dėdės armonika“.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

After Viewing the Competition Tradition Today – 2007.

After viewing the competition *Tradition Today – 2007* organised by the Lithuanian Folk Culture Centre, the secretary of the jury, Nijolė Marcinkevičienė uses her fresh impressions and notes to review twelve traditional festivals and events seen in different regions. The mosaic is colourful and miscellaneous, like the rest of Lithuania's culture life, ranging from well-made traditional festivals to those more consumer-oriented and manifestations of pop culture. The more outstanding of the events attended include Shrove Tuesday in Jonučiai Secondary School in Garliava, *Jurginės* (St. George's Day) at the Alovė village farmstead, Pentecost in Semeliškės, Daujėnai, summer solstice (Rasos) in Vilnius Verkiai Park, and Visaginas Tatar plough and the end of spring works in the fields festival *Sabantuj*. The member of jury Povilas KRIKŠČIŪNAS critically reviews several events.

Libertas KLIMKA shares his impressions from the accordion players' festival *The Accordion of the Pupų dėdė*.

„Aukso paukštė“

Liudvikas GIEDRAITIS

2007-ųjų „Aukso paukštė“ pakylėti 24 Lietuvos mėgėjų meno kolektyvai: Druskininkų kultūros centro folkloro ansamblis „Stadałéłé“ (vadovė Lina Balčiūnienė), VšĮ Šilutės kultūros ir pramogų centro folkloro ansamblis „Verdainė“ (vadovė Regina Jokubaitytė), Utenos miesto vaikų lopšelio-darželio „Želmenėlis“ vaikų folkloro ansamblis „Kupolytė“ (vadovė Elena Kiškienė), instrumentinio folkloro grupė „Vydraga“ (vadovas Algirdas Klovė), Joniškio kultūros centro vaikų ir jaunimo teatras „Bendraamžiai“ (vadovas Arvydas Butkus), Vilniaus V. Kačialovo gimnazijos teatro studija „Arlekinas“ (vadovė Tatjana Timko), Birštono kultūros centro mėgėjų teatras (vadovas Rimantas Jacunkas), Kauno r. Garliavos meno mokyklos liaudies instrumentų ansamblis „Jiesia“ (vadovai: Valė Dervinienė, Gintaras Vilčiauskas), Vilniaus mokytojų namų liaudiškos muzikos ansamblis „Kankleliai“ (vadovė Daiva Bernadeta Čiçinskienė), Skuodo meno mokyklos kanklių ansamblis (vadovė Seva Kazankovienė), Panevėžio rajono Smilgių seniūnijos kultūros centro vaikų ir jaunimo liaudiška kapela „Smilgenė“ (vadovas Audrius Dervinis), Pabradės miesto kultūros centro fanfarnis pučiamujų orkestras (vadovas Bronislovas Vilimas),

Grigiškių meno mokyklos moksleivių pučiamujų instrumentų orkestras (vadovas Vladimiras Čoch), Pakruojo kultūros centro jaunimo pučiamujų orkestras (vadovas Vytautas Lukošiūnas), Kauno kamerinis mišrus chorus „Kameronas“ (vadovas Kęstutis Jakeliūnas), Vilniaus universiteto akademiniis chorus (vadovė Rasa Gelgotienė), Biržų „Saulės“ gimnazijos mišrus jaunimo chorus (vadovė Danguolė Kazakevičienė), Vilniaus kultūros, pramogų ir sporto rūmų moterų vokalinis ansamblis „Eglė“ (vadovė Eglė Juozapaitienė), Visagino jaunimo centro „Orbita“ modernaus folkloro ansamblis „Prazdnik“ vokalinė grupė (vadovas Ilja Čiurakov), Šakių kultūros centro moterų vokalinis ansamblis „Gaudenė“ (vadovė Ingira Jakienė), Klivilendo (JAV) Dievo Motinos Nuolatinės Pagalbos parapijos chorus „Exultate“ (vadovė Rita Čyvaitė-Kliorienė), Kauno medicinos universiteto liaudiškų šokių ansamblis „Ave Vita“ (meno vadovas Kazimieras Kondratiavičius), Šilutės Žibų pradinės mokyklos liaudiškų šokių jaunučių grupė „Žiburėlis“ (vadovė Regina Puodžiuvienė), Nidos kultūros ir turizmo informacijos centro „Agila“ liaudiškų šokių vyresniųjų grupė „Kalnapušė“ (vadovė Rasa Norvilienė).

Druskininkų kultūros centro folkloro ansamblis „Stadałéłé“. Vadovė Lina Balčiūnienė (penkta iš kairės).

Utenos miesto vaikų lopšelio-darželio „Želmenėlis“ vaikų folkloro ansamblis „Kupolytė“. Vadovė Elena Kiškienė (viduryje).

Liudviko GIEDRAIČIO kalbinami, pasisako apdovanotųjų folkloro ir mėgėjų teatrų kolektyvų vadovai

Linos BALČIŪNIENĖS, Druskininkų kultūros centro folkloro ansamblio „Stadaletė“ vadovės liudijimu, gera dirbtį su žmonėmis, kurie patys viską žino ir moka, tad jos pirmoji užduotis – iš ansambliečių siūlomų dainuoti dainų atrinkti tinkamiausias, gal seniausias, pilniausias. Yra mokančių ir per šimtą: Jadviga Lašétienė, Elena Baublienė, Joana Tamulevičienė, prieš dvi savaites – amžinatilsių Julija Grigienė... Tai tų pačių apylinkių dainos, šiek tiek gali skirtis žodžiai, melodika, tad vadovės reikalas – kad visi išmoktų pasirinktają. Ansamblio veikla kuo įvairausia: scenoje, renginiuose, švenčių metu. „Stadaletė“ puikiai „pritinka“ ir prie kitų žanrų atlikėjų, tarkim, prie roko grupės „Lem“, ritminių šokių grupės „Decima“, prie savoip aranžuotų liaudies dainų... Kolektyvo žmonės labai sėkmingai sugeba tai atliliki, reikia tik sėkmingai įrodyti, kad to reikia, kad jie išties gali... Toks tad „paprastas“, anot Linos Balčiūniénės, folkloro ansamblio, kurio nariai – patys gyvosios tradicijos tėsėjai, vadovės darbas...

Kai matai „Kupolytės“ vaikus scenoje, žmogus kaskart stebiesi jų laisve, sakytum, savaiminiu, prigimtiniu džiaugmingumu, meistriškumu... Vadovė Elena KIŠKIENĖ būtent to ir siekianti: „Kad vaikai būtų pirmiausia laisvi, sugebėtų, nebijočių išreikšti save“. Tačiau laisvumas neatsiejamas nuo „atsakomybės, supratimo, ką darau“. Jei pro laisvumą

„prasimušą“ nekultūringumas, nepagarba publikai, veiksmų prasmės nežinojimas, – prasta ir negražu. Vaikai laisvi, bet – žino, kad jie scenoje, kad turi teigti publikai kultūrą, gerai suvokia, ką daro. „Tas pačias pastabas ir suaugusiesiems sakau, ir vaikams. Vaikus laikau lygiaverčiais sau, bendrininkais. Kiekvienas kaip suaugusysis privalo turėti supratimą, ką daro... Jau ir pati, kaip pagalvoju, nebebiju pasakyti, padaryti, kas gal ir neįprasta, nebijau keistai atrodyti, nebijau ir kvailai kitąkart atrodyti. Ir vaikams teigu, kad jie nebijoči, kas gražu, kas gera – pateikti, parodyti...“ „Iš kur tokią gudrybių išmokot?“ „Aš – kaimietė! Pačia geriausia prasme kaimietė. Mačiau kaimo gyvenimą, kaimynų santykius: kaip susirékaudavo iš gryčios į gryčią gospadynęs, kaip ten viskas garsu, atvira... Nebijau garsumo, atvirumo, būdingo mūsų kaimui. Be to, mano tėtis mėgsta svarų, spalvingą žodį. Jei ką pasakys – drėbs, ir prilipo, tiksliai pataikė. Tie pataikymai man prilipę iš vaikystės, tas šnekėjimas, to žodžio spalvos“. Šeimoje, būdavo, tiesiai, aiškiai sako ma. Ir tai, be abejo, atsišaukia ansamblio vaikų šnekoje. „Kaimas man – natūralios, gyvos šnekos pavyzdys. Ben-dravimas ten visada tikresnis, nevyniojant į popieriuką, ar bent – mažiau vyniojant. Mieste kitaip: pagražinimai, niuansai, nutylėjimai. Kaime ir nutylėjimas kitoks. Ten tiesiog patylėjimas. Negudrus toks... Studijų metais sunku buvo mieste priprasti“.

Kilusi nuo Ukmergės krašto, Elena Kiškienė aukštaite savęs vadinti nelinkusi. „Nežinia kodėl jaučiuosi... tikra lietuviė. Tas jausmas many neišdildomas. Juk Ukmergė – būtent lietuvių genties... Aukštaitis – man pirmiausia spalvingas žmogus, labai atviros tarmės“...

VšĮ Šilutės kultūros ir pramogų centro folkloro ansamblis „Verdainė“. Vadovė Regina Jokubaitytė (pirma iš kairės).

Kodėl vadovei, žmogui, asmenybei, reikia šito ansamblio? „Čia mano saviraiškos įsikūnijimas, visų minčių, pomėgių ir darbo vaisius. Galiu čia atskleisti ir kaip pedagogė. Gera tam dirva. Ir pasekėjai auga... Be abejo, labai noriu įdiegti vaikams patriotizmo, labai noriu. Ir – pasididžiamimo lietuviybe. Bet labai sunkiai štie tiek dalykai sekasi. Noriu, kad vaikai pažintų liaudies kultūrą, perprastų ją, juk mokykloje apie tai beveik nebešneka-ma“. Džiugu, kai ansamblio dalyviai ima gerbti, didžiuotis esą lietuviai, pa-augę tampa tos kultūros, tos dvasios skleidėjai šeimoje ir visur aplink save“... Dalyvavimas ansamblyje, pasak „Kupolytės“ vadovės, augantį žmogų ir kilmina, šviesina. Daug kas „iš šono“ pasaiko: „Tavo vaikai kažkokie kitokie“. Šviesnesni, kultūringesni jie būna. Nenueina blogais keliais, išsaugo sasajas su etnokultūra, teikiančia gyvenimui svarumo. „Atradau ansamblyje darbą, džiaugsmą“... Oficialiai Utenos lopšelyje-darželyje „Želmenėlis“ Elena Kiškenė dirba muzikos mokytoja. Baigusi violončelės studijas. Vėliau – etnologijos. „Praprusau šioje srityje šiek tiek...“ Noras susieti gyvenimą su etnokultūra kadaise atsivérē lyg praregėjimas...

Regina JOKUBAITYTĖ, VšĮ Šilutės kultūros ir pramogų centro folkloro ansamblio „Verdaínė“ vadovė, augo

muzikalioje šeimoje: tėvelis savamokslis muzikantas, mama gražų balsą turėjo, giminė daininga... Ypač žavi seni žmonės – jie atviri, nuoširdūs. Deja, vietinių, lietuvininkų, Šilutės krašte beveik nebéra, nesunku pasijusti „lyg kokiais okupantais“. Ji – gargždiškė, žemaitė, gimusi „ant rubežiaus“, pasak jos tėvuko, dėl to jaučianti atgailą, norą lyg ir grąžinti į lietuvininkų žemes jų dvasią – jų dainas,

Vilniaus miesto instrumentinio folkloro grupė „Vydraga“. Vadovas Algirdas Klovai (pirmas iš dešinės).

Su „Auksos paukštėmis“. Iš kairės: Birštono kultūros centro mėgėjų teatro vadovas Rimantas Jacunkas, Vilniaus V. Kačialovo gimnazijos teatro studijos „Arlekinas“ vadovė Tatjana Timko, Joniškio kultūros centro vaikų ir jaunimo teatro „Bendraamžiai“ vadovas Arvydas Butkus.

istoriją, žodį. Juk būtent iš Mažosios Lietuvos pirmojo lie-tuviška knyga, pirmieji dainynai... Ansamblio repertuaro pagrindas yra būtent jie – M. Jankaus, L. Rėzos, K. Bar-čo... Taip pat „Lietuvininkų žodžio“ dvitomis.

Regina Jokubaitytė yra chorvedė, dirba su chorais, vo-kaliniais, mišriais ansambliais, bet traukia ir liaudies dainos, tarmė, papročiai. 1988 metais „lyg ir nebeteko pras-mės“ dirbtį su chorū, tad pakrypo į folkloristikos sritį. Sie-kia, kad į ansamblį ateity šeimos. Tad ir kolektyvas gy-vuoja kaip šeima: krikštynos, vestuvės, šventės, laidotu-vės – viskas „kaip ir giminėje“. Didelis esą gerumas, ma-lonumas – bendrauti su žmonėmis. Kultūra tokiu atveju – kaip dvasia, kaip religija. Folkloro ansambliai labai skiriasi nuo klasikinės muzikos kolektyvų. Tai visiškai skirtingų žmonių pasauliai. Visai kita pasaulėjauta juose tvyro. Su folkloro žmonėmis ji galinti „eiti per ugnį ir vandenį“: lai-mė ar nelaimė, pokštas ar tragiska žinia – jie visada savi. Su „Verdaine“ nuo Atgimimo laikų – visų gatvių naujų pavadinimų suteikimai, paminklinės lento, akmenys – ati-dainuota, apdainuota viskas. Pabandyk tu atvesti vokalinį ansamblį, kad gatvėje padainuotų jos pervardijimo pro-ga, nepavyks, išgirsti: „neprestižas“, „saugau, taupau bal-są“. Folkloro ansamblje nėra tokų žodžių. Ir žmonės ten labai šilti. Dažnas juos pavadina „savotiškais“. „Kiek gi-jems moka?“ – stebisi. Džiaugsmas ansambliečiams – tau-tiniai rūbai, dainos...

Verdainiečių dauguma žemaičiai. Klaipėdos krašto dainos jiems pradžioj atrodė neįprastos, visiems reikėjo priprasti, perprasti jas: vienbalsės, „netradicinių“ melodi-jų. Pradžioje net klausinėjo: „Ar ilgai mes tas ubagžiskas dainas dainuosim?!“ Bet dabar tikraja žodžio prasme su-gyveno su jomis. Tik naujokams būna sunku, senieji juo-kauja: „nesijaudink, sugiminėsi“...

Vadovė dar ir mokykloje vaikų folkloro ansambliu kā-turi subūrusi, ketvirtokėliams ten skiepija tą pačią mintį: gyvenam Mažojoj Lietuvoj, turim gerbti, puoselėti būtent šios žemės žmonių dvasią, tradicijas.

„Verdaine“ norinčių dalyvauti moterų nestinga. Su vyrais truputį kebliau, bet „nėr problemų“. Per 20 metų ansamblje pabuvojo 102 dalyviai.

Daug, labai daug nerimo būta prieš koncertą čia, Vil-niaus rotušėje. „Atrodė, širdis per gerklę iššoks“, – toks esą jaudulys buvo apėmęs vadovę dėl savo kolektyvo žmo-nių, nes jie gerokai „ne sceniniai“, neįpratę taip „oficio-ziskai“ dainuoti. Pastaraisiais laikais įprastinis ansamblio „darbas“ – kaimo turizmo sodybose, kurių gausu, ypač Rusnėje. „Dirbam darbą, atvažiavusiems primenam, koks čia kraštas, kas Jame gyveno, kaip skambėjo vietinės dainos, kokie žvejų papročiai“. Taigi lyg prikeliamą lietuvi-nininkų dvasia.

Tikrasis folkloro ansambliai pašaukimas – būti tarp žmo-nių. Scena – tik neišvengiamybė. Kai ansamblis gamtoj

„prie kokios Skirvytės“, apsuptas žmonių – pasikeičia „visa esmė“, žmonės tikrai susidomėjė klausosi, stengiasi patys dalyvauti. Juk liaudiškumas ir yra pirmiausia šiltas bendravimas. Tai teikia džiaugsmo. Džiaugiamės gyvenimu! Išižiūrėkit i meno kolektyvus lankančiųjų veidus: jie „šyti kitaip“... Su visais folkloro kolektyvais rajone – kaip su giminėm. Sutiki ir pabūčiuoti žmogų su tautiniu kostiumu – nieko nepaprassto, tik abipusis džiaugsmas. Štai ir Rotušėje esą su dzūkų ansamblio močiutėm išsiibučiavo. „Atrodė, šimtmečius drauge buvom“.

„Daug, o daug savęs reikia jdéti, kad suburtum, sukurtum kolektyvą. Pirmiausia – kad žmonės tame jaustysi saugūs...“

Kelios ansamblio moterys apstojusios klausosi, priatinėja savo vadovei: „Mes be jos, ji be mūsų – niekai. Tokia teisybė. Ansamblis – toks gyvenimo būdas yra, apie kurį gali šnekėti, bet ne kiekvienas supras...“ Visi tame esą „susipainioje“ iš kartos į kartą – tévai, vaikai, giminės, negiminės, nebeatpainiosi ir tai jau ilgam, „iki kryželio“...

Žvalusis Algirdas KLOVA, instrumentinio folkloro grupės „Vydraga“ vadovas (prie jo labai baimingai, nedrāsus L. Giedraitis, artėjau), bematant pradžiugino, išdraskė „piktus kerus“:

– „Aukso paukštė“ liaudies kūrybos kolektyvui, be abejonės, didžiausias apdovanojimas Lietuvoje. Manės ir kiti paklausia: kaip jautiesi, būdamas profesionalus muzikantas ir gaudamas „neprofesionalų“ apdovanojimą? Jaučiuosi labai gerai. Profesionalas esi ar ne, bet esmė, prasmė viena: puiku – jei purenam liaudies kūrybą, jei puoselėjam mūsų kultūrą. Juo labiau, kad jos padėtis dabar „gerokai sudėtinga“, nes Europoje liaudies kultūra suprantama labai jvairiai: folkloro ansamblių kategorijai priskiriami grojantys alaus bare, labai stilizuoti prancūzų dainų ir šokių ansambliai... Jų fone mes esame tokie grynuoliai, kad mus ne tik prie liaudies kūrybos galima šlieti, bet ir prie pačios etnografijos, prie tų, kurie ištis – bene „archeologiniai, sakraliniai“. Mes ne tie, kurie dengiasi liaudies kūrybos lapais. „Vydragos“ albumas „Piktžirnis“ – gryniausia restauracija tų dalykų, kurių iš esmės beveik nebeišliko. Bet savo repertuare turime kuo jvairiausiu kūriniu, tarp jų ir tokiu, kurie tinka prie alaus. Pagrąjam visur, bet reikia skirti vertėbes. Galim pateikti jvairiausias lietuviškojo folkloro formas, pagroti daug ką, bet mes nenusižengiam šventai vienintelei normai: negalima savęs išduoti, reikia semti iš to, ką turi širdy. Nacionalumas – brangiausia ir pirmiausia. Savo muzika aš sakau tai, kas mano dūšioj. O ten yra labai daug. Jei groju lietuvių liaudies muziką, semiu, teigiu savo lietuviškumą. Jei groju sukurtą klasikinę muziką (juk, šiaip ar taip, – esu kompozitorius), tai semiu iš profe-

sionalumo dūšios, o jei groju kitų tautų muziką – mano dūšio mano kosmopolitišumas. Na, ar ne taip!?”

– Visaédis! Kaip *kiaulā*, – pasakyti koks diedas.

– Kaip *kiaulā!* Je! (Ogi juoko, juoko – per visą Vilniaus rotušės ištuštėjusią salę, kurioje, be mūsų, tik krykštaujantys vaikai po koncertavimo laksto – L. G.) – *Kiaulā* yra geras gyvis!

– Kas ją tokią atlapaširdišką, sakytum, talpią, išugdė, „šérę“?

– Mano mama, Violeta Klovienė, grojo tikrom suvalkietiškom kanklėm ir dainavo. Iki šiol dainuoja. Po to – Vladas Švedas, mano pirmasis kompozicijos mokytojas Kaune J. Grudžio mokykloje: įskiepijo meilę liaudies muzikai. Po to profesorius Julius Juzeliūnas, studentų vadintas téveliu, „einam pas tévelį Juzeliūną“, sakydavom. Man tai ištis buvo antrasis tévas. Jo sritis – nacionalinės muzikos dirvonai. Kompozitorius Julius Juzeliūno dermijos principas, sutartinių gretinimas su indiškaja muzika – genialus atradimas. Mano vertinimu, muzikos srityje jis yra didžiausias lietuvių genijus. Netiesiogiai sekū jo pėdom... Tačiau kūrybai, deja, lieka nedaug laiko. Dar turiu folkloro ansamblį Balio Dvariono mokykloje: reikia mokyti, auklėti aštuoniolika mokinį. Kūryba lieka tik kaip nuolatinių svajonių žvaigždė. Jei Dievulis duos, dar prieisiu prie jos!

– Na, tai daugelio svajonė!..

(Juokas ir vél – per visą Rotušės salę!)

– Gal prieisiu prie jos, o gal ir ne!.. Dékavoju, kad priéjot prie manęs. Dékavoju.“

Scena iš Joniškio kultūros centro vaikų ir jaunimo teatro „Bendraamžiai“ spektaklio „Labas, Pepe“.

Scena iš Birštono kultūros centro mėgėjų teatro spektaklio „Kurpius ir nelabasis“ (pagal A. Čechovą).

Scena iš Vilniaus V. Kačialovo gimnazijos teatro studijos „Arlekinas“ spektaklio „Dryžiuotastaškasnet“.

Joniškio kultūros centro vaikų ir jaunimo teatro „Bendraamžiai“ vadovo Arvydo BUTKAUS liudijimu, jis „teatro idėjos skeptru“ valdo septyniasdešimt moksleivių būrį. Tai esą „teatro dvasios“ gobiaama bendruomenė: rengia šventes, dalyvauja „pirminėje visuomeninėje veikloje“, išmoksta bendravimo ir darbo. Kiti net po 4–5 metus lanko tą sambūrį, o néra vardinę. Igavusieji pasitikėjimą (bent vieną vaidmenį turėjė) krikštijami, prisiekia, įriša į vėliavą savo spalvos juostelę – tampa tikrasis teatro kolektyvo nariais. Iš didžiulio pirmonio būrio iki 12 klasės lieka 3–4 mokiniai. Su teatro „lyde-

riais“, aktyviai vaidinančiais, praleidžiama apie 500 (!) valandų per metus. Koks tėtis savo tikram vaikui tiek laiko „aukoja“! Reikia laimėti vaiko pasitikėjimą, jei nori, kad jis kūrybiškai atskleistų. Pagrindinė teatrinės veiklos tema: jauni žmonės (vaikai) ir juos supantis pasaulis. Vaikų teatras – būtinai ir ugdymo institucija, tikslas – puoselėti kūrybiškumą, kultūrinio, dvasinio gyvenimo poreikį. Režisierius Arvydas Butkus sako esąs ne kitaip kaip „trijuose asmenyse“: pirmas – kūrėjas, antras – pedagogas, trečias – organizatorius. Jei ateina į bendriją gabus aktorius – džiaugiasi *kūrėjas*, sprendžia, ieško, kaip suteikti galimybę vaikui atskleisti scenoje. Jei ateina akivaizdžiai netinkamas scenai – džiaugiasi *pedagogas*: štai jei iš jo ką šaunaus „padarysiu“! O *organizatoriui* visais atvejais daug organizacinio darbo, kad kiekvienas tos teatrinės vaikų bendruomenės narys turėtų jį džiuginantį vaidmenį šiam „gyvenimo teatre“, nebūtinai scenoje. Tie trys asmenys vieno „kailijoje“ dažnai pasiginčia, prieštarauja vienas kitam, prikaišioja. „*Kūrėjas*“ nori, kad būtų kuo daugiau meno, ilgisi darbo su gabiausiais teatrui, siekia skirti daugiausia dėmesio jiems. „*Pedagogas*“ prieštarauja: eini lengviausiu keliu, o tu padaryk „iš nieko – kažką“! „*Organizatorius*“ žiūri, kad ir to, ir kito veikla būtų vaisinga, rezultatyvi, primena, kad svarbiausias visokios veiklos tikslas – jauno žmogaus kūrybiškumo ugdymas, auklėjimas. Jei to nesuvoksi – niekas tau nepritars ir subyrēs viskas.

Kebloka dėl repertuaro, bet néra to blogo, kas neišėtų į gera. Labai daug turim literatūrinės medžiagos jaunuolių ir suaugusiųjų santykio tema. Ji labai svarbi, bet vaidinant būtini suaugusieji, kurie lyg ir nepageidautini. Tad didelis literatūros klodas atkrenta, tenka patiem verstis „provokacijomis“, tikslu išsiaiškinti, kokais jausmai, interesais gyvena šiuolaikinis jaunimas, pagal tai kurti originalius scenarijus... Ilgas tai kelias, bet atveria galimybę patiem vaikams savaip prisidėti prie spektaklio, pjesės kūrimo. Atsiranda papildomas akstinas, džiaugsmas: sukurti, atrasti, matyti savo idėjų įsikūnijimą spektaklyje. Tai ugdo pasitikėjimą savimi. Etnografiškumo, to, sakytum, „atviro kaimiškumo“, „Bendraamžių“ teatro ieškojimų akiratyje „lyg ir néra“. Folkloro tradicijos atvira forma taip pat „lyg ir nepritaikomos“. Bet, pasak Arvydo Butkaus, tai nereiškia, kad tos vertybės neigiamos, nepripažystamos. Anaiptol. Gyvenimo būdas labai pasikeitęs, todėl suvokiant, kokios vertybės buvo puoselėjamos, reikia ieškoti, kaip jas perteikti, iþrasminti šiuolaikinio teatro formomis. Tik tokia prasme galima kalbėti ir apie teatro tradicijų perimamumą. Juk būta, esama įvairių teatrų: klojimų, mokyklinių... Tačiau yra ir visiškai nauja, savita teatro „atmaina“, atsiradusi nuo tarybmečio, – tai kultūros centrų teatras, turjus savo specifiškumą, kuriuos visiškai nuneigtai sunku ir nereikia: geriau perimti

geriausias jo tradicijas, praturtinti savom vertybėm, atsižvelgiant į dalyvių poreikius, režisieriaus teatrinius atradimus, nusimetant anksčiau primestus idėjinius šyndus, stebint naują tikrovę, ieškojimų laisvės sąlygomis pripažįstant: „Viskas tau pakeliui, visas palikimas”...

Birštono kultūros centro mėgėjų teatro vadovas Rimantas JACUNSKAS savo režisūrinę veiklą pradėjo prieš septynetą metų, iki tol aktoriavęs Kauno lėlių teatre. Mėgėjų meninės veiklos pagrindas, pasak jo, – „iš gero žmogiško noro dalyvauti, išreikšti save, tai ir aukojimasis”. Tad „pagrindinė vertybė“ – nuoširdumas. Jis atperka netobulumus, „išvaduoja nuo stilių, madų, šokimų per bambą ar dar aukščiau jos...“ Žmonės jaučia, mato nuoširdumą, ir kas „ne-taip“, daug ką atleidžia. Mėgėjų teatre režisieriaus darbo sudėtingumas: su „neprofesionalia“ medžiaga, neturinčia atitinkamo studijinio pasiruošimo, dirbtį reikia profesionaliai. Saviveiklininkas – dažniausiai turintis savo veidą, spalvą, charakterį, gyvenimišką prigimtį žmogus. Profesionalai, paveikti akademinio išsilavinimo, kartais to neturi. Mėgėjus reikia ne tik lavinti profesionalėjimo prasme, bet ir kruopščiai saugoti ju gyvą gyvenimišką prigimtį, kiekvieno žmogaus savitumą. Smagu! Reikia tik „užsi-kręsti“ tuo darbu, idėja, kurią sieki jkūnyti – užkrési ir kitus. Nepaprastas režisieriaus darbas! Prieš premierą nuolat stinga laiko, kažkas kažkuo nepatenkintas, šio ir to stinga, beviltiška beviltiška... Bet ateina didžiausia šventė – premjera! Fantastiška! Ir apsiverčia viskas aukštyn kojom.

Mėgėjų teatrams būdinga gilintis į tautinį mentalitetą, tautos dvasios klodus, bet aplinka dažnai „lyg ir verčia tolti nuo to“. Viena iš tokų internacionalinių vietų – Birštonas. Kurortas suteikia savitumo, jo „tradicišumas“ lyg ir be savo veido. Kitur žmogus išeina į sceną skleisdamas regiono, vietovės kultūrą, paženklintas jos, turintis „ko ne pametę“, o Birštono žmonės „jau lyg ir pametę“, tik giliai širdyje dar jaučiantys.

Kilęs nuo Punios apylinkių, Rimantas Jacunskas laiko save dzūku, bet rūpi jam pirmiausia „bendražmogiški dalykai“. Žmogus, ypač kūrėjas, formuojamas aukštesnių jėgų, prigimties. Niekas, jokia politika, laikini madų vėjai negali pakeisti, išstumti iš teatro „sąlyginės tiesos pajutimo“. Teatralai ypač turtingi fantazija, išradigumu, pomėgiu, aistra vaidinti. Tai fantastiška! Tai didelis turtas! O visi kiti turtai – kai reikia, labiau pasirūpini, tai ir „susioraganizuoj“). Po visą pasaulį „siuva“ su savo vaidinimais ir mūsų mėgėjai. Nusibeldžia net iki Baikalo salų. Yra ir kita tiesa: visame pasaulyje kultūrai – bene mažiausias finansinis dėmesys. Nesuvokiamą, kad be aukštosios kultūros pagrindo ir gamyba prastėja. Be tikro kultūringumo, pagarbos žmogui, rūpesčio jo dvasiniu, fiziniu visavertiškumu, nepadarysi nė geros dešros, tik prikimši chemikalų, dažiklių. Reikia būti kultūringam, tada ir gamyba, gyvenimo būdas bus „adekvacių kultūringesnis“. Visus darbus dera pradėti nuo „švarių dalykų“, saviauklos, savęs turti-

nimo kultūros. Pirmiausia būtina sukurti savaje „kažką spinduliuojančio“. Lietuviai „linkę spinduliuoti“, bet neturi „vieneto“, kuris tai „apjungtų“, išstartų viešai, ką galvojame, jaučiame, norime jkūnyti. Neturim žmogaus, kurio žodis pakylėtų visus, paskatintų į gera. Néra né pastangų į tautos dvasios pakylėjimą. Tai apmaudu. Belieka pasikliauti tyliai dirbančiais savo šviesų darbą, nes jie, atakliai dirbdami, taip pat prineša medaus ...

Vilniaus Vasilijaus Kačialovo gimnazijos teatro studijos „Arlekinas“ vadovės Tatjanos TIMKO žodžiais, „teatras – mano gyvenimas: darbas ir pomėgis“. Ji – rusų kalbos specialistė, bet jau keturioliki metai – „teatras visiškai paviliojo“, esanti teatro mokytoja: „čia geriau sekasi“. „Arlekino“ vyresnieji – tai ne mokiniai, tai draugai. Néra ten santykio mokytojas – mokiniai. Toks būna tik pradžioj. Dirbama beveik kiekvieną dieną vidutiniškai po tris valandas. Pradžioje susirenka gausiai, bet lieka keliolika berniukų ir viena kita mergaitė...

Savo teatrine veikla su mokiniais Tatjana Timko siekianti kurti pirmiausia „gerą teatrą“. Labai svarbūs veiksnių – „patinka, įdomu“. Neblėsta potroškis išbandyti įvairiopo pobūdžio spektaklius“ – „rimtus“ klasikinius, žaismingus, komiškus, klounados, mimikos, eilėraščių... Tai visiems labai įdomu. Teatrą lankantys mokiniai atskrato kompleksų, ima vertinti saviraišką, nebijo išsisakyti – „laisvesni tampa gyvenime“.

Sudijos pavadinimas „Arlekinas“ esą niekuo neįpareigoja: „patiko tokis, tad ilgai negalvodami išsirinkome“. Yra dvi „Arlekino“ grupės: 5–8 klasių mokinį ir – gimnazistų bei jaunimo (neseniai baigusiuju mokyklą). Abi beveik kiekvienais metais įvairose teatrų šventėse – tarp sėkmiginiausiuju. „Mes daug dirbam, – teigia vadovė, – mes labai daug rimbai dirbam“. (Kodėl ir kodėl, vėl ir vėl klausiu, kodėl jai, žmogui, pedagogui, viso to reikia). „Todėl, kad aš sielioje menininkė, – galiausiai atsako, – juk dar ir tapau. Aš be to negaliu. Su nauju spektakliu augu – režisierė, žmogus. Kaskart atrodo: būsimasis spektaklis bus geresnis ir geresnis“...

Jaunystėje penkerius metus pati vaidino teatre vaikams „Krasnaja kurica“, Vilniuje. Tai buvo puiki teatrinio meno teorinė ir praktinė mokykla. Bandė stoti Minske į aukštąjį mokyklą, kad taptų profesionalia aktore. Nepavyko. „Režisierė aš geresnė nei aktorė. Gyvenimas puikiai sustato į vėžes!“

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE**The Golden Bird (“Aukso paukštė”) Award**

In 2007 the *Golden Bird* award went to 24 Lithuanian amateur companies. Liudvikas Giedraitis talks to the leaders of the awarded folk and theatre companies. Their speeches reflect their dedication to their work and art.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2008 Nr. 2 (119)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai
<i>REDAKCIJOS ADRESAS:</i>
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius el. p. liaudies.kultura@llkc.lt
<i>VYRIAUSIOJI REDAKTORE</i>
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12 el. p. lkredaktore@llkc.lt
<i>SKYRIŲ REDAKTORIAI:</i>
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ Maketas Martyno POCIAUS Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ
<i>REDAKCIINĖ KOLEGIJA:</i>
Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos mokslų ir diplomatinės institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44, LT44261 Kaunas
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuviai kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяно- ведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru
© „Liaudies kultūra“ Steigimo liudijimas Nr. 152 Pasisiršyta spaudai 2008 05 15 Tiražas 880 egz. Formatas 60x90/8 Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.
Lietuvos liaudies kultūros centras Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Seliū g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Dainų švenčių įstatymas – tradicijos apsauga. Su jo iniciatoriais
ir rengėjais: Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriumi
Sauliumi LIAUSA, jo pavaduotojas Vida ŠATKAUSKIENĖ
ir Juozu MIKUTAVIČIUMI kalbasi Dalia RASTENIENĖ 1•

Lietuvos lenkiškasis paveldas. Su etnomuzikologu
iš Krokuvos, dr. Gustawu JUZALA kalbasi
Saulė MATULEVIČIENĖ 9•

MOKSLO DARBAI

Nijolė KAZLAUSKIENĖ. Vyriška kepurė lietuvių
liaudies dainose: buitinė realija ar poetinis jvaizdis 14•

Asta GINIŪNIENĖ.
T. Serafinsko Kryžiaus kelio stočių ikonografija 24•

Gustaw JUZALA. Lietuvos lenkų istorinė savimonė 37•

IŠ DAINŲ ŠVENČIŲ ISTORIJOS

Dalia RASTENIENĖ. Apie pirmąjį Lietuvos dainų šventę ... 47•

ATMINTIS

„Kas mums buvo 1970-ujų Ramuva?“. Saulės
MATULEVIČIENĖS pokalbis su žurnalistu,
kraštotoyrininku, Ramuvos dalyviu Vladu MOTIEJŪNU 55•

SKAITYMAI

Sir Edward Evan EVANS-PRITCHARD. Nuerų dvasios
samprata jų socialinės struktūros atžvilgiu 61•

IN MEMORIAM

Bronė Savukyną išlydint 69•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Po konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien – 2007“.

Nijolė MARCINKEVICIENĖ. Dvylikai puikių dienų.

Mintys iš kelionių dienoraščio 71•

Povilas KRIKŠČIŪNAS.

„Tradicija šiandien“: žvilgsnis į folklorą 77•

Libertas KLIMKA. „Pupų dėdės armonika“ Pakruojyje 79•

Liudvikas GIEDRAITIS. „Aukso paukštė“ 81•

VIRŠELIUOSE: T. Serafinskis. XIII stotis.

Žemosios Panemunės bažnyčia. V. Balčyčio nuotr. 2004 m. KFMI

T. Serafinskis. IX stotis.

Žemosios Panemunės bažnyčia. V. Balčyčio nuotr. 2004 m. KFMI